

‘તો પગ વાળીને ઘરમાં બેહો. ઉપરવાળાનું નામ લ્યો, પણ ખોટા લોહીઉકાળા ના કરો.’

‘તમે તો જિંદગી આખી ઝાડવામાં કાઢી ને મને કેમ આમ ધખાવો છો ?’

‘મારું હાથવ્યું મને કશું લેખે નથી લાગ્યું. તમારા આ આંખા નહીં ઊછરે, નહીં ઊછરવા દે લોક !’

‘થોડાંક ઝાડ થયાં તો આ પાદરમાં છાંયો થાય તે ગામનાં છોકરાં ફળ ખાય. ઝાલોદમાં મારા રોપેલા આંબે હવે કેરીઓ બેસશે. મારે અહીં પણ થોડાક તો રોપવા જ છે.’

ને એ મંડી પડ્યા. જગ્યાઓ જોઈ જોઈને એમણે કાળે ઉનાળે ખાડા ખોદવા માંડ્યા. માટી કાઢી નાખે. છાણ એકઠું કરે. ખાડામાં છાણ માટીના થર બનાવે. પરસેવે નીતરે, ઉમ્મરના માર્યા હાંફહાંફે, પણ એ કાળી મજૂરી કર્યા કરે. કુતૂહલથી એમની આ મહેનત જોતાં અમને ‘બેટા-દીકરા’ કહી પોરસાવે ને પડ્યા પોદળા એકઠા કરાવે. એમના કામ આવ્યાના હરખના ભર્યા અમે સૌએ આખો એક ઉકરડો તૈયાર કરી દીધેલો. એમાં પાણી રેડીને એ ખાતર કહોવડાવે અને ચોમાસાની વાટ જુએ.

સારામાં સારા આંખાના ગોટલા સંઘરીને એમણે એકઠા કરેલા. મંદિરની સામેની એક અવાવરુ જમીન સરખી કરીને એમણે ત્યાં રોપ ઉગાડ્યા. ને ત્રણેક વરસાદ પડ્યા પછી પેલા તૈયાર કરેલા ખાડામાં આંખા રોપવા માંડ્યા. બરાબર બાસઠ આંખાનાં વાડોલાં બનાવીને ઊંડો સંતોષ લેતાં એ ઓચરેલા :

‘મારાં વરહાં જેટલા આંખા મેં વાવ્યા. જિંદગીનાં જેટલાં હાથાં જીવ્યો હોઈશ એટલા આંખા ઊછરશે.’

ત્યારે અમને એમાં ઓછી સમજણ પડેલી. આંખાના છોડ સાચવવા એ જીવની જેમ એનું જતન કરતા. અળવીતરાં છોકરાં કે રખડતાં ઢોર-ઢાંખર માથું ના મારી શકે એટલા અડાબીડ થોરિયાનાં વાડોલાં એમણે બનાવ્યાં. વહેલી સવારે, ખરે બપોરે અને સાંજને ટાણે ખાસ અવર-જવર ના હોય ત્યારે એ પાદરમાં જ ખભે વાંસી લઈને ફર્યા કરતા. છોકરાંને એમણે એવાં સમજાવેલાં કે કોઈ છોડ ઉપાડ્યાનું પાપ ના કરે. એ વર્ષે ચોમાસાની ચાર દિવસની હેલી પછી, ખીણ, પાદર ને કૂવા સુધી જળબંબાકાર થઈ રહ્યું ત્યારે ખેડુના કરસણ જેટલી જ એમને પોતાના આંખાની ચિંતાએ સતાવેલા. એમાં ખેંચાઈ કે કોહવાઈ ગયેલા એકેએક છોડનો એમનો બળાપો પંડ્યના સંતાન ગુમાવ્યા જેટલો કરુણ ઠરી રહેલો. ને સૌ પહેલાં એના પાછળ જ લાગેલા.

ઉનાળામાં એમણે તેલના બે ખાલી ડબ્બા ખરીદી એનું કાવડ બનાવેલું. ઊંડી ખીણમાંથી બેઉ ડબ્બા ભરી એ વાડોલે પાણી સીંચતા રહે. વરસ વીત્યા પછી છંતાલીસ આંખા ચોંટેલા નીવડ્યા ત્યારે એમનો હરખ નહીં માયેલો.

‘જિંદગીનાં હોળ વરહાં મારાં ખોટાં ગયાં હશે. તે એટલા આંખા ના ચોંટેલા. અવે આવતે વરસે વાત !’

એ જ અરસામાં ઉજમકાકી માંદાં પડ્યાં ને એમને લઈને મેજરકાકાને આણંદ કૂકના દવાખાને જવું પડ્યું. પાંચ-સાત દહાડે પાછા આવી એમણે સૌ પહેલી પોતાના આંખાની ભાળ કાઢી તો કોક કાળમુખાએ અર્ધા આંખા ટૂંપી નાખેલા ને બીજો કોક ખેતરની વાડ કરવા એમનાં વાડોલાનાં થોરિયાં કાઢી ગયેલો.

ઉજમકાકીની મરણતોલ માંદગીએ એમને નહોતા પીડ્યા એટલી વ્યથા એમને આ અણધાર્યા ઉત્પાતથી થઈ. નિજના જણને મસાણે મૂકીને આવ્યા હોય એવાં નોંધારાં એમનાં પગલાં પડી રહેલાં. પરબડીએ વાંસો ટેકવતાં એમના ફળફળતા નિસાસા સાંભળીને બેચાર મોટેરાઓએ કાળમુખા કામના કરંદાનાં હારી પેઠે છાજિયાં લીધાં.

દિલનું દર્દ ઠાલવતા ત્યારે એ બોલેલા માત્ર આટલું : ‘આ આંખાનાં ફળ મને નથી મળવાનાં કે નથી એને છાંયે હું વિસામો ખાવાનો. થોડાક આંખા ઊછરશે તો તમે ખાશો, તમારાં છોકરાં રાજી થશે. આમ કરીને મારો જીવ બાળ્યે શું મળવાનું છે ?’

એ માંદગીમાંથી ઉજમકાકી ના ઊઠ્યાં. પડછાયાની પેઠે ઉજમકાકી એક હરફ સામો ઉચ્ચાર્યા વિના એમનું પડખું સેવી રહેલાં. એમનાં જતાં મેજરકાકાના અર્ધા અંગને લકવો લાગી ગયેલો. એમના મૃતદેહ પાસે બાઈબલ વાંચતા બેસી રહેલા ને કબર ખોદવા જતા જુવાનિયાને જોતાં એવડા દુઃખમાં બોલી ઊઠેલા :

‘મારા કોઈ વાડોલાને આંચ ના આવે એવી જગ્યાએ ખોદજો.’

- ને ડોશીની માટી વાળતાં એમનાં લોચન નીતરતાં હતાં. પેલાં ભેળાઈ ગયેલાં વાડોલાંનાં દુઃખે !

ઉજમકાકીની અંત્યેષ્ટિ પછી આંખા સિવાય એમનો કોઈ આધાર નહોતો. જીવ્યા ત્યાં લગી એ આ વૃક્ષારોપણ પાછળ લગની લગાડી રહ્યા. ‘લાગી હૈ લગનિયા’ એમનું પ્યારું ગીત હતું. એમ આ આંખાના જતન સંગે એમનો જીવડો લાગ્યો હતો. “લાગી હૈ લગનિયા... આ... રે...”નું મુખડું ગાતા જાય અને ડબ્બે-ડબ્બે પાણી વામતા જાય. કાં વાડોલાં સરખાં કરતા જાય. આડા-તેડી કોઈ વાત નહીં. કોઈનો ઝાઝો ઘરોબોય નહીં. કદીક કોઈ વાતે વળ્યું હોય અને એમાં જરાક કોઈના વિશે ઘસાતો બોલ આવે કે મેજર

ઠપકાથી આંખો એની આંખોમાં પરોવી રહે ને ત્યારે એમનું ભોળુંભટ્ટક મલકવું પેલાના અંતરમાં ઊંડે ઊંડે ઊતરી જાય. ક્યારેક કોઈ નિંદાની વાત આવે કે કોદાળીના ઘાથી ઘાસનું જડિયું ખોદી કાઢે, કાં વાંસીથી વાડોલામાં પેસતી ધરો ખેંચી કાઢે ને પેલાને કહે ‘જો ભઈ, આ પારકી કૂથલીના અપલખણને આમ મૂળ હંગાથું કાઢી નાખવું. એમાં જ આપણી ભલાઈ !’ ભક્તિમાં એમને ભરોસો ભારે પણ હામે ચાલીને કદી કોઈને શીખ - સલાહ દેવા ના જાય. રવિવારની પ્રાર્થનાસભામાં ઘણીવાર એમને શાસ્ત્રવાચન પર બોધ દેવા આજીજી કરાતી, પણ કહેતા, ‘બાઈબલમાં બધુંય ફોડ પાડીને કીધું છે. કહેવાવારુ કશું બાકી જ નથી રાખ્યું ને એ જ બોધ !’ માંદાની મુલાકાતે ધાઈને જાય. એની પડખે બેસે. એની સાથે દવાખાને જવાની તાલાવેલી દાખવે. એને જોઈતું કરતું લાવી આપે ને એમ કરતાં પેલું પેન્શન પતી જાય તો ગમે તે રીતે દહાડા ખેંચે પણ કદી કોઈની આગળ હાથ ના લાંબો કરે, વલોણાની તાજી છાશ એમની મિજબાની બની રહે.

એમના ઘરમાં મોટેરું કદી ના ફરકે, પણ અમને છોકરાંવને ચોવીસે ઘડી છૂટ. ઘણીવાર અમે એમને બપોર ટાણે ઉજમકાકીની પેટી ખોલી એની સામે સૂનમૂન બેઠેલા ભાળેલા.

અંત સમય ઓરો આવતો લાગ્યો એમ એમના આંખા હાયવવાના ઉધામા વધતા ગયા. એક વાર પંચનેય એમણે વીનવેલા. જો એ હાયવવાનો જોગ કરે તો પંચઈ મૂડીમાં પોતેય કંઈક એ નામે આપવા ધારે છે. પણ એમના આંખામાં અન્યોને કોણ જાણે કેમ રસ જ ન પડતો. ત્યાંથી હતાશ થયેલા એ કદી નહીં ને પરથમ વાર ચોરે પહોંચેલા. મુખીને કાને એ વાત નાખતાં જ એ ઊલટા ગળે પડેલા : ‘તમે વગર પરવાનગીએ આંખા રોપીને તમારા કબ્રસ્તાન હાતર આખી ય પડતર જગા બથાવી લેવા મથો છો. હું સરકારમાં લખું છું. પછી વાત !

એ ચોરેથી પાછા વળતાં કદાચ પહેલી વાર મેજરકાકા ‘લાગી હૈ લગનિયા’ની લ્હે ભૂલી ગયેલા. ગામમાં એક ઉઘાડપગો આદમી, માથે ફાળિયું ને બે હાથનું ચકચકાટ ધારિયું ખભે મેલી મૂછો આમળતો ફર્યા કરે. એણે કદી કોઈને કનડ્યાનું જાણ્યામાં નહીં, પણ એના ભોનો દરદબો સૌને દિલે. ઘણી વાર પડતરમાં આંખાની માવજત કરતા મેજરને એ બીડીના સડાકા લેતો ખાસ થોભીને જોયા કરે. ક્યારેક પૂછે - ‘માસ્તર બીડી ફીડી મળે કે કાંઈ ?’ પણ મેજરકાકા એની સાથે વાતનો પ્રસંગ જ ના પાડે. ચોરાની ઘટના બન્યા પછી એમનો જીવ ઊંચો રહ્યા કરે. સાત-સાત વરસના આંખા, કેટલાય તો માથોડે પહોંચેલા. એમને નધણિયાતા કેમના મેલાય? મેજરકાકાએ પેલા મરદને સાધ્યો.

‘મારી કને થોડાક રૂપિયા છે. વિચાર કરતો હતો કશાક હારા કામમાં વાપરવાનો પણ તમને આલતો જઉં, જીવો તાં લગણ આ આંખા હાયવવાના. રજપૂતનું વેણ ખાલી ના જાય એમ હાંભળ્યું છે.’

પેલાએ ધારિયું બતાવ્યું, ‘તમ-તમારે નિરાંતે રો’ માસ્તર ! હું છું તાં લગણ કોઈ પાંદ ના તોડે !’

- ને મેજરકાકાને નિરાંત લાધી ગઈ. લાગી હૈ લગનિયા... નો લહેકો થોડોક તેજ થયો ને એક રાતે નિતની લગનીમાં ભળી ગયો.

સવારે અમે જાગ્યા ત્યારે સૂરજ ઊગ્યો હતો. ને પરસાળના ખૂણામાં ટેકવેલી વાંસી, પાસે પડેલા કાવડના ડબ્બા અને દેશી સપાટ એમની વાટ જોઈ રહ્યાં હતાં.

આજે એમના બાસઠ આંખામાંથી માંડ બે બચ્યા છે. ને એમની કબર ડામરના નવા રોડ નીચે દબાઈ ગઈ છે. ગામડાં ‘આબાદ’ બન્યાં છે, દેશ વિકાસ કરી રહ્યો છે !

શબ્દસમજૂતી

કલેડી તાવડી અચંબો નવાઈ ટાંચું ઓછું ફોકટ નકામું પીઢેરિયું માટીમાંથી બનાવેલું આયખું જીવતર આયપત મૂડી માંચી ખાટલો અબળખા અભિલાષા, અરમાન હાતર માટે, હાલવવું (અહીં) ખાટલાના પાયા અને ઈસ જોડવા વલોપાત ચિંતા વાંસી ધારિયું બળાપો ચિંતા

રૂઢિપ્રયોગ

માલ ન હોવો વજૂદ વિનાનું હોવું; છેડો વાળવો મૃત્યુ પછી રડવું; બે પાંદડે થવું ધનવાન થવું; ઠરીકામ થઈ જવું ગોઠવાઈ જવું; લોહી ઉકાળા કરવા જીવ બાળવો; પોરસાવવું - વખાણ કરવાં, પ્રોત્સાહિત કરવા

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) પૂંજાને શેના પ્રત્યે લગાવ રહેતો ?
- (2) પૂંજાએ શી પ્રવૃત્તિ કરી ? પૂંજાએ શો નિર્ણય કર્યો ?
- (3) આંબા ઉછેર અંગે પૂંજાની શી સમજણ હતી ?
- (4) ગામના મુખીએ પૂંજા પર શો આરોપ કરેલો ?
- (5) રાજપૂતે પૂંજાને શી હૈયાધારણ આપી ?
- (6) પૂંજાના અવસાન પછી આંબાની શી દશા થઈ ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) નિવૃત્તિ સમયે પૂંજાએ ઘરવખરીનું શું કર્યું ? તે અંગે તેની માન્યતા શી હતી ?
- (2) પૂંજાએ આંબાના ઉછેરમાં શી કાળજી લીધી ?
- (3) કોઈની નિંદા વખતે પૂંજાની શી પ્રવૃત્તિ રહેતી ? શા માટે ?
- (4) પૂંજાને શી ચિંતા કોરી ખાતી હતી ? તેનું સમાધાન તેણે શી રીતે શાધ્યું ?

3. સવિસ્તર ઉત્તર લખો.

- (1) આંબા ઉછેરની પૂંજાની લગની તમારા શબ્દોમાં વર્ણવો.
- (2) નોંધ લખો :
 1. પૂંજાની નિઃસ્વાર્થપરાયણતા
 2. પૂંજાની વ્યથા, વેદના

વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

1. ઈશુ-ખ્રિસ્તના જીવન વિશે માહિતી મેળવો.
2. ‘વહાલનાં વલખાં’ અને ‘વ્યથાનાં વીતક’ મેળવીને વાંચો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

‘વેશ બદલ્યે શું થયું, પણ મન બદલવાં જોઈએ
નામ બદલ્યે શું થયું, ભઈ કામ બદલવાં જોઈએ.’

આ ચરિત્રનિબંધમાં આરંભે લેખકે આ પંક્તિઓ મૂકી છે. ઘણીવાર લેખક પોતાના નિબંધના હાર્દને વ્યક્ત કરનાર પંક્તિ, ઉક્તિનો સહારો લેતા હોય છે. તેમ આ પંક્તિઓ દ્વારા પૂંજા મેજરના ચરિત્રની રેખાઓ સમજવામાં સહાયરૂપ બને છે.

તમે ‘નારાયણ હેમચંદ્ર’ એકમ ભણી ગયાં છો તેમાં તેના બાહ્ય દેહ-દેખાવનું વર્ણન આવે છે તે વર્ણનને નીચે આપેલા વર્ણન સાથે સરખાવી જુઓ - તુલના કરો.

‘બાંધી દડીનો બેઠા ઘાટનો એમનો ભરાવદાર દેહ, ફૂલેલાં પોપચાં, નીચે ભાવઝરતી ચશ્માંવિહોણી સાચુકલી આંખો. ધડ સાથે જડી દીધું હોય તેવું ડોકું ને ગોળમટોળ મોં જાડા ધોતિયા પર લાલ કોટ...’

પોતાની ગેરહાજરીમાં પોતે જાતની જેમ ઉછેરેલા આંબાઓનું નિકંદન નીકળી ગયેલું જોઈને પૂંજા મેજરની વેદના ચરમસીમાએ પહોંચી જાય છે. તેના મુખથી નીકળેલા શબ્દો લેખકને બદલે તેની આંતરવેદનારૂપે આવતા હોય તેવું લાગે છે. એકમમાંથી આ વર્ણન શોધી કાઢો.

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

1. વિદ્યાર્થીઓની પર્યાવરણ પ્રીતિ જાગૃત થાય - વિકાસ પામે તેવી વાતો કરો.
2. ‘ભવાન ભગત’ (ચરિત્ર લેખ - જોસેફ મેકવાન) વિશે વિદ્યાર્થીઓને વાત કરો.

વાક્યરચના : પ્રકારો

આપણે આપણો વ્યવહાર ભાષા દ્વારા ચલાવીએ છીએ. ભાષાને વ્યક્ત કરતો મહત્વનો એકમ તે વાક્ય છે. વાક્યો દ્વારા જ આપણે સામી વ્યક્તિને વ્યવસ્થિત સમજાવી શકીએ છીએ.

કેવી રીતે બને છે વાક્ય... ?

ધ્વનિઓ-વર્ણો જોડાઈને તેનું રૂપ બને છે - શબ્દ બને છે, શબ્દને પ્રત્યયો જોડીને તેમાંથી પદ બનાવાય છે અને એક કે વધારે પદો ભેગાં થઈને વાક્ય બને છે. આવાં વાક્યોના સમૂહ દ્વારા આપણે ગમે તેટલી લાંબી વાત અન્ય સામે મૂકી શકીએ છીએ. આ આખી ઘટનાને આપણે કથન કે લેખન તરીકે ઓળખીએ છીએ. શ્રવણ અને વાચન દ્વારા કથક કે લેખકની વાત સાંભળી - સમજીને તેને પામવાની પ્રક્રિયાને આપણે અવગમન - સાધારણીકરણ (Communication) કહીએ છીએ.

અસરકારક અભિવ્યક્તિ માટે વાક્યરચના એ અતિ અગત્યનું પરિબળ છે. વળી, એક જ વાત-ભાવ-સૂર થોડી જુદી રીતે પણ વ્યક્ત કરી શકાય છે. એક વાક્યરચનાને બીજા પ્રકારની વાક્યરચનામાં પરિવર્તન પણ કરી શકાય છે.

વાક્યરચના અંતર્ગત જુદા જુદા પ્રકારો વિશે આપણે ટૂંકમાં જાણીએ :

* સાદું વાક્ય, સંયુક્ત વાક્ય અને સંકુલ વાક્ય :

1. સાદું વાક્ય : જે વાક્યમાં એક ક્રિયાપદ કે એક ઉદ્દેશ્ય (કર્તા), વિધેય (કર્તા વિશે જે કહેવાયું હોય તે) હોય તેવું વાક્ય સાદું વાક્ય કહેવાય.

દા.ત. વરસાદ વરસે છે. (વરસાદ ઉદ્દેશ્ય છે, બાકીનું વિધેય છે.)

* વીજળી ચમકે છે. (વીજળી ઉદ્દેશ્ય છે, ચમકે છે - વિધેય છે.)

* ગોવાળ ગાય ચારે છે. (ગોવાળ ઉદ્દેશ્ય છે. ગાય ચારે છે - વિધેય છે.)

* ગોવાળ ગાય દોહે છે.

* વિદ્યાર્થી ભણે છે.

* વિદ્યાર્થી રમે છે. - આ બધાં સાદાં વાક્યો છે.

2. સંયુક્ત વાક્ય : સંયોજકથી જોડાયેલા વાક્યને સંયુક્ત વાક્ય કહે છે.

દા.ત. વરસાદ વરસે છે અને વીજળી ચમકે છે.

* ગોવાળ ગાય ચારે છે અને દોહે છે.

* વિદ્યાર્થી ભણે છે તથા રમે છે.

ઉપરનાં વાક્યોમાં ‘અને’, ‘તથા’ વગેરેથી બે વાક્યોને જોડ્યાં છે. પણ આ પ્રકારે વાક્યોને જોડીએ છીએ, ત્યારે જોડાનાર બંને વાક્યો સમાન મોભાનાં હોવાં જોઈએ. એક વાક્ય બીજા વાક્ય ઉપર આધાર રાખતું હોવું જોઈએ નહીં.

‘ને’, ‘અને’, ‘પણ’, ‘છતાં’, ‘તોપણ’, ‘છતાં પણ’, ‘કે’, ‘અથવા’, ‘તેમ છતાં’, ‘અથવા તો’, ‘કાં તો’, ‘એટલે’, ‘માટે’, ‘તેથી’, ‘કેમ કે’, ‘કારણ કે’ વગેરે સંયોજકોનો ઉપયોગ સંયુક્ત વાક્ય બનાવવામાં થાય છે. સંયુક્ત વાક્યમાં બે વાક્યો વચ્ચે શરત, વિરોધ, વિકલ્પ, પર્યાય કે કાર્યકારણનો સંબંધ જોવા મળે છે.

સાદાં વાક્યોને સંયુક્ત વાક્યમાં ફેરવવાનું કે સંયુક્ત વાક્યમાંથી સાદાં વાક્યો બનાવવાનું કામ અઘરું નથી.

રમેશને રજા પડી એટલે તે ઘેર આવ્યો. (કાર્યકારણ સંબંધ)

શિયાળો શરૂ થયો પણ ઠંડી પડતી નથી. (વિરોધવાચક)

તમે અહીં આવશો કે સીધા જ ભાવનગર જશો ? (વિકલ્પવાચક)

- આ ત્રણેય સંયુક્ત વાક્ય છે. તેમને આ પ્રમાણે સાદાં વાક્યોમાં રૂપાંતરિત કરી શકાય :

રમેશને રજા પડી. રમેશ ઘેર આવ્યો.

શિયાળો શરૂ થયો. (હજી) ઠંડી પડતી નથી.

તમે અહીં આવશો ? સીધા જ ભાવનગર જશો ?

3. સંકુલ વાક્ય (મિશ્ર વાક્ય) :

સંકુલ વાક્યરચનામાં સામાન્ય રીતે એક મુખ્ય વાક્ય હોય અને તેના પર આધારિત અન્ય ગૌણ વાક્યો એમાં જોડાયેલાં હોય છે. વળી, મુખ્ય વાક્યને ટેકા રૂપ કે તેના વિસ્તરણરૂપ અન્ય વાક્યો તેમાં જોડાયેલાં હોય છે.

જો હું અધ્યાપક હોત તો વિદ્યાર્થીઓને મૂલ્યલક્ષી વાતો રસથી સમજાવત.

હવે જ્યારે હું ત્યાં આવીશ ત્યારે તમને યાદ કરીશ.

(જો) અમારે જમવું હોય તો અમે તમને જાણ કરીએ ને !

જ્યાં આટલી ઠંડી પડે છે ત્યાં લોકો કેમ રહેતા હશે ?

- અહીં એક વાક્ય મુખ્ય છે અને બીજા વાક્ય દ્વારા તેમને પુષ્ટિ અપાઈ છે, એનું વિસ્તરણ કરવામાં આવ્યું છે.

જો હું અધ્યાપક હોત..., ...તમને યાદ કરીશ, ... અમે તમને જાણ કરીએ ને!, ... લોકો કેમ રહેતા હશે વગેરે વાક્યની આગળ કે પાછળ વાક્ય મૂકીને વાતનો અર્થ પૂરો કરવામાં આવ્યો છે કે તેનું વિસ્તરણ કરવામાં આવ્યું છે.

સંકુલ વાક્યો જેવું... તેવું, જ્યારે... ત્યારે, જેમ... તેમ, જે... તે, જ્યાં સુધી... ત્યાં સુધી, જો... તો, કે, જેમકે વગેરે જેવાં બેવડાં સંયોજકોથી બને છે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેનાં વાક્યોનું સાદાં, સંયુક્ત કે સંકુલ વાક્યમાં વર્ગીકરણ કરો.

- (1) કૂવામાં સરવાણી જ નથી તેથી પાણી આવે ક્યાંથી ?
- (2) ખેતર વાવતાં પહેલાં તમારે ઘાસ દૂર કરવું હતું.
- (3) સંતને કોઈ માણસ પર રાગ-દ્વેષ ન હોય, કેમકે તેઓ તો સૌનું હિત જ માત્ર ઇચ્છે છે.
- (4) હું તમને સૂચના આપું ત્યારે તમારે એકસાથે બધાંએ નીકળવું.
- (5) જો હું કશુંયે બોલ્યો ન હોત તો તેઓને પરિસ્થિતિની જાણ થવાની નહોતી.
- (6) આ પૈસા તારી અંગત જરૂરિયાત માટે અને જરૂરિયાતમંદને સહાય માટે હું આપું છું.
- (7) કુશળ માણસ આકસ્મિક ખર્ચનો વિચાર કરે છે એટલે થોડી વધારાની રકમ સિલક તરીકે રાખે છે.
- (8) આજે ખેડૂતો પાયમાલ થતા જાય છે અને કારીગર વર્ગ બેકાર બનતો જાય છે.
- (9) હવે તારે થોડું વિચારીને પછી જ બોલવાનું શીખવું જોઈએ.
- (10) વગર વિચાર્યું વર્તન કરી નાખે છે તે પાછળથી ઘણો જ પસ્તાય છે.

2. તમારા પાઠ્યપુસ્તકની કૃતિઓમાંથી સાદાં, સંયુક્ત અને સંકુલ પ્રકારનાં સાત-સાત વાક્યો શોધીને લખો.

વિધાનવાક્ય, પ્રશ્નવાક્ય અને ઉદ્ગારવાક્ય

આ વાક્યોનું પઠન કરો :

1. આજે રવિવાર છે.
2. આજે રવિવારે છે !
3. આજે રવિવાર છે ?

* પ્રથમ વાક્યમાં હકીકતનું સીધું જ નિવેદન કરવામાં આવ્યું છે. પરિસ્થિતિની જાણકારી આ વાક્ય દ્વારા અપાય છે. સાદી રીતે કહેવું

હોય તો એમ પણ કહી શકાય કે આ વાક્યના ઉચ્ચારણમાં સૂર (Tone) તેનાં બધાં જ પદોમાં લગભગ એકસરખો રહે છે. આવાં વાક્યો વિધાનવાક્યો કહેવાય છે. દા.ત.,

- આપણે સત્ય આચરણ કરવું જોઈએ.
- વીજળી થાય છે એટલે વરસાદ પડશે.
- તે માણસ અતિશય મહેનત કરી રહ્યો છે.
- ગુરુજીએ શિષ્યને રામાયણની પાંચ ચોપાઈ લખી આપી.

આવાં વાક્યોને અંતે પૂર્ણવિરામનું ચિહ્ન મૂકવામાં આવે છે.

* બીજા વાક્યમાં વાંચનાર દ્વારા, બોલનાર દ્વારા આશ્ચર્ય કે વિસ્મય રજૂ થાય છે. કોઈ પરિસ્થિતિ - ઘટના આપણી ધારણા બહારની હોય, આકસ્મિક હોય કે અણધારી જ નીકળે ત્યારે તેની રજૂઆત માટે આવાં વાક્યો રજૂ થાય છે. તેને આપણે ઉદ્ગારવાક્યો કહીએ છીએ. મોટાભાગે આવા ઉદ્ગારો અનાયાસે જ સરી પડે છે. તેનું ઉચ્ચારણ કરવામાં સૂર (Tone) આરોહ-અવરોહવાળો કે લુપ્ત હોય છે. દા.ત.,

- વાહ ! એક દિવસમાં આખું ખેતર ખેડી નાખ્યું !
- એય... જુઓ, જુઓ ત્રણ વાગ્યા !
- અરેરે ! એણે આવું ન કરાય !
- આકાશમાં નજર કરી તો ઘટાટોપ વાદળાં...!

આવાં વાક્યોમાં વિસ્મયસૂચક ઉદ્ગાર (વાહ, અરેરે, છટ્ વગેરે) પછી અને પરિસ્થિતિ - ઘટનાસૂચક વાક્ય પછી પણ ઉદ્ગારચિહ્ન મૂકવામાં આવે છે.

* ત્રીજા વાક્યમાં મેળવેલી માહિતી કે આપણી જાણકારી વિશે ખાતરી કરવામાં આવી છે. વિશેષ માહિતી મેળવવા માટે પણ આવાં વાક્યો ઉચ્ચારાય છે. આવાં વાક્યોનો સૂર (Tone) આરોહથી અવરોહ તરફનો રહે છે. આવાં વાક્યો પ્રશ્નાર્થવાક્યો કહેવાય છે.

દા.ત.,

- તેઓ અત્યારે અહીં શા માટે ન આવ્યા ?
- તમારે ત્યાં ગઈકાલે વરસાદ કેવો હતો ?
- આ બધું લઈ જઈને મારે કોને આપવાનું છે ?
- તેણે કેવો પોશાક પહેર્યો છે ?

આવાં વાક્યોને અંતે પ્રશ્નાર્થચિહ્ન મૂકવામાં આવે છે.

કોઈ પ્રશ્ન પૂછતી વખતે તેને અંતે કરો, લખો, સમજાવો વગેરે શબ્દો મુકાય છે ત્યારે પ્રશ્ન પૂછ્યો હોવા છતાં અંતે પૂર્ણવિરામ મૂકવામાં આવે છે. દા.ત.

ગામડામાં તમે શું જોયું તેના વિશે લખો.

વિદ્યાર્થી કેવો હોવો જોઈએ તે સમજાવો.

સ્વાધ્યાય

1. તમારા પાઠ્યપુસ્તકમાંથી વિધાનવાક્યો, ઉદ્ગારવાક્યો અને પ્રશ્નવાક્યોનાં દસ-દસ ઉદાહરણો શોધીને લખો.

વિધાનવાક્ય અને નિષેધવાક્ય

જે વાક્ય હકારવાળું હોય તે વાક્ય વિધાનવાક્ય કહેવાય છે અને જે વાક્ય નકારવાળું હોય તેને નિષેધવાક્ય કહેવાય છે.

દા.ત.,

હકારવાચક વાક્ય

નકાર-નિષેધ વાક્ય

હું આજે પ્રવાસે જવાનો છું,

હું આજે પ્રવાસે જવાનો નથી.

હોડીમાં ગંગાપ્રસાદ બેઠા.

હોડીમાં ગંગાપ્રસાદ બેઠા નહીં.

વાતાવરણમાં આજે ખૂબ શાંતિ છે.

વાતાવરણમાં આજે શાંતિ નથી.

ગોવિંદ શાળાએ ગયો.

ગોવિંદ શાળાએ ગયો નહીં.

હું એના ઘેર ગયો હતો.

હું એના ઘેર ગયો ન હતો.

અમે ત્યાં ગયા હતા.

અમે ત્યાં ગયા નહોતા.

ગુજરાતી ભાષામાં ‘ન, નહીં, નથી’ એ સૌથી વધારે વપરાતા નિષેધવાચકો છે.

સ્વાધ્યાય

પાઠ્યપુસ્તકમાંથી દસ હકારવાક્યો અને દસ નિષેધવાક્યો શોધીને લખો.

ગાંધીયુગીન સમાજાભિમુખતા ઉપરાંત સ્વબળે કેળવાયેલું સૌંદર્યરાગી વલણ ધરાવતા કવિ રમણીક અરાલવાળાનો જન્મ ખેડા જિલ્લાના ખેડાલ ગામમાં થયો હતો. સાત ધોરણ સુધી ખરાલ પાસેના છીપડી ગામમાં શિક્ષણ લીધું. આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોવાથી અભ્યાસ છોડ્યો. અમદાવાદ જ્યુપિટર મિલ્સમાં ફેન્સી જોબર તરીકે કામ કર્યું. મોટી વયે શિક્ષણ મેળવ્યું. મેટ્રિક (1944) થયા, ગુજરાતી-સંસ્કૃત વિષયો સાથે સ્નાતક (1944) થયા. એમના કાવ્ય સંગ્રહ ‘પ્રતીક્ષા’ (1941)ની પ્રસ્તાવના ઉમાશંકર જોશીએ લખી છે. ઇંદોબદ્ર રચનાઓ, સોનેટો તેમજ ગીતોનો એમાં સમાવેશ છે. ઇંદોવિધાન પરનો કવિનો કાબૂ નોંધપાત્ર છે. કાવ્યબાનીનું લાલિત્ય, પ્રૌઢ શૈલી, ભાવ-સંવેદનાની ગંભીરતા એમની કવિતાનાં આકર્ષક લક્ષણો છે. ‘નગીનાવાડી’ (1941) અને ‘રસપોળી’ (1945)માં બાળભોગ્ય કાવ્યો છે. ‘સાંદીપનિ’ ઉપનામથી તેમણે ‘સાંદીપનિનાં રેખાચિત્રો’ (1945) પુસ્તક પ્રગટ કર્યું છે. દેશવિદેશની સાહસકથાઓનો અનુવાદ ‘સાહસકથાઓ’ (1946) તેમજ તોલ્સ્ટોયની વાર્તાઓનો અનુવાદ ‘સાચી જાત્રા’ એમનો ભાષાંતરકાર તરીકેનો સુભગ પરિચય આપે છે.

વતનનાં તન - વન, ખેતર - કોતર, નદી - ડુંગર, કૂવો - પનિહારી, લોકના ગીત - સ્મિતના વિચ્છેદની - વીંછીંડખી વેદના અહીં અભિવ્યક્તિ પામી છે. કવિને વતનવિરહનો કારી ઘા હાથે નહીં હૈયે લાગ્યો છે. તેનો ડંખ દેહને નહીં - આત્માને પડ્યો છે - અને તેથી જ વતન જાવા પ્રાણ પછાડા નાખે છે. મા વછોયું બાળક ને ધણ વછોયું ઢોરું જે તલખાટ અનુભવે - લગભગ તેવો જ તલસાટ કવિ સ્વયં અનુભવે છે. જીરવી જીરવાય નહીં - કોઈને કહેવાય નહીં - તલભાર સહેવાય નહીં તેવો તીવ્ર - ઊંડો આ ઝુરાપો છે - જાણે કે ખુદની ત્વચા જાતે જ જાત વડે જ ઉતરડાતી હોય તેવો ઘાટ સર્જાયો છે. જનમભોમકા જતાં ભેરુ-ભગિની તો મળશે, કિન્તુ કાળગંગામાં વિલીન થયેલી માવડીનું મીઠું મોઢું ક્યાં ભાળીશ ? જનનીરહિત જન્મભૂમિથી અસંતુષ્ટ કવિને જનનીસહિતની વિદેશભૂમિમાં પૂર્ણ પરિતોષ પામવાની ઝંખના છે.

(સોનેટ - મંદાકાન્તા)

ગાળી લાંબો સમય દૂરનાં દોહલાં પાણી પી પી,
જાવા હાવાં જનમભૂમિએ પ્રાણ નાખે પછાડા.
કૂવાકાંઠે કમરલળતી પાણિયારી, રસાળાં
ક્ષેત્રેક્ષેત્રે અનિલલહેરે ડોલતાં અન્નપૂર્ણા,
હિંડોળંતા હરિત તૃણ ને ખંતીલા ખેડૂતોનાં
મીઠાં ગીતો, ગંભીર વડલા, શંભુનું જીર્ણ દેરું,
વાગોળંતાં ધણ, ઊડી રહ્યો વાવટો વ્યોમ ગેરુ,
ઓછીઓછી થતી ભગિની, લંગોટિયા બાલ્ય ભેરુ :
ઝંખી નિદ્રા મહીં ઝબકતો, જાગતાં નીંદ લેતો.
ઘેલાં હૈયાં ! સહુ ય મળશે, કિંતુ કાલાગ્નિમાંથી
સંભાળેલા સ્મૃતિસુમનના સારવેલા પરાગે
સીંચાયેલું અબ નીરખવું મોઢું ક્યાં માવડીનું ?
વ્હાલી તોયે જનનીરહિતા જન્મભૂમિ ન તોષે,
જીવું ઝંખી જનનીસહિતા જન્મભૂમિ વિદેશે.

શબ્દસમજૂતી

અન્નપૂર્ણા અન્ન પૂરનારી દેવી, (અહીં) ખેતરો હરિત લીલું જીર્ણ સાવ જૂની સ્મૃતિસુમન સ્મરણપુષ્પ તોષ સંતોષ

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) કવિને શેની ઝંખના છે ?
- (2) કોની સ્મૃતિથી કવિનું મન અતૃપ્તિ અનુભવે છે ?
- (3) કવિનો વસવાટ ક્યાં છે ?
- (4) કેવા રંગનું નિશાન કવિ જુએ છે ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) કોની સ્મૃતિથી કવિ વિહ્વળ બને છે ? શા માટે ?
- (2) કવિના પ્રાણ શાથી (ઉતાવળા) અધીર બન્યા છે ? શા માટે ?

3. વિસ્તૃત ઉત્તર લખો.

- (1) ‘વતનનો તલસાટ’ કાવ્યમાં વ્યક્ત થતો કવિનો કલ્પાંત આલેખો.
- (2) કવિની જન્મભૂમિનું શબ્દચિત્ર તમારા શબ્દોમાં આલેખો.

વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

1. તમારા બાળપણનો કોઈ સારો યાદગાર પ્રસંગ લખો.
2. ‘જનની જન્મભૂમિશ્ચ સ્વર્ગાદપિ ગરિયસી’ આ પંક્તિનો અર્થવિસ્તાર કરો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

‘ગાળી લાંબો સમય દૂરનાં દોહલાં પાણી પી પી,

જાવા હાવા જન્મભૂમિએ પ્રાણ નાખે પછાડા.’

પરગામ વસતા કવિને વતનનું સ્મરણ થતાં વતન પાછા ફરવાની ઈચ્છા થાય છે. માતૃભૂમિનાં અનેક સ્મરણો કવિહૃદયમાં જાગ્રત થાય છે. ઉપર્યુક્ત પંક્તિમાં વતન પ્રત્યેનો ઝૂરાપો ‘દોહલાં’ અને ‘પછાડા’ શબ્દો દ્વારા બરાબર વ્યક્ત થયો છે.

સોનેટમાં પ્રથમ બે અને છેલ્લી બે પંક્તિને બાદ કરતાં વચ્ચેની પંક્તિઓમાં વપરાયેલાં ક્રિયાપદો અને વિશેષણોમાં એક પ્રકારની ગતિશીલતાનો અનુભવ થશે, આવા શબ્દોની યાદી બનાવો.

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

1. વતનપ્રેમનાં અન્ય કાવ્યો વિશે વિદ્યાર્થીઓને માહિતી આપો.

દા.ત. વતન વાટે બપોર - બાલમુકુંદ દવે, મળે ન મળે - ‘આદિલ’ મન્સૂરી

શ્રી ઈશ્વરભાઈ મોતીભાઈ પેટલીકર પેટલાદ તાલુકાના પેટલી ગામના વતની છે. સમાજના અને રાજકારણના પ્રશ્નોની નીડરતાથી અને વિવેકપૂર્વક છણાવટ કરનાર પત્રકાર તરીકે તેઓ જાણીતા હતા. નવલકથા અને ટૂંકીવાર્તાના લેખક તરીકે તેઓની સારી ખ્યાતિ છે. “જનમટીપ”, “મારી હૈયાસગડી”, “ભવસાગર” જેવી અનેક નવલકથાઓ એમણે આપી છે. એમની ટૂંકીવાર્તાઓ “કાશીનું કરવત”, “લોહીની સગાઈ”, “માનતા” જેવા વાર્તાસંગ્રહોમાં સંઘરાઈ છે. પાત્રોના મનોભાવોને સહજ સૂઝથી આલેખતા જઈને તેઓ સમાજજીવનના માર્મિક પ્રશ્નોને કુશળતાથી કથાઓમાં ગૂંથે છે. એમણે કેટલાંક સરસ રેખાચિત્રો અને સાંસારિક અને સમાજજીવનની સમસ્યાઓની છણાવટ કરતાં કેટલાંક પુસ્તકો પણ લખ્યાં છે.

આ વાર્તામાં પુત્રની કસોટી કરતો પિતા મહીજી અને પોતાની ફરજ બજાવતા પિતા પર ઘા કરતો પુત્ર બુધો આપણા મનમાં વસી જાય એ રીતે આલેખાયા છે. પુત્રનો ઘા ઝીલીને પણ તેની નીડરતા, શૂરવીરતા અને સ્વધર્મપાલનના ગુણોની પિતા પ્રશંસા કરે છે. એમાં એ બન્નેનાં જીવનમૂલ્યની ઉચ્ચતા પ્રગટ થઈ જાય છે. માબાપનાં લક્ષણ કુદરતી રીતે સંતાનમાં ઊતરી આવ્યાનું સૂચવતી વાર્તા-શીર્ષકની કહેવત સાર્થક બનાવે છે. પુત્રલક્ષણે હરખઘેલી બનેલી માતા, ભીરુ મુનીમ, ગભરુ કબુ, તેમજ નીડર પણ માની ગાડીત વજેસંગ તથા દલભાઈની પાત્રરેખાઓ પણ અહીં સરસ રીતે ઉઠાવ પામી છે.

આણંદ-ખંભાત રેલવે-લાઈન ન હતી તે દિવસની આ વાત છે. ખંભાતના કિલાચંદ શેઠની દીકરી કબુ, સારા દહાડા લઈને મુંબઈથી આણંદ ઊતરી. એનો સબધો સાથ જોઈને પિયર જવા એક બીજી બહેન પણ સાથે હતી, એમને લેવા ખંભાતથી શેઠે બે ગાડી અને મુનીમને મોકલ્યાં હતાં.

એક ગાડું તો ખાસ્સું સરસામાનથી જ ખીચોખીચ ભરાઈ ગયું. બીજા ગાડામાં બધાં ગોઠવાઈ ગયાં. જોખમથી લદાયેલું કબુનું શરીર જોઈ મુનીમે કહ્યું : “બહેન : આટલું બધું જોખમ સાથે ના લાવવું જોઈએ.”

કબુ સ્ત્રીસ્વભાવ-સુલભ બોલી : “કાકા ! જોખમ ના લાવે ત્યારે પિયરમાં જાણેય શું કે દીકરીને સાસરિયામાં કેટલું સુખ છે?”

કબુને જોઈ ત્યારથી જ મનમાં જે વાત ઘૂંટાતી હતી તે મુનીમે કહી નાખી : “પિયરિયાં તો જાણતાં જાણે, પણ આપણા જીવનું તો જોખમ ને ?” અને વાણિયાવિદ્યા વાપરતાં એણે ઉમેર્યું : “આ તો સારું છે કે વજેસંગ અને દલભાઈ જેવા ગાડીત છે, એટલે કશો ભો નથી, બાકી લાંબી વાટ રહી...”

વાણિયાવિદ્યા કારગત લાગી હોય તેમ મુનીમને એ વાક્ય પૂરું કરવા દીધા વગર જ હાલતે શીંગડે બળદને હાંકી રહેલા દલભાઈ બોલી ઊઠ્યા : “માણેક મુનીમ ! તમે તમારે બેફિકર રહો. હું ને વજેસંગ છીએ ત્યાં સુધી કબુબોનને કોઈ હાથ અડકાડશે ત્યારે અમારે જીવીને જ શું કામ છે ?!! અને સરસામાનનું ગાડું હાંકતા વજેસંગે બૂમ પાડી દલભાઈએ સંમતિસૂચક હાજિયો પુરાવ્યો.

વજેસંગે વળી ઠેઠ સુધીની ખાતરી આપતાં કહ્યું : “મારું ગાડું લૂંટાય ? માણેક મુનીમ ! જોજો કોઈને એવી વાત કરતા ! અમે કોઈ ખીચડીખાઉ ગાડીત નથી કે ગાડાં લૂંટાય !”

અને વાત પણ સાચી હતી. ખંભાતમાં ગાડીત તો ઘણા હતા, માલનાં ગાડાં લાવવા-લઈ જવાનું વૈતરું મોટેભાગે બધા કરતા. એ બધામાં દલભાઈ અને વજેસંગ બે જુદા તરી આવતા. દલભાઈ કણબી હતા અને વજેસંગ રજપૂત. બંનેનો ધંધો જોખમી ગાડીતનો હતો. ગામપરગામ એમનાં ગાડાં માણસ લઈને ફરતાં. એવો ટપ્પો ન મળે તોય ભૂખ્યો સિંહ જેમ ઘાસ ન ખાય તેમ એ બેઉ બેકાર બેસી રહેતા, પણ અનાજની ગૂણો ભરીને ગાડીતું કરતા નહિ.

અને જોખમી ધંધાના ઘા પણ એમણે વેઠ્યા હતા. એટલે એમનો બોલ ખાલી થૂંક ઉડાડતો ન હતો.

સાથે આવેલી કીકી આ ભયને સન્મુખ આવી પડ્યો માની, મનમાં સાબધા સાથથી પસ્તાતી હોય તેમ ક્યારની ચૂપ હતી તે બોલી : “એમ હોય તો બહેન કબુ ! રસ્તામાં જણસો પહેરી રાખવી કંઈ બહુ છે ?”

માણેક મુનીમે પણ એમાં સંમતિ આપી : “કીકીનું કહેવુંય કાઢી નાખવા જેવું નથી. મોટે ભાગે તે દીઠાનું જ ઝેર હોય છે.”

કબુ : “એમ હોય તો લ્યો ને હું કાઢી મૂકું...”

પણ એને હજુ આગળ બોલવા દીધા વગર કાન માંડીને વાત સાંભળતા દલભાઈ બૂમ પાડી ઊઠ્યા : “સાંભળજે વજેસંગ ! આટલે વરસે માણેક મુનીમ આપણું નાક કપાવવા બેઠા છે. કબુને કહે છે કે જણસો ઉતારીને દાબડામાં મેલી દે.”

વજેસંગ ગાજી ઊઠ્યો : “કબુને અડવી કરીને માણેક મુનીમ, અમારું નાક કાપવું છે કે શું ?”

માણેક મુનીમે વાણિયાગત કરીને બને તેટલો પોતાનો રસ્તો નિર્ભય બનાવી વાતને ટાળી દીધી. એવી મરદાનગીની કંઈકંઈ વાતો કરતા દલભાઈ અને વજેસંગ ગાડાં હાંકી રહ્યા હતા. વચ્ચે-વચ્ચે કબુ અને કીકી પણ એમની મુંબઈ શહેરની વાતો કાઢતી હતી ત્યાં પેટલાદ મૂકી પંડોળીની ભાગોળે આવતાં દહાડો મેળ બેસી ગયો.

સામાન્ય ગાડીત હોય તો આવું જોખમ લઈને રાતે ગાડાં હાંકવાનું પગલું જ ન ભરે. પરંતુ આ બે જણ તો રાતના દસ-અગિયાર વાગે ત્યાં જ પોરો લેતા. એટલે માણેક મુનીમે એ વાતમાં સંમત થતાં, ગામમાંથી વળાવિયો સાથે લેવાની દરખાસ્ત મૂકી.

ઢેબરાં ખાતાંખાતાં વજેસંગની આંખ લાલ થઈ, દલભાઈને પણ આ ઘા આકરો લાગ્યો. પોતે જે ગાડાં હાંકતા હોય તેની સાથે વળાવિયો જોઈએ એ એમને મન હાડોહાડ અપમાન હતું. પરંતુ એ બંને જણ સમસમીને બેસી રહ્યા.

માણેક મુનીમ ગામમાં વળાવિયો શોધવા નીકળ્યા. મહીજી બારૈયો ગામમાં વળાવિયાનું કામ કરતો હતો, પરંતુ તે નર્ચો શાહુકાર હતો એમ નહિ, ચોર પણ હતો; વળાવિયા તરીકે કામ કરે ત્યારે જીવના જોખમે એ સામનો કરે, અને લૂંટનું કામ કરે ત્યારે એટલા જ ઝનૂનથી લૂંટ પણ કરે. આ એના બે પરસ્પર વિરોધી સ્વભાવ હોવા છતાં, વળાવિયા તરીકેનો એણે વિશ્વાસઘાત કદી કર્યો ન હતો. એટલે ધીમે ધીમે એની એવી શાખ પડી ગઈ કે વળાવિયા તરીકે જે હોય તે એને જ લે. દલભાઈ અને વજેસંગને ખાતરી હતી કે મહીજીને જો વળાવિયા તરીકે લાવશે તો માણેક મુનીમ પૂરેપૂરા બની જવાના કારણકે મહીજી આ બેઉને સારી રીતે ઓળખતો હતો. એટલે સાથે આવવાને બદલે મુનીમને બે બોલ સંભળાવી ઘેર ચાલ્યા ગયા વગર એ રહે જ નહિ.

ગામમાં પૂછતાં માણેક મુનીમને પણ મહીજીનું જ ઘર સાંભળનારે ચીંધું.

માણેક મુનીમ એને ઘેર ગયા ત્યારે મહીજી નહોતો.

બાઈએ ઘરમાંથી બહાર આવતાં શાહુકાર માણસને જોતાં ખાટલો આડો કરી આપ્યો. તેણે કહ્યું : “બેહો, સેમમાં (ખેતરમાં) ગ્યા’ છે તે આવતા હશે.”

બાઈ ઘરમાં ગઈ એટલે ફડાંભેર બેસીને ખીચડી-છાશ તાવડીમાં ભેગી કરીને સબડકા મારીને ખાતા દીકરાએ પૂછ્યું : “કુણ છે, માડી ?”

“એ તો વળાવિયા તરીકે તારા બાપાને બોલાવવા આવ્યા છે.” બાઈએ કહ્યું...

વીસ વર્ષના બુધાએ મર્દાનગીનાં ધાવણ માને થાનેથી પીધાં હતાં. બાપુનું હાડ એની ફૂટતી જુવાનીમાં ન સમાવાનું હોય તેમ એની અડીખમ કાયા સાક્ષી પૂરતી હતી. કેડે તરવાર બાંધવી, ખભે તીરકામઠું ભરાવવું અને હાથમાં ધારિયું ઝાલવું - એ ત્રણેય કળા બાપે દીકરાને આપવા માંડી હતી, પરંતુ હજુ સુધી પ્રત્યક્ષ ધંધામાં એને પલોટ્યો ન હતો.

ખીચડી-છાશનો છેલ્લો ઘૂંટડો ગળે ઉતારતાં બુધાએ સ્વાભાવિક કહ્યું : “માડી, ત્યારે હું જઈ વળાવિયે ?”

કોઈ ઊંચી વરણની શાહુકાર મા હોત તો આ શબ્દ સાંભળતાં ફફડી ઊઠત, દીકરાને એવા જોખમમાં ન પડવાની શિખામણ આપત, પરંતુ જોખમમાં જીવતી આ કોમની બાઈમાં તો દીકરાના બોલે રૂંદે-રૂંદે આનંદ પ્રગટ્યો. એના મોં ઉપર શાબાશીની સરવાણીઓ ફૂટી, એથી હરખાઈને એ બોલી : “તું કેડે તરવાર બાંધે તે કરતાં મારે બીજો કયો રૂડો દા’ડો હોય ?”

ફૂટતી મૂછો ઉપર ભીના હાથ ફેરવતાં-ફેરવતાં બુધો બહાર આવ્યો. કામની પૂછપરછ કરી. સવાલ કર્યો : “હું વળાવિયે આવું તો ચાલશે, શેઠ ?”

માણેક મુનીમે એ જુવાનિયાની આંખનું ઊંડાણ માપતાં કહ્યું : “અમારે તો ભઈ ! જે આવે તે. જ્યાં-ત્યાં અમારાં ગાડાં હેમખેમ પહોંચવાં જોઈએ.”

બુધાએ ખોંખારો ખાતાં કહ્યું : “અરે શેઠ ! મહીજી બારૈયાના ઘરનું નાનું છોકરું હોય તોય કોની માએ સવાશેર સૂંઠ ખાધી છે કે પછી ગાડાંનું નામ દે ?”

માણેક મુનીમે ઊભા થતાં કહ્યું : “ચાલો ત્યારે, અમારે પછી નાનામોટાની પંચાતેય શું કરવા કરવી પડે ?”

“હુંડવા માંડો ત્યારે.” બુધાએ માણેક મુનીમને ભાગોળે વળાવતાં કહ્યું : “હું સાબધો થઈને આ આવ્યો જાણો.”

માનો હરખ માતો ન હતો. કોઈના કહ્યા વગર દીકરો આપમેળે જોખમ ખેડવા તૈયાર થયો એ બાઈને મન પોતાના પેટનો વિજય હતો. મોરનાં ઈંડાંને ચીતરવાં ન પડે ને શૂરવીરના છોરુંને પલોટવાં ન પડે. દીકરો જાણે પરદેશ વહાણ કમાવા જતો હોય એટલા ઉમંગે બાઈએ દીકરાને અકબંધ ગોરસી ભાંગીને દહીં મોંમાં મુકાવ્યું અને વિદાય આપતાં કહ્યું : “જા, બેટા ! ભાથીખત્રી તારી ખમ્મા કરે.” અને દીકરાએ ઘરની બહાર પગ મૂક્યો એટલે બાઈએ ઉમેર્યું : “જોજે બેટા ! તારા બાપનું નામ ના વગોવાય.”

“અરે, એ વાતમાં શો માલ છે ? રામ-રામ કર ને !” એમ ખાતરીના મૂંગા પડઘા પાડતાં દીકરાનાં પગલાંને બાઈ નીરખી રહી.

વીસ વર્ષના કાચા જુવાનને વળાવિયે આવેલો જોઈને દલભાઈ અને વજેસંગ મૂંઝામાં હસ્યા. બેઉના મનમાં વળી તરત ને તરત ખેદ પણ થયો કે ‘માળે મુનીમે આપણું નાક તો નાક, પણ હોઠ સુધ્યાં ઘસીને કાપી લીધા. આપણા ગાડાં સાથે વળાવિયો, ને તેય હોઠેથી બાનું ધાવણ તો હજુ સુકાયું નથી તેવો છોકરડો !’

જાણે એ વિચારે બંનેએ કંઈ નક્કી કર્યું હોય તેમ એકસાથે ખૂંખારા ખાધા, ગાડાં હંકાર્યાં.

થોડી વાર પછી મહીજી ઘેર આવ્યો; ખાવા બેઠો. બાઈનો હરખ તો સમાતો ન હતો. છેવટે જે સવાલની બાઈ રાહ જોઈ રહી હતી, તે એણે પૂછ્યો પણ ખરો : “બુધલો ચ્યાં ગ્યો ? કંઈ દેખાતો કેમ નથી ?”

વહી ગયેલા જોખનમાં ઓચિંતો ઉછાળો આવ્યો હોય તેમ આંખ ઉલાળતાં બાઈએ કહ્યું : “ચ્યમ કંઈ બુધલો તમારાથી જાય એવો છે ? તમારાથી સવાયો ન પાકે તો કે’જો ને !”

પોતાનો દીકરો સવાયો પાકશે એમ તો બાઈ, બુધલો પાંચ વરસનો થયો ને કામઠી લઈને તાકવા માંડ્યો ત્યારથી કહ્યા કરતી હતી અને મહીજી પણ એકનો એક જવાબ આપ્યા કરતો હતો : “પાકે ત્યારે ખરો !” એટલે એ દહાડો આજ હાજરાહજૂર થતાં વળી બાઈએ એ વાત સંભારી.

એટલે મહીજીને એ વાતમાં કંઈ નવાઈ ન લાગી, પરંતુ બાઈની આંખે જે કામણ કર્યું તે એને સતેજ કર્યા વગર રહી ન શક્યું. બાઈનું કાંડું ઝાલવા એણે હાથ લંબાવ્યો ત્યાં તો બાઈ દૂર ખસી ગઈ, અને મહીજીના સવાલની રાહ સહી ન જતી હોય તેમ એ ભડભડી ઊઠી : “તમે જાણતા હશો કે મારા જેવો કોઈ વળાવિયો નઈ, પણ મારો બુધલો તમારા પેંગડામાં પગ ઘાલે છે કે નઈ ? તમે ન’તા એટલે સાબધો ખોંખારો ખાઈને તૈયાર થઈ ગયો, કેડે તરવાર ને ખભે તીરકામડું ભરવીને એ તો ગ્યો વળાવિયે.”

મહીજીએ વાત સાંભળતાં ગંભીરતા પકડી, જાણે કંઈ ગણતરી કરતો હોય તેમ ખાઈ લીધા પછી હૂકો પીતાં-પીતાં ધુમાડી પેટમાં ગૂંચળાં વળવા લાગી. વિચાર પાકો થતાં, બે દમમાં જ એણે ચલમની તમાકુ બાળીને ખાખ કરી દીધી. હૂકો એક ખૂણામાં ટેકવીને મૂકી દીધો; રોજનાં સાથી હથિયાર એણે ધારણ કર્યાં.

કંઈ ન સમજણ પડવાથી બાઈ બોલી ઊઠી : “તમે અત્યારે ચ્યાં જાવ છો ?”

“દીકરો ગ્યો ત્યાં.”

“ચ્યમ ?”

“મારાથી ઓછું તારી જેમ બૈરાવેડાં જોઈ રહેવાય ? વાછડો ગમે તેટલું કૂદે તો પણ એ તો ખીલાનું જોર ન હોય તો ખાડામાં જ પડે. ગ્યો છે તો ખરો તરવાર બાંધી, પણ એવો દા’ડો હોય ને મોં વકાસી જાય તો નામ જાય. મહીજીના મોં ઉપર કોઈ થૂંકે નંઈ અને એની બંધાતી આબરૂ ધૂળ થઈ જાય !” અને બાઈ સામે જોયા વગર એ બહાર નીકળ્યો, જતાં પહેલાં બોલ્યો : “વળી જોઉં તો ખરો કે એનામાંય કેટલું પાણી છે !”

બાઈ ફાટી આંખે તાકી રહી, મહીજી ગયો.

* * *

સુદી પાંચમનો ચંદ્ર દૂર રહ્યોરહ્યો, ઊગતાંની સાથે આથમવાની તૈયારી કરતો, ઝાંખું-ઝાંખું પ્રકાશી રહ્યો હતો. નાળમાં ગાડાં ધીમે-ધીમે ચાલ્યે જતાં હતાં. વળાવિયા તરીકે આવેલો બુધો ગાડાથી દૂર ખેતરમાં સમાંતર ચાલતો હતો. કબુ મુસાફરીથી અને ભારે પેટે હોવાથી થાકીને આડે પડખે થઈ હતી. એના પગ આગળ કીકી ઝોકાં ખાતી અને આંચકો આવતાં સતેજ થતી પગ લાંબા કરી પાંજરાને અઢેલીને બેઠી હતી. માણેક મુનીમ દલભાઈની જોડે આગળના ભાગમાં બેઠા હતા. વાતો કરીકરીને બધાં થાકી ગયાં હોય તેમ સૌ શાંત હતાં.

ત્યાં તો કોઈની રાડ આવી : “એ...એ...જે... હોય તે ગાડાં ઊભાં રાખજે...”
 જાણે બંદૂકની ગોળી સનનૂન કરતી રુદિયાને ભેદે તેમ તે રાડે સૌના કાન ભેદ્યા.
 એ એક જ ક્ષણ-ને કબુ બેઠી થઈ. કીકી સાવધ થઈ ગઈ. માણેક મુનીમ ધીમેથી બોલ્યા : “દલભાઈ ! રાડ પડી.”
 પેટનું પાણીય ન હાલ્યું હોય તેમ દલભાઈએ કહ્યું : “છો ને પડી ! વળાવિયો છે ને !”
 અને એ સાથે જ વળાવિયા બુધાએ હોંકારો દીધો : “જે હોય તે હેંડવા માંડજે. મહીજીના દીકરા બુધાનું વળાવિયું છે.”
 પણ જાણે એ હોંકારાની કંઈ અસર જ ન થઈ હોય તેમ ફરીથી રાડ પાડી : “ગમે તેનું વળાવિયું હોય, ગાડાં ઊભાં રાખજે!”
 કબુને પેટમાં શૂળ થઈ હોય તેમ મૂંઝવણ શરૂ થઈ, કીકી ફીકી પડી ગઈ; માણેક મુનીમ ઊંચા થઈ જતાં બોલ્યા :
 “વજેસંગ!....”

પણ તે આગળ બોલે તે પહેલાં વજેસંગનો નિર્ભય અવાજ આવ્યો : “માણેક મુનીમ ! તમતમારે નચિંત રહો. આપણી હારે વળાવિયો ક્યાં નથી ?”

ત્યાં તો બુધો પણ ગાડાં પાસે આવી ગયો. સામી બાજુના ખેતરમાં રાડ નાખનાર પણ ખડો થઈ ગયો. ગાડાં ચાલ્યે જતાં હતાં. ફક્ત અંદર બેઠેલ ત્રણ શાઉકાર મનખની સૂધબૂધની જ્યોત ઝાંખી પડી જતી હતી.

બુધો બોલ્યો : “આબરૂભેર જે હોય તે હેંડ્યો જા. હું તને ઓળખી ગયો છું માટે...”

છલંગ મારતોક રાડ દેનાર નાળમાં ખડો થયો.

બળદ અટક્યા. કબુએ ચીસ નાખી; કીકીએ કપાળ કૂટ્યું; માણેક મુનીમ શિયાવિયા થઈ ગયા; બોલવા માટે બત્તી ન ફાટી. કંઈ બોલ્યાચાલ્યા વગર દલભાઈ અને વજેસંગ સાવધ થઈને બેસી ગયા.

બુધો પડકાર કરતાં બોલ્યો : “જો, અલ્યા બાપ ! હું ખરું કહું છું, તું ચાલ્યો જા; બાકી તારી આબરૂ આજ નંઈ રે !”

બાપ અને દીકરો - એક લૂંટારો અને બીજો રક્ષક !

પડકારની પેઠે અડગ રહીને મહીજી બોલ્યો : “આઘો ખસ હવે, તું મોટો મારી આબરૂ લેનારો ન જોયો હોય !” અને બુધાને એક હડસેલો મારતાં મહીજીએ જમણી બાજુના બળદનું જોતર ઝાલ્યું.

“અલ્યા બાપા ! મારું માની જા. અત્યારે હું તારો દીકરો નથી, તું મારો બાપ નથી. હજુ શરમ રાખું છું ત્યાં સુધી, નંઈ તો જોયા જેવી થઈ જશે-” બુધાએ સાચમસાચ કેડેના મ્યાનમાંથી તરવાર ખેંચતા કહ્યું.

“અલ્યા, નંઈ તો તું શું કરીશ ?” બળદનું જોતર છોડી નાખતાં મહીજી બોલ્યો. દલભાઈ તો તમાશો જોતા હોય તેમ અછોડો ઝાલી નિરાંતે જોતા હતા.

“જોવું જ છે ?” બુધાએ છેલ્લો પડકાર કર્યો.

“હા ! આજ જોવા જ નીકળ્યો છું.”

“શું કહો છ ?” કહેતાંક દીકરાએ તરવાર ઊંચકી.

ચંદ્રના અજવાળામાં તરવાર ઝાંખું હરખી રહી.

“લે ત્યારે !” કહી બુધાએ જે હાથે મહીજીએ જોતર છોડ્યું હતું તે ઉપર ઘા કર્યો. જાણે કોઈ જાતની બંને વચ્ચે સગાઈ ન હોય તેવા જ દુશ્મનભાવે !

સરસૂ કરતી લોહીની ધારા વઘૂટી. મહીજીને જાણે તૃપ્તિનો ઓડકાર આવ્યો હોય, તેમ એણે ધરપતનો ઓડકાર ખાધો.

બુધાએ તો કલ્પ્યું હતું કે બાપ સામનો કરવાનો જ એટલે હજુ આગળ કપરું કર્તવ્ય આવવાનું બાકી હતું. પરંતુ મહીજી તો દીકરાની નેકીની પરીક્ષા કરતો હતો. એ જ ઘવાયેલા હાથે શાબાશી આપતાં દીકરાના બરડાને એણે થાબડ્યો ! “શાબાશ દીકરા મને હવે ખાતરી થઈ કે તું મારું નામ નંઈ બોળે ! જા ફત્તે કર !”

અત્યાર સુધી તમાશો જોઈ રહેલા દલભાઈ છેવટે બોલ્યા : “અને મોરનાં ઈંડામાં તે કંઈ ચિતરામણ કરવાનું હોતું હશે, મહીજી ?”

“હૈં ! હૈં ! કોણ દલભાઈ ?” મહીજી બોલ્યા.

ગાડા ઉપરથી ઠેકીને નીચે પડતાં દલભાઈએ કહ્યું : “એ બધી વાત કર્યા વગર ઘા ઉપર ચેવીને પાટો બાંધો.”

પણ જાણે કંઈ થયું જ ન હોય તેમ મહીજીએ પૂછ્યું : “અરે ! ત્યારે પાછળના ગાડામાં વજેસંગ જ હશે !”

“ત્યારે બીજું કોણ હોય ?” વજેસંગે પાછળથી જવાબ આપ્યો અને તે પણ ત્યાં આવ્યો.

“અરે ગાંડા !” દીકરા તરફ જોતાં મહીજી બોલ્યો, “વાઘનું રખોપું કરવા દીપડો નીકળે એના જેવી તેં તો વાત કરી !” અને દીકરો તો જાણે અજાણ્યો હતો, પણ સાથેનો શેઠ કેવો કે એણે આમને ઓળખ્યા નહિ એમ માની મહીજીએ કહ્યું : “શેઠ મંમઈ રે’ છે કે શું ?”

“ના, હું તો ખંભાત રહું છું.” માણેક મુનીમે કહ્યું.

“ખંભાત રે’તા લાગતા નથી.”

“કેમ ?”

“ખંભાત રે’તા હોત તો દલભાઈ-વજેસંગનાં ગાડાં જોડે તમે વળાવિયો ન કરત !”

માણેક મુનીમના મોંમાંથી કંઈ જવાબ ન નીકળ્યો.

પાટો બંધાઈ રહ્યો. સામસામી બીડીઓ પીવાઈ, એટલે દીકરાને આગળ કરતાં મહીજીએ કહ્યું : “હેંડ ! હું આવ્યો તે એટલું સારું થયું કે તારો ફેરો બચી ગયો. બાકી વાઘને વળી વળાવિયો હોય ?”

માણેક મુનીમને યાદ આવ્યું હોય તેમ એ બોલ્યા : “અરે, તમારા પૈસા તો લેતા જાઓ !”

મહીજી ખડખડ હસ્યો. આથમતો ચંદ્ર એને જોઈને શરમાઈ ગયો હોય તેમ ક્ષિતિજમાં ડૂબી ગયો.

પૈસા લેવાય બાપદીકરો ન ઊભા રહ્યા ત્યારે માણેક મુનીમને બંને ગાડીતની તાકાતની ખ્યાતિની ખબર પડી. એણે વાણિયાગત કરતાં કહ્યું : “મુંકું, મને આવી ખબર નંઈ કે તમે આટલાં નામ કાઢ્યાં છે !”

પણ બંનેમાંથી કોઈને જવાબ આપવાની જરૂર ન લાગી.

(“માનતા”માંથી)

શબ્દસમજૂતી

સારા દહાડા લઈને - સગર્ભાવસ્થામાં; સબધો - સહી સલામતીવાળો; જોખમથી લદાયેલું શરીર - કીમતી ઘરેણાં પહેરેલું શરીર; ગાડીત - ગાડું હાંકનાર; હાજિયો પુરાવવો - હા કહેવી; ખીચડીખાઉ - હલકી કોટિનું; વૈતરું - મજૂરી; ટપ્યો - અમુક અંતર (અહીં) માણસોને લાવવા લઈ જવાનું કામ; ગાડીતું - ગાડીત તરીકેનું કામકાજ; ઘા વેઠવા - સહન કરવું; જણસ - વસ્તુ; ઘરેણાં, જણસો... બહુ છે ? - જોખમ વહોરીને પણ ઘરેણાં પહેરી રાખવાનું જરૂરી છે ? - એવો ભાવ; દીઠાનું ઝેર - અણગમતી બાબતની જાણકારી હોય તો જ એનું દુઃખ થાય (અહીં) લૂંટારા ઘરેણાં જોશે તો લૂંટ્યા વગર નહીં રહે; અડવી - શણગાર વગરની; વળાવિયો - રસ્તામાં સંભાળ રાખનાર; શાખ - આબરૂ, વિશ્વાસ; સાબધાં - સજજ, તૈયાર; પલોટવું - કામકાજમાં જોડીને પાવરધું કરવું; ગોરસી - દહીં દૂધ રાખવાનું માટીનું વાસણ; ચેવીને - કસીને.

રૂઢિપ્રયોગ

નાક કપાવું - આબરૂ જવી; આંખ લાલ થવી - ગુસ્સો ચડવો; પેંગડામાં પગ ઘાલવો - બરાબરી કરવી; બત્તી ન ફાટવી - જીભ ન ઉપડવી; નામ કાઢવું - આબરૂ મેળવવી; પેટનું પાણી ન હાલવું - નચિંત રહેવું;

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક - એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) ગામમાં વળાવિયાનું કામ કરનાર જાણીતી વ્યક્તિ કોણ હતી ?
- (2) કબુને લેવા માટે શેઠે શી વ્યવસ્થા કરી હતી ?
- (3) મહીજીએ દીકરાને ખુશ થઈને કેવા શબ્દો કહ્યા ?
- (4) માણેક મુનીમ શા માટે મહીજીને ઘેર ગયા ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) જણસો ઉતારીને દાબડામાં મૂકી દેવા પાછળનો મુનીમનો શો આશય હતો ?
- (2) બુધો વળાવિયે જવા તૈયાર થયો એ વાતની એની માતા પર શી અસર થઈ ?
- (3) જણસો ઉતારીને દાબડામાં મૂકી દેવાની મુનીમની વાત વજેસંગ અને દલભાઈને શા માટે પોતાનું અપમાન કરનારી લાગી ?

3. સવિસ્તર જવાબ લખો.

- (1) ‘મોરનાં ઈંડાં’ શીર્ષક સમજાવો.
- (2) મહીજીએ દીકરાની નેકી અને મદાનગીની પરીક્ષા કઈ રીતે કરી ?

વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

1. તમારા પિતાજી તમારી કેવી કાળજી કરે તેના વિશે વિગતે લખો.
2. તમે દાખવેલી પ્રામાણિકતાનો એક પ્રસંગ વર્ણવો.

ભાષાભિવ્યક્તિ

- * “તું કેડે તરવાર બાંધે તે કરતાં મારે બીજો કયો રૂડો દા’ડો હોય ?”
- * હું વળાવિયે આવું તો ચાલશે, શેઠ ?”
- * “અરે શેઠ ! મહીજી બારૈયાના ઘરનું નાનું છોકરું હોય તોય કોની માએ સવાશેર સૂંઠ ખાધી છે કે પછી ગાડાંનું નામ દે ?”
- * “અમ કંઈ બુધલો તમારાથી જાય એવો છે ?”
- * “અલ્યા, નંઈ તો તું શું કરીશ ?”

આખી વાર્તામાં પ્રયોજાયેલા આ પ્રકારનાં વાક્યો તપાસો - સમજો તો ખ્યાલ આવશે કે તે શા માટે અને કેવા સંજોગોમાં બોલાયાં છે?

તું કેડે તરવાર બાંધે તે મારે માટે બહુ મોટો દિવસ ગણાય.

મહીજી બારૈયાના ઘરના નાના છોકરાનું નામ લેવું એ સહેલી વાત નથી.

ઉપરનાં વાક્યોને આ શૈલીએ લખવાથી ઉચ્ચારણના લય-લહેકામાં તો ફેર પડે જ છે, કિન્તુ આ વાક્યો ઉચ્ચારનારની માનસિક સ્થિતિનો ઉત્સાહ - ખુમારી - બહાદુરી - જુસ્સો વગેરેનું સીધું પ્રગટીકરણ થાય છે. બાકીનાં આ પ્રકારનાં વાક્યોને આ દૃષ્ટિએ જોશો તો તમને વાર્તાકારની ભાષાશૈલી આવી શા માટે છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ

1. ‘આદર્શ વિદ્યાર્થીનાં લક્ષણો’ વિષય પર વિદ્યાર્થીઓનું માર્ગદર્શન કરો.
2. ‘મૂલ્યલક્ષી પ્રસંગો’ વિશે વિદ્યાર્થીઓની પાસે અંક તૈયાર કરો.

કવિ, વિવેચક, આત્મકથાલેખક નટવરલાલ કુબેરદાસ પંડ્યા - ‘ઉશનસ્’નો જન્મ વડોદરા જિલ્લાના સાવલી ગામમાં થયો હતો. તેમણે માધ્યમિક શિક્ષણ ડભોઈમાં તેમજ ઉચ્ચ શિક્ષણ વડોદરામાં લીધું હતું.

વલસાડની કોલેજમાં આચાર્ય પદે રહી, સેવાનિવૃત્ત થયા હતા. સ્વાતંત્ર્યોત્તર ગુજરાતી કવિતા ક્ષેત્રે પ્રદાન કરનાર વિશિષ્ટ કવિઓમાં તેમનું સ્થાન મહત્વનું છે. પ્રકૃતિ, સંસ્કૃતિ તેમજ પ્રેમના કવિ છે. ભાવના તેમજ ચિંતન તેમનાં સોનેટ તેમજ કાવ્યોનાં લક્ષણો છે.

‘પ્રસૂન’, ‘નેપથ્યે’, ‘આદ્રા’, ‘મનોમુદ્રા’, ‘તૃણનો ગ્રહ’, ‘સ્પંદ અને છંદ’, ‘અશ્વસ્થ’, ‘વ્યાકુળ વૈષ્ણવ’ જેવા વીસેક કાવ્યસંગ્રહો તેમણે આપ્યા છે. ‘સમસ્ત કવિતા’ એ 1955થી 1995 સુધીની તેમની કવિતાનો સંચય છે. નાનાં ભૂલકાંને ધ્યાનમાં રાખીને ‘શિશુલોક’ સંગ્રહ આપ્યો છે. ‘ઉપસર્ગ’, ‘મૂલ્યાંકનો’, ‘રૂપ અને રસ’ જેવા વિવેચનગ્રંથો તેમણે આપ્યા છે. તેમજ ‘સદ્માતાનો ખાંચો’ જેવી સ્મરણકથા તેમની પાસેથી મળી છે. તેમણે કેટલાંક નોંધપાત્ર સંપાદનો પણ આપ્યાં છે.

નર્મદ ચંદ્રક, રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્ર, ભારતીય સાહિત્ય અકાદમી એવોર્ડ, નરસિંહ મહેતા એવોર્ડ દ્વારા એમની સર્જકપ્રતિભા બિરદાવાઈ છે.

અહીં કવિની રસ્તાપ્રીતિ (અહીં ભ્રમણપ્રીતિ) લાક્ષણિક રીતે અભિવ્યક્ત થઈ છે. કવિ રસ્તાઓ વિશે પહેલા તો ફરિયાદ કરે છે કે રસ્તાઓ મને ક્યાંય જંપવા દેતા નથી. ચાલવા માટે મને લોભાવે છે. સ્વપ્નમાં આવે છે. કવિતાની મઝા એ છે કે કવિનો આ સ્થાનિક રસ્તો આગળ વધતાં વ્યાપક બનતો જાય છે અને કવિ ધીરે ધીરે રસ્તા અને આ પૃથ્વીને એવા ચાહતા થઈ જાય છે કે મૃત્યુ પછી પણ તેને પૃથ્વી અને પૃથ્વીપટ પર રહેલા રસ્તાઓનું પ્રલોભન રહે છે અને એ અપેક્ષા સેવવા લાગે છે કે હજુ એવા કેટલાય રસ્તાઓ છે જ્યાં હું ચાલ્યો નથી.

મને આ રસ્તાઓ જરીય ઠરવા દે ન, ઘરમાં
ઘૂસી આવે ક્યાંથી ઘર વગરના, ચોર; પકડી
લિયે હૈયું, મારા કર પકડીને જાય ઘસડી,
ન પૂરું સૂવા દે; સ્વપ્ન મહીં આવે નજરમાં.
વીંટાયા છે કેવા પૃથિવી ફરતા લેઈ ભરડા !
નવા અક્ષાંશોની ઉપર નવ રેખાંશ-ગૂંથણી !
અરે, આ કેં વાંકા ગલ જલધિનીરે જઈ પડ્યા !
હલાવું આ બીજા તરુવિટપ શા, તો મધપૂડા
ઊડે વસ્તી કેરા ટીશી ટીશી રહે શી બણબણી !
મને આ પૃથ્વીની પ્રીત પણ અરે, એવી જ મળી :
રહે ના દીવાલો ભીતર ગૃહિણી શી ઘર કરી;
છતાં, હાવાં તો એ રખડુ-શું હૈયું એવું હળ્યું કે
હું સ્વર્ગેથીયે આ પૃથિવી પર પાછો ફરીશ, હા;
- હજી કેં કેં રસ્તા મુજ પદની મુદ્રા વણ રહ્યા.

શબ્દસમજૂતી

કર - હાથ; ભરડો - આલિંગન; અક્ષાંશ - રેખાંશ - પૃથ્વી પરની કલ્પિત આડી - ઊભી રેખાઓ; ગલ - માછલા પકડવાનો આંકડો; જલધિ - સમુદ્ર; તરુવિટપ - વૃક્ષની ડાળી; ટીશી - અંકુર, કૂંપળ; હાવાં - હમણાં; પઢની મુદ્રા - પગનાં નિશાન

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક - એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) કવિ પોતાના હૈયાને કેવું ગણાવે છે ?
- (2) ‘રસ્તાઓ’ શી રીતે પૃથ્વી પર વીંટળાયેલા છે ?
- (3) સ્વર્ગારોહણ પછી પણ કવિની શી ઈચ્છા પ્રબળ બની રહી ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) કવિને શેના પ્રત્યે આકર્ષણ છે ? શા માટે ?
- (2) કવિને સ્વપ્નમાં શું નજરે ચઢે છે ?
- (3) ગલની શી દશા થઈ ? શા માટે ?
- (4) ઝાડની ડાળી પર શું રહેલું છે ? તેને હલાવતાં શી સ્થિતિ થાય છે ?

3. વિસ્તૃત ઉત્તર લખો.

- (1) ‘આ રસ્તાઓ’ શીર્ષક ચર્ચો.
- (2) રસ્તાની આગવી વિશિષ્ટતા કાવ્યનાં આધારે તારવો.

વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

1. આ સોનેટનું સમૂહગાન કરો.
2. સોનેટસંગ્રહનું ભીંતપત્ર બનાવો.

ભાષાભિવ્યક્તિ

સૌ પ્રથમ કાવ્યનું શીર્ષક તમારું ધ્યાન ખેંચશે. ‘આ રસ્તાઓ’ કવિ રસ્તાઓ સમક્ષ ઊભા છે. કવિને રસ્તાઓ વિશે મીઠી ફરિયાદ છે તેને લાગે છે કે આ રસ્તાઓ તેને જંપવા દેતા નથી.

‘ઘરમાં ઘૂસી આવે ક્યાંથી ઘર વગરના, ચોર, પકડી લિયે હૈયું, મારા કર પકડીને જાય ઘસડી’

તમે જુઓ સજીવ તો કવિ છે - રસ્તા નિર્જીવ છે. ખરેખર તો રસ્તાઓનું આકર્ષણ કવિને પોતાને છે, તેમ છતાં કવિ રસ્તાઓનો વાંક કાઢતા હોય તેવું લાગશે.

‘છતાં હાવાં તો એ રખડુ-શું હૈયું એવું હળ્યું કે...’

ઉપર્યુક્ત પંક્તિમાં ‘હ’કાર બાહુલ્ય અને ઉ’કારાંત શબ્દાવલિ કવિતાને માધુર્ય બક્ષે છે.

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

1. અન્ય કોઈ કવિના જાણીતા સોનેટનું વિદ્યાર્થીઓ સામે આદર્શપઠન કરો.
2. ‘રસ્તો’ વિશેની રતિલાલ ‘અનિલ’ની ગઝલનું પઠન કરો.

મહારાષ્ટ્ર જેને ‘આનંદયાત્રી’ તરીકે ઓળખે છે, તેવા પુરુષોત્તમ લક્ષ્મણ દેશપાંડે (પ્ર.લ.) એ મરાઠી સાહિત્યની સર્વતોમુખી પ્રતિભા ગણાય છે. એમના જીવનકાળમાં પ્ર. લ. એક દંતકથારૂપ બની રહ્યા. તેઓ હાસ્યકાર, નાટ્યકાર, ફિલ્મનિર્માતા, સામાજિક કાર્યકર, વક્તા પણ હતા. વ્યક્તિચિત્રોના તેમના પુસ્તક ‘વ્યક્તિ આણિ બલિને દિલ્હીનું 1965નું પારિતોષિક મળેલું. મહારાષ્ટ્ર સરકાર તરફથી ‘મહારાષ્ટ્ર ગૌરવ પુરસ્કાર’ની જે રાશિ મળી, તે તેમણે એશિયાટિક સોસાયટી, મુંબઈને ભેટ આપી દીધી.

સુપ્રસિદ્ધ મરાઠી સાહિત્યકાર પુ. લ. દેશપાંડેના પોતાના બાલ્યકાળના સુંદરસ્મરણાનુભવો અહીં અનૂદિત થયા છે. નિશાળનો અણગમો એ કાંઈ તાજો ફૂટી નીકળેલો રોગ નથી. હા, એટલું ખરું કે આધુનિક ટેકનોલોજીને બાદ કરતાં આજથી સો વર્ષ પહેલાંની શાળા-શિસ્તના પ્રશ્નો-અનુભવો લગભગ એના એ જ આપણને જોવા મળે છે ઘરની આસપાસનાં વૃક્ષો-કીટકો, પશુ-પંખીઓનું સૂક્ષ્મ-સજીવ નિરીક્ષણ લેખકે જે તાજગી સાથે કર્યું છે તે બતાવે છે કે નાનું બાળક ગીત-સંગીત, નૃત્ય-નાટક કેવી સહજતા-તન્મયતાથી શીખે છે ! બાળપણની સ્મૃતિ સતેજ-ચિરંજીવ હોય છે. જેની શબ્દે-શબ્દે પ્રતીતિ થાય છે. રસિક-કલાસંપન્ન અને દૃષ્ટિપૂત આમજનો હોય તો બાળકની નિશાળ કેવી સહજતાથી વિશાળ બને તેનો તાદૃશ નમૂનો સુપેરે રજૂ થયો છે. પરિણામે અનુભવની શાળામાં જીવનના એકેય પ્રશ્નો અનુત્તર રહ્યા નથી. એની સાહેદી મળે છે. જાણે કે લેખક ખુદ પોતાના બાળપણના દેશ-પ્રદેશમાં આપણને આંગળી પકડીને સ્વૈરવિહાર કરાવતાં હોય તેવી રોચકતા રસિકતા સિદ્ધ થઈ છે. મૂળ લખાણ ગુજરાતીમાં જ લખાયું હોય તેવા સુંદર અનુવાદ, અનુવાદક અરુણા જોજાની સર્વાધિક સજ્જતા સૂચવી પાઘડીમાં પીંછું ઉમેરે છે.

જો નિશાળ ન હોત તો બાળપણનો કાળ સુખમાં ગયો હોત. રજાઓ ફરજિયાત અને શિક્ષણ મરજિયાત હોવું જોઈએ, એનો અર્થ એવો જરાય નહિ કે મને ભણવાની હોંશ નહોતી. પણ કેરી પીળી કઈ રીતે થાય ? નારિયેળમાં મીઠું પાણી કોણ રેડે ? ગર ભરેલી આમલી ઝાડ પર કઈ રીતે તૈયાર થાય ? આખો દિવસ આપણે ગીતો ગાતાં રહીએ તો શું થાય ? આવું આવું શિક્ષણ આપવાનું છોડીને બીજા જ વિષયો ભણાવવામાં આવે છે ! રોજ પ્રાર્થના કરવા છતાંય ભગવાન ગણિતમાં માર્ક આપવામાં આપણા પર આટલો કૂર કેમ થાય ? આ સવાલનો જવાબ મને નિશાળમાં ક્યારેય મળ્યો નથી એટલું વળી ઠીક હતું કે મારા નાનપણમાં જૂનું ગણિત જ હતું. પણ જૂનું ગણિત ભણેલા ભગવાનને મૌખિક હિસાબના જવાબ મારા કાનમાં, ધીમેકથી આવીને કહી જવામાં શો વાંધો હતો ? મારા વર્ગમાંના વિનાયક દેસાઈને, દિનુ અને મોહન વાગળેને તો ચોક્કસ એ જ જવાબ કહી જતો હશે. હકીકતે તો અમે ત્રણેય જણ જોગેશ્વરીના રામેશ્વરના મંદિરમાં ઘંટ વગાડીને, ભગવાનનું બરાબર ધ્યાન ખેંચીને, સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરીને. ‘ભગવાન મને ગણિતમાં પાસ કર. પુરવણી પર શાહી ઢોળાવા દઈશ નહિ. એવી એવી માગણીઓ કરતા.

મારો જન્મ મુંબઈના ગામદેવી વિસ્તારની કિર્પાળ હેમરાજની ચાલીમાં થયેલો. મારું બાળપણ મુંબઈના પરા જોગેશ્વરીમાં વીત્યું. આશરે પંચાવન-છપ્પન વર્ષ પહેલાં ગામદેવી-ગરિગામ વિસ્તારની ચાલીઓમાં રહેનારા કારવાર પ્રાંતના કેટલાક લોકોએ જોગેશ્વરીમાં સહકારી ધોરણે મકાનો બાંધ્યાં. ત્યારે તો જોગેશ્વરીમાં રેલવે સ્ટેશન સુધ્યાં નહોતું. ચાર કુટુંબો રહે એવું માત્ર એક માળનું મજાનું ઘર, ત્રણ ઓરડા, આગળ નાનકડું આંગણું, પાછળ વાડો. આવી આ વસાહતનું નામ હતું ‘સરસ્વતીબાગ’. પણ ત્યાં રહેનારાઓ એને ‘સોસાયટી’ કહેતા. મારું બાળપણ આ સોસાયટીમાં વીત્યું. બાળપણને સુખી કરનારી દરેક વાત ત્યાં હતી. એ વર્તુળાકાર અને અર્ધવર્તુળાકાર બંગલાઓની વચ્ચેવચ્ચ આવેલા કલબના બેઠા ઘાટના એક નાનકડા મકાનમાં ચાલતી મ્યુનિસિપાલિટીની નિશાળે એટલો એક મીઠાનો ગાંગડો મારા સુખમાં નાખ્યો હતો ! બાકી તો અમારી આ સરસ્વતીબાગ સોસાયટી નાનાં બાળકો માટે કેવી સરસ હતી !

આજે પણ એ ‘સોસાયટી’ છે, પણ હવે સિમેન્ટ-કોંક્રિટની ઈમારતોનાં જંગલોમાં એ પૂરેપૂરી ઢંકાઈ ગઈ છે. કૂંડામાંના સુંદર ફૂલનો એકાદ છોડવો અડાબીડ વધેલા ઘાસમાં ઢંકાઈ જાય તેમ. એક સમયે જોઈએ તો ત્યાં આંબાનાં, જાંબુનાં, વડનાં, તાડનાં, વાડામાં સરગવાનાં, અગથિયાનાં ઝાડ હતાં. ગુલાબના તો હજારો છોડવા. તેટલી જ અબોલી. કેવડો પણ ખરો. (કારવાર તરફથી સ્ત્રીઓને માથામાં નાખવા રોજ નવી નવી, જાતે ગૂંથેલી ફૂલની વેણી જોઈએ.) બપોર થતાં થતાંમાં જ ઘરે ઘરે પરસાળમાં સ્ત્રીઓ ટોળે મળીને વેણીઓ ગૂંથે જતી.

પશ્ચિમી હદે રેલગાડીના પાટા. સોસાયટીનાં મકાન થોડાંક ઊંચે હતાં એટલે નદીના ઊંચા કિનારા પરથી પાણી વહેતું દેખાય તેમ રેલગાડીઓ વહે જતી. પૂર્વ, દક્ષિણ, ઉત્તર, એમ ત્રણે બાજુ માત્ર ઝાડ જ હતાં. આજુબાજુ ડાંગરનાં ખેતરો અને પૂર્વમાં નજીક જ ટેકરીઓ ને તેની પાછળ ડુંગરોની હાર. ટેકરીઓ તો તાડનાં ઝાડથી ખીચોખીચ. ટેકરી પરની ઈસ્માઈલ કોલેજ પણ ત્યારે જ બંધાવા લાગી હતી. આથી કોલેજ નામનો શબ્દ તો મેં ઠેઠ નાનપણથી સાંભળેલો. હાલમાં તો અફાટ ગિરદીથી ઊભરાતા એવા એ રસ્તા પર ત્યારે તો ચકલુંચ ફરકતું નહિ.

સોસાયટીમાંનો, અમો બાળકોના વડીલ, કાકા, મામા વગેરે એવો પુરુષવર્ગ સવારે નવ સુધીમાં જમવાનું પરવારી અંધેરીથી છુકછુક ગાડીમાં બેસીને મુંબઈમાં કારકુની કરવા હોફિસમાં જતો. એ વખતે પત્ની પતિનું નામ જાહેરમાં ઉચ્ચારતી નહિ. દિનુના બાપુ, કે વિનુના બાપુ કે પછી ‘એ’ એવી રીતે બોલાવે. પણ સોસાયટીનાં એક બહેન પતિને ‘ઓફિસ’ જ કહેતાં. “ચાલ બહેન, ‘હોફિસ’ આવવાનો વખત થયો !” એવું બોલતાં. એક વાર વડીલમંડળી હોફિસમાં જાય એટલે સોસાયટીમાં છોકરાં-છોકરીઓ અને બા-બહેનોનું રાજ. રામલાઓ નિશાળના ગોખલે માસ્તર, સલગર ડોક્ટર, મસમોટા કૂવા પર બેસાડેલી ટાંકીનું એન્જિન ચાલુ કરનારા દત્તમામા અને રામેશ્વર મંદિરના પૂજારી જેવા ગણ્યાગાંઠ્યા પુરુષો જ બાકી રહેતા. બહુ બહુ તો પાંચ-દશ પેન્શનર દાદાજી મરાઠી ફક્ત નિશાળમાં જ; બાકી બધો વ્યવહાર કારવારી ભાષામાં. અમારી સોસાયટીમાં દૂધ આપવા આવનાર રામગુલામભૈયો અને વેસાવેથી રોજ માછલાં વેચવા આવનાર બાઈ પણ કારવારી ભાષા જાણે. ભૂલોકમાં કારવારી, હોફિસમાં અંગ્રેજી અને મંદિરમાં થતાં ભજન-કીર્તન પુરાણ પૂરતી જ ભાષા મરાઠી હોય એવું લાગતું. મારા પહેલા-બીજા ધોરણવાળા વાગલે, નાડકર્ણી, વાઘ, રાયાફેણે, દેસાઈ, તેલંગ વગેરેના કોંકણી ટોળામાં હું જ એકલો ઘાટી દેશપોડે. પણ હું દુભાષિયો; મા સાથે કારવારીમાં અને બાપુ સાથે મરાઠીમાં બોલનારો, કારણ કે મારા બાપુ એકલા જ કોલ્હાપુરના, બાકી બધાં કારવાર તરફનાં.

જોગેશ્વરીની આ કોલોનીની આસપાસ જંગલ હોવાથી સાપનો અને થોડો ઘણો ચોરનો ઉપદ્રવ રહેતો. આ ચોરોથી બચવા માટે રાત્રે પહેરો ભરનારા બે પઠાણ ચોકીદાર હતા. તેમાંના કાદરખાનને હું ક્યારેય ભૂલીશ નહિ. એ વખતે રેડિયો આવ્યો નહોતો. રાત પડી નથી ને તમરાં સિવાયના બાકી બધા અવાજ થાય બંધ. ફક્ત જતી-આવતી રેલગાડીનો અવાજ, અને તે પણ કાંઈ આજની જેમ મિનિટે મિનિટે નહિ. નોકરીને કારણે મારા બાપુને સતત પરગામ ફરવું પડતું. આથી ઘરમાં બા, મારી મોટી બહેન વચ્છીતાઈ અને અમે ત્રણ ભાઈઓ. હું, મારાથી બે વર્ષ નાનો ઉમાકાંત અને ઘોડિયામાંનો રમાકાંત. સોસાયટીના દરવાજાને અડીને આવેલા એક પતરાના શેડમાં અમે રહેતાં, પાછળથી અમને સોસાયટીના બ્લોકમાં જગા મળી. રાત્રે બધું સૂમસામ થાય એટલે પેટમાં બીકનો ઓફરો ચઢે. ઘરમાં હોય ફાનસનું ટમટમતું અજવાળું. આવે વખતે દૂર ક્યાંકથી કાદરખાન પઠાણની વાંસળી સંભળાતી. એ સૂર રેલાતાં જ કેટલીય હામ બંધાતી. આ કાદરખાન કદાવર હતો. પણ એ વાંસળી વગાડતો તેથી એનું કદાવરપણું મને ક્યારેય ડરામણું લાગ્યું નહોતું. ટાગોરની ‘કાબુલીવાલા’ વાર્તા મેં એ પછી જ્યારે પહેલી વાર વાંચી ત્યારે અમને બાળકોને વાંસળી વગાડી બતાવનારો કાદરખાન જ આંખ સામે આવીને ઊભો રહેલો. અમો બાળકો તેને કારવારીમાં, ‘કાદરખાં, વગાડ રે વગાડ’ કહેતાંની વારમાં જ વાંસળી વગાડતો કાદરખાન રાતના વખતે મનને હામ દેનારો વાંસળીવાળો. થોડા સમય બાદ સોસાયટીમાંથી એ અલોપ થયો ત્યારે બીજા પઠાણે ‘કાદરખાં મૂલૂખ ગયા’ એવું જણાવેલું.

સૂર પ્રત્યેનું મારું ખેંચાણ ઠેઠ બાળપણથી જ રહ્યું છે. મારી બાનો અવાજ પણ એકદમ ખુલ્લો અને સુરીલો. ગાયન સાથે વાચન પણ મારું મારા નાનાજી જ નહિ, સદ્ભક્તિ મંદિરની ભક્તમંડળી પણ ‘હરિવિજય’, ‘પાંડવપ્રતાપ’ વગેરે તેની પાસે વંચાવતા. મારા નાનપણના સુખ સાથે આ સૂરનો ખૂબ જ નજીકનો નાતો રહ્યો છે. અમારે બારણે એકતારા વગાડતો એક ભિખારી આવતો, એ પ્રેમાબાઈનાં ભજનો ગાતો. એમાંનું ‘મારા રામને કોઈ લઈ આવો રે’ એ ગીત અમે તેની પાસે વારંવાર ગવડાવતા.

સંગીત, સાહિત્ય, નાટક જેવી કલા પ્રત્યે મારું ખેંચાણ વધારે અને મેદાનની રમત કરતાં એ અધિક પ્રિય કલાનો નહિ. નકલા (મિમિકી)નો પણ ગમો ખરો. આ બધાં બીજા મારા મનમાં જોગેશ્વરીના સરસ્વતીબાગમાં રોપાયાં. રામેશ્વર મંદિરમાં કીર્તન શરૂ થાય કે ખાવાપીવાની સૂધ રહે નહિ. કથાકાર મહારાજના ગાન જેટલું જ વાજાંપેટીવાળા તરફ પણ મારું ધ્યાન હોય. પેટીમાંથી ગાન નીકળવા માંડે એટલે ચમત્કાર થતો ! કીર્તન સાંભળીને ઘરે આવ્યા બાદ, બીજા દિવસથી મારું કીર્તન ઘરમાં શરૂ થાય. સોસાયટીના ગણેશોત્સવમાં મેં પહેલવહેલી વાર જ્યારે કામતને મિમિકી કરતા જોયા ત્યારથી જ મિમિકી માટેની મારી રુચિ પેદા થઈ.

પ્રયોગ તો ઘરમાં જ થાય. આથી કાયમ હાઉસફૂલ ! પહેલી બીજીમાં હતાં, ત્યારે મેં પહેલીવાર શાહિર ખાડિલકરનાં શૌર્યગીતો સાંભળ્યાં. પછી લાગલું જ સૂપડાનું ડફ બનાવીને, ‘પ્રથમ નમન શારદાયરણે... શારદાયરણે... શારદાયરણે; યુક્તિ, બુદ્ધિ અને શક્તિ દે, ગાઉન હું કવન’ શરૂ. ‘જી’... ‘જી’... ના હોંકારા ભરવા માટે હોય ઉમાકાંત. સોસાયટીમાં વચ્ચે વચ્ચે ક્યારેક ભાષણો થતાં. મારું પહેલું જાહેર ભાષણ પાંચ-છ વર્ષનો હતો ત્યારે ટાકી મહારાજની હાજરીમાં સદ્ભક્તિ મંદિરમાં થયું. એમાંનું એક સંભારણું તો પાકું છે. મારા નાનાજીએ લખેલું વીર અભિમન્યુ પરનું ભાષણ મેં ચાર-પાંચ મિનિટમાં ફટાફટ બોલી બતાવ્યું અને

છેલ્લે ભૂલી ગયો. પણ તરત જ સમયસૂચકતા વાપરીને ‘છોડો, મારો દૂધ પીવાનો સમય થઈ ગયો છે.’ એમ કહીને શ્રોતાઓના ચક્રવ્યૂહમાંથી મારો છુટકારો કરી લીધો ! મારાં આ ‘દૂધ પીવાનો સમય થયો’વાળાં મજાક અને લાડ એ પછી લાંબો સમય ચાલ્યાં.

અને આ જ સોસાયટીમાં નાટક નામની ચીજ મેં પહેલવહેલી વાર જોઈ. મુંબઈમાં ગંધર્વનાં નાટકો થતાં. પણ જે ઉંમરે બાના ખોળામાં બેલીને મેં એ જોયાં તે સમયે બાલગંધર્વ મરાઠી રંગભૂમિ ગજાવી રહ્યા હતા છતાંય તે મને જગાડી શક્યા નહિ હોય. મેં પહેલું સંપૂર્ણ નાટક જોયું તે ૧૯૨૫-૨૬ના કાળમાં : સોસાયટીના રાયાફેણે, સંજીવ, કાશીનાથ વાઘ, સાખરદાંડે, લખપત વગેરેએ કરેલું ‘પુણ્યપ્રભાવ’, મારી દૃષ્ટિએ તો એ એક ચમત્કાર જ હતો. એમાંના વૃંદાવન થયેલા રાયાફેણેની અને કંકણ બનેલા કાશીનાથ વાઘની બીક તો મને કેટલાય દિવસો સુધી રહી હતી. વસુંધરાના પાત્રમાં હતો લજપત અને કામત તરીકે હતો પેલો કિંકિણી. પચાસ વર્ષ થઈ ગયાં તોય પાત્રયોજના યાદ છે. (નિશાળમાં ભૂગોળ પણ આવી જ યાદ રહી હોત તો ?)

એની સામે જોઈએ તો રમતગમતમાં મારી જરાય પ્રગતિ નહોતી. સોસાયટીમાં સુંદર ટેનિસકોર્ટ હતો. ત્યાં સફેદ હાફપેન્ટ પહેરીને મોટેરાં રમતાં. હદની બહાર જતો દડો લાવી આપવાની સ્વયંસેવકગીરી અમારા હાથે થતી. એમાંના ‘ડ્યુ....સ’ શબ્દ મને ખૂબ ગમતો. એના અર્થની આજે પણ ખબર નથી. ક્રિકેટનું મેદાન પણ હતું. પણ એ રમતમાં સેકંડ વિકેટકીપર અને લાસ્ટ પ્લેયરના હોદ્દાથી આગળ ક્યારેય હું ગયો નથી. પણ ખરી રુચિ તો નાટકની. એમાંયે મારા નારાયણમામા આગેવાન. મિમિકી, અભિનય એ બધાંમાં નારાયણમામા અમારો આદર્શ. એ મુંબઈ જઈને અંગ્રેજી સિનેમા જોઈ આવતા. ત્યારે બોલતાં ચિત્રપટ નહોતાં. દેમાર મારામારી. એટલે અમારાં નાટકો મારામારી-ફાઈટિંગનાં. ક્યારેક મારા નાનાજી (ઋગ્વેદી) અમને નાટકો લખી આપતા. નારાયણમામાની નાટકમંડળી આખીયે સોસાયટીમાં ફરી ફરીને નાટક નાટક રમતી. વિષય ‘રામાયણ’, પણ સ્ત્રીપાત્રરહિત. મુખ્ય ભાર રામ-રાવણ યુદ્ધ પર. અમે વાનરસેનામાં, પૂંઠાં-પતરાંનાં ચમકતા મુગટ, ધનુષ્યબાણ, પૂંછડાં ચોંટાડેલ ચઢીઓ હોય એવા ઠાઠમાઠમાં અમારી નાટકમંડળીના પ્રયોગો આખી સોસાયટીમાં થતા. વાનરમંડળી સાચૂકલા આંબાની ડાળ પર ચઢી બેસતી મારા મોટા મામા ચિત્રકાર, તે અમને સુંદર મુગટ બનાવી આપતા. અમારી આ નાટ્યસેવાની સાથેસાથે નાનાજી પાસેથી શ્લોક-આર્યા શીખવાનો કાર્યક્રમ પણ ચાલુ રહેતો. વરસ આખરે બે અડધી પાટલૂન અને પહેરણ સિવાય અમારા પોશાકમાં બાપુ બીજું કંઈ ઉમેરતા નહિ. પણ નાનાજી બાળકો માટે વાર્તાની ચોપડીઓ પુષ્કળ લાવી આપતા. ‘રામાયણ’ ‘મહાભારત’ સાથેનો મારો ગ્રંથપરિચય વા. ગો. આપટેનાં પુસ્તકોથી થયો. મારા સાતમા-આઠમા વર્ષે મને લાગતું કે નાનાં બાળકોના વાચનની ચિંતા કરનારા આ એક જ લેખક અને તેમનું ‘આનંદ’ નામનું એક જ માસિક છે. તે જમાનામાં બાળકો માટે ચંપલ બનાવનારા કારીગરો નહીં હોય. છેક મેટ્રિકના વર્ગમાં ગયો ત્યારે મેં ચંપલ પહેર્યાં અને જિંદગીનો પહેલવહેલો પાયજામો ચઢાવ્યો. પણ નિશાળમાં માસ્ટર સિવાય કોઈ જ ચંપલ પહેરનારું નહોતું. બાપુમંડળી કારવારથી ‘જૂતી’ લાવતી, તેને કોપરેલ તેલનું માલિશ થતું.

એટલું ખરું કે તે સમયે અમારા બાપુઓનું પણ બાળપણ જ ચાલતું હોવું જોઈએ. અમો બાળકોની કલાઉપાસનામાં તેમનો ખૂબ જ સાથ હોય. અમારા બધા જ મનોરંજન કાર્યક્રમોના એ લોકો હોંશીલા શ્રોતાઓ. ‘ગાવાનું નહિ, નાટક કરવાનાં નહિ, ફક્ત ભણવાની ચોપડાઓ વાંચવાની !’ એવાં વાક્યો મારા બાળપણમાં બાજુમંડળીને મોઢેથી સાંભળ્યા નથી. ઊલટું બાપુજીના મોઢે ‘શાપસંભ્રમ’, ‘શારદા’ જેવાં નાટકોનાં ગીતો જ હોય. મારા મહારુદ્રમામા તો ‘પરવશતા પાશ દૈવી’ ગાવાનું શરૂ કરે તો એવું લાગતું કે માસ્ટર દીનાનાથ આમની પાસેથી જ શીખ્યા હોવા જોઈએ ! ઘરમાં સૌથી પહેલો ભૂંગળીવાળો ફોનોગ્રામ પણ એ જ લાવેલા, જેમાં હાસ્યના વિવિધ પ્રકારો બતાવનારું એક ‘લાર્કિંગ સૉંગ’ હતું.

સોસાયટીના બધા જ લોકો ‘જુઓ, અમારાં છોકરાં કેવા ગુણિયલ.’ એવા વટથી અમને તાકી રહેતા. મારા સાહિત્યપ્રેમી નાનાજી છોકરાં-છોકરીઓ માટે ગીતો લખી આપતાં. રાયાફેણે, સાખરદાંડે જેવા નાટ્યપ્રેમી લોકો, ટાકી મહારાજ જેવા અત્યંત રસમય પ્રવચનો કરનારા ભક્તિમાર્ગીઓ, ગાંઠનું ખરચીને હોંશે હોંશે ‘વાહ વા, દડો આ’ વગેરે ગીતો અંગભંગિ સાથે શીખવનારાં કૃષ્ણાબાઈ (સાહિત્યકાર જ્ઞાનેશ્વર નાડકણીનાં બા.)-સોસાયટીમાં આવા વડીલવર્ગનું નેતૃત્વ હોવાથી. બીજે બધે હોય છે તેવી બાળકોના કાન ખેંચીને ફક્ત ભણવા બેસાડે એવી ધાકભરી સંસ્કૃતિનો સોસાયટીનાં અમ બાળકોને ક્યારેય ત્રાસ થયો નથી.

હોંશે હોંશે આ કુટુંબો સાથે રહેવા આવ્યાં હતાં. મહિને ‘સો’ની આસપાસ બધાની આવક. મોટે ભાગે બધા અંગ્રેજી કંપનીમાં નાનામોટા કારકુની હોદ્દા પર. થોડાક જણ સરકારી નોકરીમાં એ.એફ.ઈર્ગ્યુસન કંપની, રેલી બ્રધર્સ, શાં વોલેસ, ડેકન સ્ટ્રેટન ઇમ્પિરિયલ બેંક, આવાં આવાં નામ અમારા કાન પર અથડાતાં. દિનુ, વિનાયક, ચરણ, વસંત, મોહન જેવા છોકરાઓની માયું ગમે ત્યારે જમાડે, ખાઉ આપે, આથી ‘સુકરુંડે’ કોની બા સારાં બનાવે. કોના ઘરના ‘એરાપ્પે’ સારા, ‘ચવડે’ સૌથી ફરસાં કોનાં, એની બધીયે ખબર અમો બાળકોને બરાબર રહેતી. મજમુદારનાં ઘરડાં માજી અનંત ચતુર્દશીને દિવસે સોસાયટીનાં બાળકોને એક એક વાડકી ખીર આપે. એમાં કિસમિસ હોય અને કેસરની સુગંધ પણ હોય.

આ બધાં સુખોની આડે જો સાચે જ કોઈ આવતું હોય તો તે સવારે અગિયારથી પાંચ એક પાટલી પર પાંચ પાંચ છોકરાંઓને બેસાડી રાખનારી. અંગૂઠા પકડાવનારી, કાન આમળનારી, ટેબલ પર હાથ ઊંચો કરી તેના પર ફૂટપટ્ટીનો માર ખવડાવનારી અથવા તો મૌખિક હિસાબ ભૂલ્યા તો હરોળમાં આપણી નીચે ઊભેલા અને હિસાબ બરાબર આવડનારાં છોકરાં પાસેથી આપણી કાનપટ્ટીમાં ફટકારાવીને આપણને ‘વાંકો વળ, ગધેડા’ એવું બધું સંભળાવનારી નિશાળ. ત્યાં જતી વખતે અમારા નાટકનો રામ જ નહિ. રાવણ પણ રોજ વનવાસે જવા નીકળતો હોય તેમ નીકળતો!

નાનાં બાળકો માટે છ રવિવાર અને ફક્ત એક જ સોમવાર હોય એવું અઠવાડિયું શરૂ કરવું જોઈએ. પછી જુઓ દરેકનું બાળપણ કેવું સુખમાં જાય છે !

(અનુવાદ : અરુણા જાડેજા)

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક - એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) સરસ્વતીબાગનાં સ્થાને લેખક ક્યાં ક્યાં વૃક્ષો નિહાળે છે ?
- (2) સ્ત્રીઓ પતિ પ્રત્યે શી મર્યાદા રાખતી ?
- (3) લેખક સ્વયંસેવક બની શી કામગીરી કરતા ?
- (4) હિંમત આપવા લેખકને કોણ સહાયક બનેલું ?
- (5) સુખપ્રાપ્તિનો કયો ઉપાય લેખક સૂચવે છે ?
- (6) લેખક અને મિત્રો ભગવાનને શી પ્રાર્થના કરતા ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) બાલ્યકાળના સુખની શી કલ્પના લેખક કરે છે?
- (2) લેખક શાથી લોકપ્રિય બન્યા ? લેખકની યુક્તિ શી રીતે પ્રબળ રહી ?
- (3) નાટકમંડળીમાં રામાયણનો અભિનય શી રીતે થતો ?

3. વિસ્તૃત ઉત્તર લખો.

- (1) લેખકનું બાળઘડતર શી રીતે થયેલું તે જણાવો.
- (2) ‘સાચા સુખનું સર્જન લેખકની શાળા’ - લેખક આવું શા માટે કહે છે ?
- (3) ‘સાચા શિક્ષણનો અભિગમ’ - ગદ્યના આધારે સ્પષ્ટ કરો.
- (4) નોંધ લખો.
 1. લેખકનો સંગીતપ્રેમ
 2. લેખકની નાટ્યકલા.
 3. લેખકનાં જોગેશ્વરીનાં સંસ્મરણો..

વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

1. ‘મારા બાળપણના મિત્રો’ એ વિશે લેખન કરો.
2. ‘મારાં શૈશવનાં સ્મરણો’ વિશે લેખન કરો.

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

1. તમારા બાળપણનાં સંસ્મરણો (પ્રેરણાપ્રદ હોય તેવાં) વિદ્યાર્થીઓ પાસે રજૂ કરો.
2. સાહિત્યકારો - મહાન વ્યક્તિઓના પ્રેરણાપ્રદ પ્રસંગોનું સાહિત્ય વિદ્યાર્થીઓ સામે મૂકવું.

પદક્રમ અને પદસંવાદ

પદક્રમ : કોઈ પણ ભાષામાં, વાક્યમાં રહેલાં પદોનો ક્રમ નિશ્ચિત થયેલો હોય છે. જે તે ભાષાને તેના નિયત થયેલા પદક્રમ પ્રમાણે ન લખીએ તો વાક્યના અર્થને સમજવામાં ખૂબ જ મુશ્કેલી પડે છે.

દા.ત. અંગ્રેજી ભાષામાં પદોનો ક્રમ આ મુજબ નિયત છે :

Ramanlal goes to the farm.

કર્તા ક્રિયાપદ કર્મ

સંસ્કૃત ભાષામાં પદોનો ક્રમ નિયત નથી. કોઈ પણ પદને આગળ કે પાછળ લઈ જવાથી પણ વાક્યરચના સાચી જ રહે છે :

અહં પ્રાર્થનામન્દિરં ગच्छामि ।

પ્રાર્થનામંદિરં અહં ગच्छामિ ।

ગच्छामિ અહં પ્રાર્થનામન્દિરમ્ ।

સંસ્કૃત ભાષામાં આ ત્રણેય વાક્ય રચના સાચી ગણાય છે.

આ રીતે ગુજરાતી ભાષામાં લખી શકાતું નથી. તેમાં કર્તા, કર્મ, ક્રિયાપદ - એવો ક્રમ નિશ્ચિત થયેલો છે. એ જ રીતે વાક્યમાંનાં અન્ય પદોનો ક્રમ પણ યોગ્ય જગ્યાએ રાખીએ તો જ તેનો યોગ્ય અર્થ મળે છે. અન્યથા ધારેલો ઈરાદો અને વાક્યમાંથી નીકળતો અર્થ ભિન્ન રહે છે.

* ‘તમે આજે સવારે શાળાએ આવજો.’ આ વાક્યમાં નિપાત ‘જ’ના સ્થાન બદલીને તેના બદલાતા અર્થને આપણે સમજીએ.

તમે જ આજે સવારે શાળાએ આવજો. (તમારા સિવાય બીજું કોઈ નહીં)

તમે આજે જ સવારે શાળાએ આવજો. (આજે જ, કાલે નહીં.)

તમે આજે સવારે જ શાળાએ આવજો. (સવારે જ, પછી નહીં.)

તમે આજે સવારે શાળાએ જ આવજો. (અન્ય કોઈ સ્થળે નહીં.)

તમે આજે સવારે શાળાએ આવજો જ. (ફરજિયાતપણે આવજો.)

- આ વાક્યમાં તમે જોયું કે જે પદની પાછળ ‘જ’ મુકાય છે તે પદ ઉપર ભાર વધી જાય છે. પરિણામે દરેક વાક્યે કહેવાનો ઈરાદો બદલાતો રહે છે.

* વાક્યમાં વિશેષણ (શબ્દની વિશેષતા દર્શાવતું પદ) અને વિશેષ્ય (જેની વિશેષતા દર્શાવાય છે તે પદ) હંમેશાં સાથે જ હોય છે. મોટાભાગે વિશેષણ પહેલાં અને વિશેષ્ય પછી મુકાય છે.

જો આવા સ્થાનને ગમે તેમ અદલ-બદલ કરવામાં આવે તો ઘણી વખત કંઈક જુદો જ અર્થ નીકળે છે.

દા.ત. અહીં શુદ્ધ ગાયનું દૂધ મળે છે. (ખોટું વાક્ય, ગાય શુદ્ધ...?)

આ વાક્યમાં શુદ્ધ વિશેષણ ગાયની આગળ મૂક્યું છે. વાસ્તવમાં વાક્ય આ મુજબ હોવું જોઈએ.

અહીં ગાયનું શુદ્ધ દૂધ મળે છે.

અન્ય ઉદાહરણો જોઈએ :

1. મને સરસ ડીશમાં ખમણ આપો.

મને ડીશમાં સરસ ખમણ આપો.

- વાક્યો બંને સાચાં પણ કહેવાનો ઈરાદો જુદો જુદો છે.

2. તે પાંચ વરસ જૂના આઈસ્ક્રીમના વેપારી છે.

તે આઈસ્ક્રીમના પાંચ વરસ જૂના વેપારી છે.

અહીં બીજું વાક્ય સાચું છે. આઈસ્ક્રીમ જૂનો હોય...?

૩. ગામમાં એક સફરજન વેચતો ફેરિયો આવ્યો.

ગામમાં સફરજન વેચતો એક ફેરિયો આવ્યો.

અહીં પણ બીજું વાક્ય સાચું છે.

* વાક્યમાં મોટેભાગે કર્તાપદ પહેલું આવે છે.

રામ વનમાં જઈ રહ્યા છે. (રામ ક્રિયાના કરનાર ‘કર્તા’ છે.)

કરશન ખાડો ખોદી રહ્યો છે.

લોકો ઝડપથી ગામ તરફ જઈ રહ્યા છે.

મોરલાનું નૃત્ય જોવાની સૌને બહુ જ મજા આવી !

કર્મ મોટાભાગે કર્તા અને ક્રિયાપદની વચ્ચે જ હોય છે.

(૧) રામ વનમાં જઈ રહ્યા છે.

(૨) કરશન ખાડો ખોદી રહ્યો છે.

(૩) દરવાન મકાનની ચોકી કરે છે.

* ક્રિયાપદ મોટેભાગે વાક્યના અંતે મુકાય છે.

દરવાન મકાનની ચોકી કરે છે.

શિક્ષક વિદ્યાર્થીને સલાહ આપી રહ્યા છે.

ગોવિંદ પોતાનું ખેતર ખેડી રહ્યો છે.

પક્ષીઓ સરોવરને કાંઠે બેસીને દાણા ચણે છે.

પદ સંવાદ

આપણે જાણીએ છીએ કે વાક્યમાં એક કરતાં વધારે પદો મોટેભાગે હોય છે. આ બધાં પદો અન્ય કોઈ પદો સાથે સંબંધ ધરાવતાં હોય છે. વાક્યનાં પદો પરસ્પર લિંગ, વચન, ઈરાદો (ભાવ)ની રીતે સંકળાયેલાં હોય છે. તેમની વચ્ચે રહેલા સંવાદ (મેળ)ને ‘પદસંવાદ’ કહેવાય છે. અંગ્રેજીમાં એને Agreement કહેવાય છે.

થોડાં ઉદાહરણો દ્વારા આપણે પદ સંવાદ સમજીએ :

* કર્તા અને ક્રિયાપદ વચ્ચે લિંગ અને વચન સંબંધી સુમેળ હોય છે.

દા.ત. રમેશ ગાયની પાછળ ચાલ્યો. (રમેશ ચાલ્યો)

ગીતા ગાયની પાછળ ચાલી. (ગીતા ચાલી)

કૂતરું ગાયની પાછળ ચાલ્યું. (કૂતરું ચાલ્યું)

તેણે એક કેળું ખાધું. (એક જ કેળું ખાધું)

તેણે ત્રણ કેળાં ખાધાં. (ત્રણ કેળાં ખાધાં)

તેણે સફરજન ખાધું. (એક જ ખાધું)

તેણે સફરજન ખાધાં. (વધારે ખાધાં)

ઝાડ પરથી પાંદડું પડ્યું. (એક જ પાંદડું)

ઝડ પરથી પાંદડાં પડ્યાં. (ઘણાં પાંદડાં પડ્યાં)

ગોવિંદે ગાયને ખીલે બાંધી. (ગાય બાંધી)

રમણે બળદને ખીલે બાંધ્યો. (બળદ બાંધ્યો)

કબાટમાંથી ચોપડી પડી અને પુસ્તક પડ્યું.

વર્ગમાંથી ગીતા ઊભી થઈ અને પરેશ ઊભો થયો.

* એકથી વધારે પદો સંયોજકથી જોડાય ત્યારે ક્રિયાપદ બહુવચનમાં મુકાય છે.

મીતા જતી હતી. સીતા જતી હતી.

પણ, મીતા અને સીતા જતાં હતાં. (ક્રિયાપદ બહુવચનમાં)

પેન ખોવાઈ છે, ચોપડો ખોવાયો છે.

પેન અને ચોપડો ખોવાયાં છે. (ક્રિયાપદ બહુવચનમાં)

મહેશ શાળાએ ગયો, સ્મિતા શાળાએ ગઈ.

મહેશ અને સ્મિતા શાળાએ ગયાં. (ક્રિયાપદ બહુવચનમાં)

* સંજ્ઞાઓ વચ્ચે કે, અથવા, યા, અગર વગેરે જેવાં સંયોજકો હોય ત્યારે છેલ્લી સંજ્ઞા મુજબ ક્રિયાપદ મુકાય છે.

અહીં બકરી કે ઊંટ આવ્યું નથી. (ઊંટ કેવું...?)

અહીં ઊંટ કે બકરી આવી નથી. (બકરી કેવી...?)

રમેશ અથવા ગીતા અહીં આવી હશે.

ગીતા અથવા રમેશ અહીં આવ્યો હશે.

મેં તાળું કે ચાવી લીધી નથી.

મેં ચાવી કે તાળું લીધું નથી.

* હરેક, દરેક, પ્રત્યેક, એકેએક પદો વિશેષણની કામગીરી કરે છે અને તે એકવચનનાં પદો જ છે. પરિણામે તેના પછી મુકાતાં વિશેષ્ય એકવચનમાં જ હોય છે.

દરેક વિદ્યાર્થીએ પરીક્ષા આપવી પડશે. સાચું

દરેક વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષા આપવી પડશે. ખોટું

પ્રત્યેક નાગરિકની આ જવાબદારી છે. સાચું

પ્રત્યેક નાગરિકોની આ જવાબદારી છે. ખોટું

નવરાત્રિમાં એકેએક વિદ્યાર્થીઓ ભાગ લેશે. ખોટું

નવરાત્રિમાં એકેએક વિદ્યાર્થી ભાગ લેશે. સાચું

* સ્ત્રીજાતિ સાથે સંબંધ ધરાવતાં પદો અનુસ્વાર ધારણ કરે છે.

દા.ત. અમારાં બા ગામડેથી આવ્યાં છે.

મારાં મોટાંબહેન કાલે આવવાનાં છે.

દયાબહેન નગરપાલિકાનાં સભ્ય હતાં.

ઈન્દિરાબહેન ભારતનાં વડાપ્રધાન હતાં.

નીચેનાં વાક્યોને પદક્રમ - પદસંવાદની રીતે સુધારીને ફરીથી લખો.

1. 'સીતા સ્વયંવર' નાટકમાં ગીતા રાવણ બન્યો.
2. હર્ષાબહેન સ્વભાવે ખૂબ જ સારા અને પ્રમાણિક હતા.
3. ગોપી અથવા રમણલાલ આવ્યાં હતાં.
4. શુદ્ધ ભેંશનું એક કિલોગ્રામ ધી મને આપો.
5. નિશાળે ગીતાબેન ગયાં છે.
6. દરવાન ચોકી કરે છે રાજના રાજમહેલની.
7. કલ્પેશ રાત્રે મારા ઘેર આવશે. (કલ્પેશ ચોક્કસ આવશે એવો ભાવ દર્શાવવા યોગ્ય જગ્યાએ 'જ' મૂકીને વાક્ય ફરી લખો.)
8. આંબા પરથી કેરી ખરી પડ્યાં.
9. સીતા અને રામ વનમાં એકલા બેઠા હતા.
10. રાધા અને કંદર્પ શાળાએ ગયો.
11. પ્રત્યેક ઘરોમાં વીજળીના ગોળાઓ પ્રકાશ ફેંકી રહ્યા હતા.
12. મોનિકાબહેન અમને ભણાવતા હતા.
13. રૂમમાં વર્ગમંત્રીઓ બેઠા હતા.
14. ખેતરમાં ગાય ઘાસ ચરતી હતી.
15. તેને 3 ભાઈ અને એક બહેન છે.

કવિ અને પત્રકાર એવા શ્રી હરીન્દ્ર જયંતીલાલ દવેનો જન્મ કચ્છમાં આવેલા ખંભરા ગામમાં થયો હતો. ‘આસવ’, ‘મૌન’, ‘અર્પણ’, ‘સમય’, ‘સૂર્યોપનિષદ’, ‘મનન’, ‘હયાતી’, ‘તમે યાદ આવ્યાં’ ‘મારગે મળ્યા’તા શ્યામ’ એમના કાવ્યસંગ્રહો છે. ‘ચાલ, વરસાદની મોસમ છે...’ અને ‘તમે યાદ આવ્યાં...’ એમની સમગ્ર કવિતાના સંગ્રહો છે. એમનાં કાવ્યો - ગીતોમાં પ્રભુપ્રેમ, પ્રણય, વેદના-વ્યથા તેમજ ખુમારી જેવા ભાવો, ઋજુ-મધુર વાણીમાં, આગના લય - ભાવના માધુર્ય સાથે વ્યક્ત થયા છે. ‘પળનાં પ્રતિબિંબ’, ‘અનાગત’, ‘માધવ ક્યાંય નથી’, ‘મુખવટો’, ‘ગાંધીની કાવડ’ એમની જાણીતી નવલકથાઓ છે. સામ્પ્રત જીવનના સમસ્યાઓ ને કૂટપ્રશ્નોનું કલાત્મક આલેખન એમાં જોવા મળે છે. ‘યુગે યુગે’ એમનું દીર્ઘનાટક છે. ‘કૃષ્ણ અને માનવસંબંધો’માં એમણે કૃષ્ણ નિમિત્તે માનવજીવન અંગે ચિંતન પ્રગટ કર્યું છે. ‘શબ્દ ભીતર સુધી’ એમનો હળવા નિબંધોનો સંગ્રહ છે. સંપાદન તેમજ અનુવાદ ક્ષેત્રે પણ તેમણે નોંધપાત્ર કામ કર્યું છે.

સાહિત્યસેવા માટે એમને રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક અર્પણ થયો હતો. ગઝલ સંગ્રહ ‘હયાતી’ માટે દિલ્લી સાહિત્ય અકાદમીનું પારિતોષિક મળ્યું હતું. કબીર સન્માન દ્વારા એમની સાહિત્યિક પ્રતિભાને પુરસ્કારવામાં આવી હતી.

જીવનના સામાન્ય સ્થિતિ - સંયોગો તો એવા હોય છે કે જેમાં એકલો મનુષ્ય એકલતા અનુભવે ત્યારે ટોળું - સમૂહ મેળા જેવો આનંદ માણે. હરીન્દ્ર જેવા સમર્થ કવિને લોક-જીવન વ્યવહારની આ વાત મંજૂર નથી. સંત કે કવિની જેમ કેટલાકને એકલતા ભરી ભરી લાગે છે, કેટલાકને ટોળું પીડા આપે છે. આ અનુભવ સાપેક્ષ છે. તે જીવનરસથી સભર છે. તે કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં આનંદમગ્ન હોય છે અને એવો માનવી જ ક્યારેક ખરે ટાણે - ખરા અર્થમાં માનવી છે. જેમનો સંગ- સતસંગ સર્વ સમાવેશક બનતો હોય. વ્યવહાર જગતનાં વિવિધ હાથવગાં રૂપકો દ્વારા ઉદાત્ત દિલેર મનુષ્યની ખૂબીને માણવા - મમળાવવાનું ઊંચેનું ઈજન આપી હરીન્દ્ર એક નવો રાહ ચીંધે છે.

મેળો આપો તો એક માનવીની સંગ
 અને એકલતા આપો તો ટોળે,
 જીવતર આપો તો એવું આપો કે
 શ્વાસ એના કેફના કસુંબાને ઘોળે !
 તરતાં ન આવડે લગાર અને તગતગતા
 તડકાનો દરિયો લલકારે.
 થાકેલી આંખો અંજાતી નથી, તોય
 થોડાં મૃગજળ ચળકે છે મઝધારે.
 ટીપેથી પાય તો ધરાઉ, સાવ તરસ્યો હું
 રહી ગયો છલકાતી છોળે.
 સૂની બપોરની આ એકલતા એકલતા
 એકલતા બોલી અકળાવો,
 ઊગતી સવારના આ ડહોળાતા રંગમાં
 જો થોડી આ સાંજ ઘૂંટી લાવો.
 કોઈએ ના હોઠે અડકાડ્યું એ અમરતને
 કોણ હવે આકાશે ઢોળે ?

શબ્દસમજૂતી

સંગ સોબત, સહવાસ કેફ નશો કસુંબો પાણીમાં ઘોળેલું અફીણ મઝધાર પ્રવાહની મધ્યધારા છોળ મોજું, તરંગ.

રૂઢિપ્રયોગ

કેફના કસુંબાને ઘોળવા આનંદમાં રહેવું, તલ્લીન રહેવું

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક - એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) પ્રવાહની મધ્યે કવિને શેનો ભાસ થાય છે ?
- (2) કવિ કેવું જીવન ઈચ્છે છે ?
- (3) સવાર - સાંજ વચ્ચે કવિ શું સામ્ય જુએ છે ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) 'ટોળા વચ્ચે એકલતા' - સમજ સ્પષ્ટ કરો.
- (2) કવિ શી અકળામણ અનુભવે છે ?

3. વિસ્તૃત ઉત્તર લખો.

- (1) 'મેળો આપો તો' કાવ્યમાં કવિના મનોભાવો આલેખો.
- (2) કવિ કોનો સંગાથ ઈચ્છે છે ? સંગાથ વચ્ચે પણ કવિને એકલતા શી રીતે કોરી ખાય છે ?
- (3) નોંધ લખો :
 1. 'મેળામાં કવિની અનુભૂતિની કલ્પના'
 2. કવિની ઘૂંટાતી વિહ્વળતા.

વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

1. તમને ગમતાં ગીતોનું પઠન અને ગાન કરતાં રહેવું.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

પાઠ્યપુસ્તકના પ્રથમ કાવ્યમાં તમને નામ અને ગુણ વિશેના વિરોધાભાસનો ખ્યાલ આવ્યો હશે. આ કાવ્યમાં પણ એવા જ પ્રકારના વિરોધાભાસનો સહારો લઈને કવિ શબ્દથી વિરોધ રચે છે. આપણને ખ્યાલ છે તેમ મેળો અને એકલતા બન્ને વિરોધી હોવા છતાં કવિએ આ બન્ને શબ્દોનું સાયુજ્ય રચ્યું છે. આવું જ આખા કાવ્યમાં છે - નિરીક્ષણ કરો.

કાવ્યનું શીર્ષક જુઓ 'મેળો આપો તો' માં વિનંતીનો સૂર છે. સાથે સાથે શરત પણ છે. આ વિનંતી કોને કરાઈ છે તેનો ખ્યાલ મેળવો.

સૂની બપોરની આ એકલતા એકલતા

એકલતા બોલી અકળાવો

પંક્તિમાં 'એકારાંત' શબ્દોનું આવર્તન ભાવને ઘૂંટીને સઘન બનાવવામાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે.

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

હરીન્દ્ર દવેનાં અન્ય ગીતો મેળવીને વિદ્યાર્થીઓ સામે મૂકવાં.

1. માધવ ક્યાંય નથી મધુવનમાં...
2. તમે યાદ આવ્યો...
3. કાનુડાને બાંધ્યો છે હીરના દોરે... વગેરે

વેણીભાઈ પુરોહિતનો જન્મ જામનગર જિલ્લાના જામખંભાળિયા થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ જમનાદાસ અને માતાનું નામ ગુલાબીબહેન હતું. તેઓ સંત ખુરશીદાસના ઉપનામે પણ લખતા. ‘ઝરમર’, ‘પરોઢિયાની પદમણી’, ‘નયના’ અને ‘સિંઝારવ’ તેમના સંગ્રહો છે.

મધ્યકાલીન પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની પરંપરામાં ‘દયાસખી’ તરીકે પ્રસિદ્ધ રસકવિ દયારામ પ્રભુરામ ભટ્ટનો જન્મ આજના વડોદરા જિલ્લાના ચાંદોદ ગામે થયો હતો. ‘રસિક વલ્લભ’, ‘પ્રબોધ બાવની’, ‘અજામિલ-આખ્યાન’, ‘હનુમાન ગરૂડ સંવાદ’ જેવી ઉત્તમ રચનાઓ એમનું ઉત્તમ પ્રદાન છે. રાધા, ગોપી તેમજ કૃષ્ણની રસગર્ભ ભાવોર્મિઓનું દયારામે અત્યંત ઉત્કટતાથી નિરૂપણ કર્યું છે. ભાવોની સુકુમારતા, લયવૈવિધ્ય, ભાષાની ચિત્રાત્મક છટાઓ તેમજ નાદમાધુરી ઈત્યાદિ દયારામનાં કૃષ્ણભક્તિનાં પદોની વિશેષતાઓ છે. ‘અઘરો દિવસ’ પદનો કવિ વેણીભાઈ પુરોહિત અહીં આસ્વાદ કરાવે છે.

અઘરો દિવસ એક આવશે. મનુષ્ય ગમે તેટલું - ગમે તેવું જીવે, કિન્તુ એક દિવસ આ દુનિયાની વિદાય નક્કી છે. આખી જિંદગી ગ્રંથ ગરબડમાં ને પાપ પ્રપંચમાં વિતાવી હોય તો છેલ્લી ઘડીએ ઈશ્વર ક્યાંથી યાદ આવે કે સહાય કરે ? ભલભલાના છક્કા છૂટી જાય તેવી આ વસમી ઘડીએ સગાં-સહોદર, કીર્તિ - સંપત્તિ કોઈનોયે સાથ મળશે નહીં, કેવળ કર્મો કેરી કાંટાળી કેડીની એકલપંડી એકાકી વાટ જીવાત્માએ જાતે જ પસાર કરવાની છે. છતાં પામર મનુષ્ય પરમ પાસે અંતિમ ઘડી શુભ - શ્રદ્ધા - સહાયમાં જશે તેવી આંતરેચ્છા અવશ્ય સેવે છે. લૌકિક ન્યાયે પુત્ર-કુપુત્ર થાય તે, માતા કુમાતા ન ભવતિ વાળી વાત - મનેચ્છા, દયાની ભક્ત કવિ દયારામ પણ શ્રી હરિ પાસે રાખે છે. ગમે તેવો લુચ્ચો - લફંગો, કામી - કોધી, લોભી - કપટી પણ ખરી શ્રદ્ધા - શરણથી ઈશકૃપા પામી શકે છે - પામે છે. જેની સોદાહરણ ચર્યા-વિચારણા પ્રસ્તુત આસ્વાદ લેખમાં કવિ વેણીભાઈએ પોતાની શિષ્ટ-વિશિષ્ટ કાવ્યબાનીમાં આપણી સમક્ષ રજૂ કરી છે.

અઘરો દિવસ એક આવશે, અલબેલા શ્રીજી !
ત્યાં શુધ લેજો મારી અલબેલા શ્રીજી !
તે વેળા સગાંવહાલાં સહુ રહેશે અળગાં,
જ્યારે જમના કિંકર ઝપટાવશે, અલબેલા શ્રીજી !
અવસરે આવી કર સહાશો નહીં કૃષ્ણજી ! તો-
દુશ્મનનો દાવો ફાવશે અલબેલા શ્રીજી !
દોષ દેખી જો દીનાનાથ, ઓસરશે,
તે સમે કોણ છોડાવશે અલબેલા શ્રીજી !
કુપુત્ર કેરા અવગુણ ઢાંક્યે શોભા પિતાની,
પ્રકાશ્યે પોતાને લજાવશે અલબેલા શ્રીજી !
જેવો તેવો પણ દયો કહાવ્યો તમારો પ્રભુ !
તમ વિના કોણ નિભાવશે અલબેલા શ્રીજી !

- - - દયારામ

અણસારનાં આંદોલન

કવિ દયારામ દુલ્લો આદમી હતો અને દુલારો ભક્ત, હતો. ઓછવિયો ઉદ્ગાતા હતો. તેની રચનાઓમાં રસિકજનનું માધુર્ય છે. રાધા અને કૃષ્ણનો શૃંગાર તેણે ભાવલાલિત્યથી લઢાવ્યો છે. તેની બાનીમાં હવેલી સંગીતનો હીંચકો છે અને છતાં તે પોતાની ગરબીઓ જેટલી જ ગરવાઈથી માયામાં ફસેલા જીવને ઢંઢોળવા આધ્યાત્મિક આલબેલ પુકારે છે.

દયારામનું જીવન નિરાધાર દશામાંથી જગદાધાર સુધી પહોંચ્યું છે. સાંસારિક નિરાધારપણું અને આધ્યાત્મિક નિજાનંદીપણું તેના જીવન અને કવનને મહોરાવી ગયું. તેણે તેથી જ ગાયું છે કે, “એક વર્યો ગોપીજન વલ્લભ, નહીં સ્વામી બીજો.” ગોપીભાવનાં

તેનાં ગીતોમાં આ પુષ્ટિમાર્ગીય મરજાદી માણસનાં માર્મિક મરકલડાં રોમાંચ જગાડે છે.

તેના જીવનમાં રાજસી પ્રકૃતિનો રંગ અને સાત્ત્વિક પ્રકૃતિનો સંગ છે. તેના કવનમાં પણ આ બંનેનો સંગમ છે અને તેથી જ તે કહે છે કે, “નિશ્ચયના મહેલમાં વસે મારો વ્હાલમો” માનવીના નકટા, લોભી, લાલચુ અને ચંચલ મનને તે પારખી ગયો છે અને તેથી કહ્યું છે કે, “મારું ઢણકતું ઢોર ઢણકે છે બહુ નગ્રમાં, સીમ-ખેતર-ખળું કંઈ ન મૂકે.” પછી મનને કહે છે “હે મનવા, શ્રીહરિ શરણે રહેજે, અવર ઉપાય નથી કંઈ બીજો, કૃષ્ણ કૃષ્ણ મુખ કહેજે.”

જીવનની યાત્રા અને યાત્રાનું જીવન બંને તેણે માણ્યાં છે અને તેમાંથી તેણે પોતાનું કથન અને કવન મઠાર્યાં છે. વિદ્વાનોએ તેને મધ્યકાલીન ગુજરાતી પરંપરાના છેલ્લા પ્રતિનિધિ તરીકે પેખ્યો છે અને પોંખ્યો છે.

લાગણીઓને લાડ લડાવી જાણનાર, ઈશ્વરનો લાડઘેલો બની શકનાર, વરણાગી વાણીના ટહુકા રમાડનાર દયારામ કોઈ એક ક્ષણે પોતાની જીવન-યાત્રાનો મુકામ આવી ગયો છે એવો અણસારો પામ્યો હશે ત્યારે લખાયેલી એક કૃતિ અહીં લીધી છે. મૃત્યુના દિવસને તેણે, દયારામ જ કહી શકે એમ “અઘરો દિવસ” કહ્યો છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના શરણનું રટણ તેણે આ પદમાં રમતું મૂક્યું છે. કવિ નર્મદ પણ અંતઘડીનો અણસારો પામીને ગાઈ ગયો છે કે, “રસિકડાં, નવ કરશો કંઈ શોક...”

ઈષ્ટદેવ કૃષ્ણને કવિ કહે છે કે, હવે જો તમે શરણ નહિ આપો તો શત્રુઓને રાજી થવાનો અને ચેષ્ટા કરવાનો વારો આવશે. શત્રુઓ કહેશે કે, આખું આયખું કૃષ્ણ કૃષ્ણ કરનારની અંત ઘડીએ પ્રભુએ ઉપેક્ષા કરી... કવિ પોતે જાણે છે કે, જીવનમાં ભક્ત તરીકે ભાવપૂર્વક ભક્તિ કરી છે, કવિ તરીકે જ્ઞાન અને ભક્તિ, માયા અને મુક્તિનાં ગીત ગાયાં છે, પણ માનવી તરીકે ઘણી ક્ષતિઓ પણ થઈ ગઈ છે. હે પ્રભુ ! મારા અવગુણ સામે જોશો નહિ. હું જેવો છું તેવો મને તમે નિભાવી લેશો.

દયારામની ગરબી જાણીતી છે. તેનાં પદ પમરાટ કરે છે. તેનાં ધોળ ધબકે છે, તેનાં વ્રજભાષાનાં પદ પ્રેરણા આપે છે. તેના ગોપીભાવની નિષ્ઠા નગારે ઘાવ કરે છે. પણ જીવનના અંતના અણસારાની ઘડીની ઘેરાશ, સચ્ચાઈ અને ગહનતાને વીસરી જવાય નહિ. એ ઘેરાશનો ઘૂંટડો આ પદમાં છે અને તે ભીનું અને ભાવુક આંદોલન જગાડે છે.

વેણીભાઈ પુરોહિત

શબ્દસમજૂતી

શુધ (અહીં) સંભાળ ક્રિકર ચાકર, સેવક દાવો હક, માલિકી ઓસરશો પાછા હઠશો

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક - એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) આસ્વાદકના મતે કવિ દયારામ કેવાં આદમીને કેવો ભક્ત હતો ?
- (2) આસ્વાદક વેણીભાઈ પુરોહિત દયારામનાં સર્જનોમાં કોના શૃંગારનું વર્ણન જુએ છે ?
- (3) “દયારામના કવનમાં રાજસી અને સાત્ત્વિક પ્રકૃતિ છે” - એવું પ્રતિપાદિત કરવા આસ્વાદક કયું ઉદાહરણ આપે છે ?
- (4) આસ્વાદકની ધારણા પ્રમાણે ‘અઘરો દિવસ’ કૃતિકવિ દયારામે કયા સંજોગોમાં લખી હશે ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) કવિને મૃત્યુનો દિવસ મુશ્કેલ શાથી લાગે છે ?
- (2) દયારામ કોની શરણાગતિ સ્વીકારે છે ? શા માટે ?
- (3) આપણા સંબંધો કયાં સુધી છે ? શા માટે ?

3. વિસ્તૃત ઉત્તર લખો.

- (1) દયારામનો શરણાગતિ ભાવ - તમારા શબ્દોમાં લખો.
- (2) ટૂંકનોંધ લખો :
 1. દયારામનું કૃષ્ણનું રટણ
 2. દયારામના મતે અઘરો દિવસ કયો છે ?

સોંકેટીસ એટલે વિચાર - આચારની એકવાક્યતા સરળતા - પ્રામાણિકતા, જ્ઞાનપ્રિયતા - ઉદ્યમશીલતાની બાબતમાં તે, જેવો બેડોળ એવો જ બેજોડ હતો. અન્યાય સામે ન્યાય, જૂઠ સામે સત્ય અને પાપ સામે પુણ્યના મનોમંથન - વ્યવહારનો જીવનભરનો સંઘર્ષ એ સોંકેટીસની આજીવન જીવનનિષ્ઠા સમગ્ર ચરિત્રમાં શબ્દે - શબ્દે તેની પ્રતીતિ કરાવે છે. સમાજ ટકે - વિકસે, શોભે - નભે આવા પરદુઃખભંજક ને પરહિતરક્ષક શાણા સોંકેટીસથી જ. એથેન્સના એનેટસો તો સામ્રાજ્યમાં ઠેર ઠેર મોજૂદ - હાજરાહજૂર છે. ત્યારે સમાજમાં હરતાં - ફરતાં જીવતાં નાના સોંકેટીસોને સમજવાની - જીરવવાની દીક્ષા આપવાનું સુંદર કર્તવ્ય આ ચરિત્ર પૂરું પાડે છે. સત્યપ્રત - સત્યનિષ્ઠાનો અભિશાપ એટલે જ ઝેરનો પ્યાલો ને ક્યાંક બંદૂકની ગોળી કે શૂળી નથી શું !!! કહોને જાતે મરીને અમર થવાનો સનાતન સંઘર્ષોવાળો આ મહામૂલો માર્ગ છે અને એટલે જ અકાળે ટૂંકાવેલું - ટૂંકાયેલું આવા વીર પુરુષોનું આયુષ્ય માનવજાતના અસ્તિત્વ જેટલું ચિરસ્મરણીય રહેતું હોય છે.

સોંકેટીસ દુનિયાનો એક અતિ મહાન પુરુષ ગણાય છે. તેનો જન્મ ઈ.સ. પૂ. 469ના અરસામાં, યુરોપ ખંડમાં આવેલા ગ્રીસ દેશના એથેન્સ નામે નગર-રાજ્યમાં થયો હતો. તે દિવસોમાં એથેન્સનું રાજ્ય તેની પાસે આવેલા સ્પાર્ટા નામે બીજા નગર-રાજ્ય સાથે યુદ્ધમાં ઊતર્યું હતું. તે યુદ્ધ લાંબા કાળ સુધી ચાલ્યું હતું. તેમાં એથેન્સ જીત્યું તો ખરું, પણ યુદ્ધની અસરથી લોકોના આચાર અને વિચારમાં શિથિલતા આવવા લાગી હતી. સોંકેટીસ એવા કાળમાં થયો હતો.

સોંકેટીસ બહુ બુદ્ધિશાળી હતો. તેને એના સમયની એ શિથિલતા ગમતી ન હતી. સદાચાર તરફ વળવા લોકોને તે સમજાવતો. રોજ સવારના પહોરમાં એ બહાર નીકળી પડતો, અને ચોરેચોટે ભેગા થયેલા લોકો જોડે અલકમલકની વાતોએ ચડતો. લોકોને તેની આવી વાતોમાં બહુ રસ પડતો. તે સાંભળવા તેઓ એની આસપાસ મધમાખીની જેમ ટોળે વળતા. સોંકેટીસ તે દ્વારા સાચો ધર્મ શો છે, એ તેમને સમજાવવા મથતો.

સોંકેટીસ ખૂબ સાદાઈથી રહેતો હતો. તે બે જ કપડાં પહેરતો. ફાટે ત્યારે સીવીને કે થીંગડું મારીનેય તે વાપરતો. જોડા તેણે કદી પહેર્યા ન હતા. શરીરને સશક્ત અને મજબૂત રાખવા તે બહુ કાળજી રાખતો. સારું મજબૂત શરીર હોય તો પોતાની તેમ જ લોકોની સેવા બરોબર થઈ શકે, એમ તે માનતો. તે ખૂબ મિતાહારી હતો. તે કહેતો કે, “લોકો રસોઈને સ્વાદિષ્ટ કરવા એમાં મસાલા નાખે છે, હું કકડીને લાગેલી ભૂખને મસાલા તરીકે વાપરું છું. બીજા સૌ ખાવા માટે જીવે છે, હું જીવવા માટે જ ખાઉં છું.”

આચાર અને વિચારમાં પણ તે ઘણો પવિત્ર હતો અને સદાચારી સાધુપુરુષ તરીકે તેની નામના હતી. તે સમયે એથેન્સ એની જાહોજલાલીની ટોચે હતું. એથેન્સવાસીઓ જાતમહેનતને હલકી ગણતા અને રાજકાજમાં ભાગ લેવો એને જ આબરૂદાર માણસનું કામ ગણતા. તેથી તેઓ સામાન્ય રીતે મોચી, સુથાર, લુહાર વગેરે કારીગરોને હલકી કોટીના માણસો ગણતા. એથેન્સવાસીઓને જાતમહેનત માટે આમ અનાદર બતાવતા જોઈને સોંકેટીસ અકળાતો. એ પોતે એમ માનતો કે, જાતમહેનતનાં કામ કરનારા કારીગરોમાં રાજનીતિજ્ઞો ને કવિઓ કરતાં અણસમજનું પ્રમાણ કંઈક ઓછું છે.

એક વાર સોંકેટીસને કોઈકે પૂછ્યું, “માણસને માટે ઉત્તમ શું છે ?”

સોંકેટીસ કહે, “પોતાની આવડત કેળવીને પોતાની ફરજ અદા કરે, તે જ ઉત્તમ માણસ છે. ખેડૂત હોય તો સારી ખેતી કરે, વૈદ્ય હોય તો સારી રીતે વૈદ્ય કરે; રાજનીતિજ્ઞ હોય તો રાજવહીવટ સારી રીતે ચલાવે. પણ જે માણસ કશું જ સારી રીતે કરી શકતો નથી તે નથી માણસને ઉપયોગી કે નથી ઈશ્વરનો સેવક. માણસ જો ઉપયોગી અને જરૂરી કામ કરતો હોય, તો એમાં શરમજનક કશું જ નથી. એદીપણું જ શરમજનક છે.”

એક વાર સોંકેટીસનો એક મિત્ર કેટલાક દિવસથી દિલગીર રહેતો હતો. તે જોઈને સોંકેટીસે તેને પૂછ્યું, “તારા ઉપર એવું તે કયું દુઃખ આવી પડ્યું છે કે તું આટલો ઉદાસીન રહે છે ?”

પેલો મિત્ર બોલ્યો : “ચૌદ નિરાધાર સ્ત્રીઓને નભાવવાનું મારે માથે આવ્યું છે. પ્લેગમાં તેઓ નિરાધાર થઈ ગઈ છે. મારી એવી સ્થિતિ નથી કે, હું એ સૌનું ભરણપોષણ લાંબા સમય સુધી કરી શકું. બોલો, મારે હવે શું કરવું ?”

સોકેટીસે તરત જ જવાબ આપ્યો : “અરે, એમાં તે એવું શું મૂંઝાવા જેવું છે ? એ બધી સ્ત્રીઓને સીવવાના, ગૂંથવાના અને ભરવાના કામે તરત વળગાડી દઈ શકાય.”

આ સલાહ સાંભળી પેલો મિત્ર આભો બની ગયો કે, ‘આવા મોટા કુળની સ્ત્રીઓને આવું કામ શી રીતે અપાય ?’

સોકેટીસ એની મૂંઝવણ સમજી જઈ બોલ્યો : “ગભરાવાનું એમાં કારણ નથી. એ જ સારામાં સારો ઉપાય છે. પોતાનું ભરણપોષણ થઈ શકે એટલું તેઓ રળશે એટલું જ નહિ, પણ તેઓની શક્તિ અને સમયનો સદુપયોગ થશે. વળી બીજો લાભ એ થશે કે, નવરા બેસવાને લીધે જે કૂથલી, ઈર્ષ્યા અને નિરાશા ફેલાય છે, તેમાંથી તેઓ બચી જશે.” પેલા મિત્રે સોકેટીસના કહેવા પ્રમાણે કર્યું અને એનું સારું પરિણામ આવ્યું.

એથેન્સના રાજવહીવટમાં પડેલા લોકોમાં પણ સોકેટીસ ભળતો હતો અને તેમની સાથે લોકોના ધર્મ, રૂઢિ, રીતરિવાજ, દેવદેવીઓ વિષેની માન્યતાઓ, રાજકારણ વગેરે દુનિયાભરની વાતો કરતો અને ચર્ચામાં ઊતરતો. તે સ્વતંત્ર અને ઊંડો વિચારક હતો. પ્રામાણિકપણે વિચાર કરતાં જે સાચું લાગે તે જ એ માનતો અને કહેતો તથા આચરણમાં ઉતારતો. છતાં નમ્રપણે તે હંમેશા કહેતો કે, હું અજ્ઞાની છું, જ્ઞાન મેળવવા મથું છું.

આથી, ખાસ કરીને, એથેન્સનો યુવકવર્ગ તેના ઉપર ખૂબ ખુશ રહેતો. સોકેટીસના સ્વતંત્ર વિચારોની તેઓની ઉપર ભારે અસર પડી હતી. આ જોઈ એથેન્સના રાજ્યકર્તાઓ અકળાવા લાગ્યા. તેઓમાં એનેટસ નામનો એક આગેવાન હતો. તેનો જુવાન છોકરો સોકેટીસની સાથે બેસતો ઊઠતો, તે એનેટસને ગમતું ન હતું. તેણે તથા બીજા કેટલાકે મળીને છેવટે સોકેટીસ ઉપર એવો આરોપ મૂક્યો કે, તે જુવાનોને બહેકાવે છે તથા નગરદેવતાને માનતો નથી, અને એમ તે રાજ્યના કાયદા મુજબ રાજદ્રોહ કરે છે. આથી તેના ઉપર જાહેરમાં કામ ચલાવવામાં આવ્યું, અને તેને મોતની સજા થઈ. એ વખતે સોકેટીસે અદાલતમાં પોતાને વિષે જે બયાન આપ્યું હતું તે જગતના સાહિત્યમાં અમર થયું છે.

સજાની ખબર જાણી, પ્લેટો, કીટો વગેરે સોકેટીસના મિત્રો તથા શિષ્યો દુઃખી થયા. તેમાંના કેટલાક તેને કેદમાંથી છાનામાના ભગાડવાની પણ પેરવી કરવા લાગ્યા. એ માટે તેઓએ ગોઠવણ પણ કરી. પરંતુ સોકેટીસ કબૂલ થાય તો ને ? તેને સમજાવવા માટે તેઓએ કીટોને તેની પાસે મોકલવાનો વિચાર કર્યો.

કીટો વહેલી સવારે જેલમાં દાખલ થયો. જોયું તો સોકેટીસ ખાટલા પર નિરાંતે ઊંઘતો હતો. 48 કલાક પછી જેને મરવાનું છે તેવો માણસ નસકોરાં બોલાવતો ઘસઘસાટ ઊંધે છે ! આ ગાઢ ઊંઘમાં ભંગ પાડવાની કીટોની હિંમત ન ચાલી, ચૂપચાપ તે બાજુ પર બેસી રહ્યો. થોડી વાર પછી સોકેટીસ જાગ્યો, એટલે કીટોએ બધી વાત એને સમજાવી.

પરંતુ સોકેટીસે ડોકું ધુણાવી ના પાડી અને કહ્યું : “એથેન્સવાસીઓએ ભલે મને અન્યાય કર્યો હોય અથવા એથેન્સનો કાયદો ભલે મને અન્યાય કરતો હોય; પરંતુ બીજા અન્યાય કરે તેથી આપણે પણ અન્યાય કરવો, એ ન્યાયયુક્ત નથી. જૂઠાણાનો જવાબ જૂઠાણાથી આપવો, પાપનો સામનો પાપથી કરવો, એ કદી વાજબી નથી, એમ મેં હંમેશા કહ્યું છે. એટલે એથેન્સવાસીઓએ મને અન્યાય કર્યો હોય તો પણ, ચોરીછૂપીથી ભાગી જવું, એ મને ન છાજે. વળી આજ સુધી મેં અહીંના ધારા પાળ્યા છે, અહીં હું ઊંઘ્યો છું, અહીંના નિયમ મુજબ મેં લગ્ન કર્યું છે, મેં લશ્કરમાં સેવા કરી છે. આ બધું મેં સ્વેચ્છાથી કર્યું છે. હું ગમે ત્યારે આ રાજ્ય છોડી બીજા રાજ્યમાં જઈ શકતો હતો. અહીં જ વસવાનું મને કોઈએ ફરમાન નહોતું કર્યું. અહીં રહીને મેં અહીંના નાગરિક તરીકેના હકો અને જવાબદારીઓ સ્વીકારી લીધાં છે. આજ દિવસ સુધી હકોનો લાભ લીધો છે. હવે આજે રાજ્યના લોકોને હું ગુનેગાર લાગું છું, અને માનો કે મને અન્યાયી રીતે પણ અહીંના કાયદા મુજબ તેઓ સજા ફરમાવે છે. હવે તારી સલાહ મુજબ હું નાસી જાઉં, તો શહેરના તમામ કાયદાઓના પાયાને જ મેં ધક્કો પહોંચાડ્યો કહેવાય; ને એ રીતે રાજ્યને તેમ જ સૌ નાગરિકોને મેં નુકસાન પહોંચાડ્યું કહેવાય. કીટો, આમ તે કદી કરાય ? આમ કરવું એ તો પાપની સામે પાપથી બદલો વાળવા જેવું થાય.” કીટો કશું બોલી શક્યો નહિ.

તે કાળે એથેન્સમાં ઝેર આપીને મોતની સજા કરવામાં આવતી. સોકેટીસને કેદખાનામાં ઝેરનો પ્યાલો આપવામાં આવ્યો. જેલના અધિકારીઓએ રડતાં રડતાં તે તેને આપ્યો. પણ સોકેટીસે તો તે હસતે મોઢે હાથમાં લીધો અને જાણે શરબત પીવાનો હોય તેમ આનંદથી તે પી ગયો. આમ તે મૃત્યુને વશ થયો. એથેન્સવાસીઓએ આ રીતે પોતાના એક મહાન પુરુષને ઝેર પાઈને આ જગતમાંથી વિદાય કર્યો. પરંતુ સત્યને ખાતર મોતને વરનાર તે સત્યવીર સોકેટીસ આજે દુનિયાભરમાં અમર થઈ ગયો છે.

શબ્દસમજૂતી

એથેન્સ યુરોપનું એક નગર સ્પાર્ટા યુરોપ પાસેનું નગર ચૌટે બજાર અલકમલક દેશવિદેશ મિતાહારી ઓછું જમનાર, ખાનાર મોચી ચામડું સીવવાનો ધંધો કરનાર સુથાર લાકડા ઘડનાર કારીગર લુહાર લોખંડ ઘડનાર, ધંધો કરનાર રાજનીતિજ્ઞ રાજનીતિમાં ચતુર હોય તે એદીપણું આળસુ, પ્રમાદી દિલગીર નાખુશ, અપ્રસન્ન પ્લેગ મહામારીનો એક રોગ કુથલી નિંદા નવરું કામ વગરનું દ્રોહ દગો, બેવફાઈ અદાલત ઈન્સાફની કચેરી, ન્યાયાલય કીટો એથેન્સનો અગ્ર માણસ ધુણવું મસ્તક કંપન અનુભવે તે જુદાણું ખોટી વાત ફરમાન હુકમ, સનદ ધક્કો હડસેલો, નુકસાન સદાચાર સારાં આચાર ભરણપોષણ ગુજરાન ઘસઘસાટ ગાઢ નિદ્રા સ્વેચ્છા પોતાની ઈચ્છા

રૂઢિપ્રયોગ

હસતે મોઢે સહર્ષ સ્વીકાર

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક - એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) સોક્રેટીસના મતે માણસને માટે ઉત્તમ શું છે ?
- (2) સોક્રેટીસનું જીવનસૂત્ર શું હતું ?
- (3) સોક્રેટીસે મોતનો સ્વીકાર શા માટે કર્યો ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) સોક્રેટીસ કઈ વાતને શરમજનક ગણે છે ? શા માટે ?
- (2) એથેન્સના રાજકર્તાઓ શાથી અકળાવા લાગ્યા ?
- (3) ઉદાસ થયેલા મિત્રને સોક્રેટીસે શી સલાહ આપી ? તે મૂંઝવણનું શું પરિણામ આવ્યું ?
- (4) યુદ્ધની શી અસર એથેન્સના લોકો પર થઈ ?

3. સવિસ્તર ઉત્તર લખો.

- (1) સ્વતંત્ર વિચારક તરીકે સોક્રેટીસનું ચરિત્ર આલેખો.
- (2) નોંધ લખો :
 1. ન્યાય અંગે સોક્રેટીસના વિચારો.
 2. સોક્રેટીસનું સાદું જીવન અને આચરણ.

વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

1. સોક્રેટીસ વિશે તમારા શિક્ષક પાસેથી વિશેષ માહિતી મેળવો.
2. લાઈબ્રેરીમાંથી સોક્રેટીસ વિશેનું કોઈ પુસ્તક - પુસ્તિકા મેળવીને વાંચો.
3. વર્તમાન સમયમાં જોવા મળતા લઘુઉદ્યોગોનાં નામ જણાવો.

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

1. મનુભાઈ પંચોળી લિખિત ‘સોક્રેટીસ’ નવલકથા વિશે બાળકોને ઝાંખી કરાવવી.
2. સોક્રેટીસ, ગાંધીજી, ઈશુ ખ્રિસ્ત વગેરેની સત્યનિષ્ઠા વિશે વિદ્યાર્થીઓને સમજ આપવી.

લેખન સ્વરૂપો

નિબંધ, વિચાર-વિસ્તાર, વાર્તાલેખન, સંક્ષેપીકરણ, પત્રલેખન અને અનુવાદ વિશે તમે અગાઉનાં ધોરણોમાં ભણી ગયાં છો. આ બધા જ મુદ્દાઓ વિશે તમે સમજ કેળવી ચૂક્યાં છો. આ પ્રકારનાં લેખનોનો મહાવરો કરતાં રહેવાથી - વાંચવાથી અને લેખન કરવાથી - તમારામાં વિશેષ સજ્જતા કેળવાતી જશે.

ધોરણ 12ની કક્ષામાં આ તમામ મુદ્દાઓ વિશે તમે બરાબર સમજ મેળવી - કેળવી હોય તો જ તમે આ લેખનને વ્યવહારુ બનાવી શકો. પરીક્ષા માટે તો આ લેખનના સ્વરૂપોની જાણકારી જરૂરી છે જ; પણ રોજબરોજ વ્યવહારમાં પણ તેનો ઉપયોગ થતો રહે તો એ દિશામાં આપણી જાણકારી ખપમાં આવી ગણાય.

અહીં આપણે સંક્ષેપીકરણ અહેવાલ અને ગદ્યાર્થગ્રહણ વિશે સમજીશું :

1. સંક્ષેપીકરણ (અંગ્રેજીમાંથી સીધો ગુજરાતીમાં સંક્ષેપ)

અગાઉના ધોરણમાં તમે સંક્ષેપીકરણનો અભ્યાસ કર્યો છે. જેમાં આપેલ ગદ્યખંડનો 1/3 ભાગમાં સંક્ષેપ કરવાની વાત વિશે તમે બરાબર સમજ્યાં છો.

જે રીતે ગુજરાતી ભાષાના ગદ્યખંડનો 1/3 ભાગમાં સારસંક્ષેપ કરવાનો હોય છે, એ જ ઢબે અંગ્રેજી ભાષાના ગદ્યખંડનો સીધો જ તેના 1/3 ભાગમાં ગુજરાતીમાં સંક્ષેપ કરવાનો મહાવરો તમારે કરવો જોઈએ.

- * આ સંક્ષેપ કરવા માટે તમારે આપેલ અંગ્રેજી ગદ્યખંડને ત્રણ-ચાર વખત ધ્યાનપૂર્વક વાંચી જવો.
- * ગદ્યખંડમાં રહેલા ભાવ - વિચારની યોગ્ય અને ઝડપથી સમજ મેળવવી.
- * એમાં રહેલા ભાવ - વિચારને ગુજરાતી ભાષામાં ટૂંકમાં મૂકવા માટે ગુજરાતી શબ્દો વિચારી લેવા.
- * અંગ્રેજી ગદ્યખંડમાં કહેવાયેલી મૂળ વાત અને તેનો ભાવ અકબંધ રહે તે રીતે મૂળ લખાણના ત્રીજા ભાગમાં ગુજરાતીમાં તેને મૂકવો.
- * ગુજરાતીમાં આ રીતે સંક્ષેપ કર્યા પછી તેની વાક્યરચના બરાબર જોઈ લેવી.
- * લખાણમાં શુદ્ધિ માટે ઝીણવટપૂર્વક તેમાંના શબ્દો અને વાક્યબંધની ખાતરી કરી લેવી.
- * યોગ્ય શીર્ષક આપવું.

આ પ્રશ્નમાં પાઠ્યપુસ્તકની બહારનો કોઈ અંગ્રેજી ગદ્યખંડ આપવામાં આવશે.

2. અહેવાલ

દેશ-દુનિયામાં દિવસે-દિવસે અવનવી ઘટનાઓ બનતી રહે છે. કોઈ ઘટના સૌ માટે આશ્ચર્યજનક હોય, તો વળી કોઈ ઘટના રોજ-બરોજની પણ હોય. આપણે ત્યાં વહેલી સવારે આપણી સામે વર્તમાનપત્ર પ્રગટ થાય છે. તે ઘણી-બધી ઘટનાઓના અહેવાલ લઈને આવે છે.

ઘટના આપણી ઉપસ્થિતિમાં ભલે ન બની હોય, પણ એનું વર્ણન વાંચતાં આપણને આખી ઘટના સમજાઈ જાય છે. ઘટના વિશે વાંચી લીધા પછી આપણે આ ઘટના બીજાને સમજાવી શકીએ એવી ઢબે તે લખાયેલી હોય છે. આમ, કોઈ ઘટનાનું મુદ્દાસર અને ટૂંકું વર્ણન એટલે અહેવાલ. હા, અહેવાલ લખવા માટે આવી ઘટનાઓના લખાણનો અનુભવ જરૂરી ગણાય. થોડા અહેવાલોનો અભ્યાસ કરવાથી અને આપણી હાજરીમાં બનેલા કોઈ બનાવ, પ્રસંગ કે ઘટનાનું લેખન કરવાથી ધીરે ધીરે આ વિષયમાં આપણે સજ્જ થતા જઈએ છીએ.

શાળામાં ઉજવાતા વિવિધ ઉત્સવો, તહેવારો, વિશેષ દિવસોની ઉજવણીઓ, અકસ્માતો, કુદરતી ઘટનાઓ, કવિ સંમેલનો, જ્ઞાતિ-સમાજના મેળાવડાઓ, વ્યાખ્યાન શિબિરો વગેરે વિશેના અહેવાલો આપણે ત્યાં લખાય છે. એને વાંચીને અન્ય લોકો પણ જે તે કાર્યક્રમની માહિતી મેળવી લે છે. આપણે આવા અહેવાલ લેખનને પ્રસંગલેખન પણ કહી શકીએ.

ટૂંકમાં, બનેલા પ્રસંગ કે ઘટનાનો આંખે દેખ્યો ચિતાર શબ્દોમાં મૂકવો એનું નામ જ અહેવાલ.

અહેવાલ લેખન માટેની ધ્યાનપાત્ર બાબતો વિશે આપણે થોડું જાણીએ :

અહેવાલ લેખનની શરૂઆતમાં જમણી બાજુએ તારીખ અને સ્થળનો ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ દા.ત. 28-11-16

ગાંધીનગર

1. અહેવાલ લેખનની શરૂઆતમાં ત્રણ-ચાર વાક્યોમાં આખી ઘટનાનો ટૂંકો ખ્યાલ આપવામાં આવે છે. ઘટના શાની હતી, ક્યાં બની હતી, કેટલા જણ હતા... વગેરેનું ટૂંકમાં જ (ત્રણ-ચાર વાક્યમાં) વર્ણન શરૂઆતમાં હોય.
2. બીજા પેરેગ્રાફમાં આખી ઘટનાનું વિસ્તૃત, મુદ્દાસર વર્ણન કરવામાં આવે છે. જેમાં ઘટનાનો સમગ્રતયા ચિતાર આપવામાં આવે છે.
3. ત્રીજા અને અંતિમ પેરેગ્રાફમાં આખી ઘટનાનો ઉપસંહાર (પૂર્ણાહુતિ) કરવામાં આવે છે. ઘટનાનો સારસંક્ષેપ બે-ત્રણ વાક્યોમાં નોંધવામાં આવે છે.
4. ઘટનાના વિષયને સમાવતું યોગ્ય શીર્ષક આ અહેવાલને આપવામાં આવે છે. શીર્ષક સચોટ અને વાચકને સ્પર્શી જાય તેવું હોવું જોઈએ - રાખવું જોઈએ.
5. જોડણી, વિરામચિહ્નો, અનુસ્વાર વગેરે કાળજીપૂર્વક ઉપયોગ થયેલો હોવો જોઈએ - કરવો જોઈએ.
6. અહેવાલ લખાયા પછી એકાદવાર તેનું વાચન કરી લેવું જોઈએ, જેથી નાની ક્ષતિઓ નિવારી શકાય.

થોડાક સમય પહેલાં બનેલી ઘટના વિશે અહેવાલ લખવાનો હોવાથી મોટેભાગે તેમાં સાદા ભૂતકાળનો જ ઉપયોગ થાય છે. અન્ય કાળનો નહીં.

દા.ત. X અમારી શાળામાં રમતોત્સવ ઉજવાઈ ગયો હતો.

✓ અમારા શાળામાં રમતોત્સવ ઉજવાઈ ગયો

આપણે આવા અહેવાલનો એક નમૂનો જોઈએ :

તમારી શાળામાં યોજાયેલ પુસ્તક પ્રદર્શનનો અહેવાલ આશરે એકસો શબ્દોમાં તૈયાર કરો.

શાળાના આંગણે પુસ્તક પ્રદર્શન

મેવાસા, તા. 24-10-2016

અમારી શાળા ‘કર્મતીર્થ વિદ્યાલય’માં તા. 23-10-16ના રોજ પુસ્તક પ્રદર્શન રાખવામાં આવ્યું. શાળાના પટાંગણમાં રંગબેરંગી મંડપમાં બધા જ વિષયનાં હજારો પુસ્તકોને નિહાળવાનો અવસર સહુએ માણ્યો.

આગલા દિવસે શાળામાં રંગબેરંગી મંડપની અંદર દસ જેટલા જુદા જુદા વિભાગો બનાવવામાં આવ્યા. 23 તારીખે વહેલી સવારે વિદ્યાર્થીઓએ પોતાની જવાબદારી મુજબ કામગીરી સંભાળી લીધી હતી. નવલકથા, કવિતા, નાટક, આત્મકથા-જીવનકથા, નિબંધ, બાલકથાઓ, હિન્દી સાહિત્ય અને અંગ્રેજી સાહિત્યને અલગ અલગ વિભાગોમાં દર્શકો બધાં જ પુસ્તકો નિહાળી શકે તે રીતે ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં. સવારે નવ કલાકે આચાર્યશ્રી, શિક્ષકો અને ગામના સરપંચશ્રીએ આ કાર્યક્રમને ખુલ્લો મૂક્યો હતો. શાળાના વિદ્યાર્થીઓ, ગામનાં વડીલ ભાઈ-બહેનો અને કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓએ સાંજના ચાર વાગ્યા સુધી આ પ્રદર્શનનાં પુસ્તકો સંગ્રાહે મૈત્રી કેળવી હતી.

પૂર્ણાહુતિ સુધી આખેઆખો મંડપ દર્શકોથી ઊભરાતો હતો. વિદ્યાર્થીઓએ પોતાને મનપસંદ પુસ્તકોની વિગતો નોંધી હતી. એક સાથે વિશાળ જથ્થામાં - આટલાં બધાં પુસ્તકો નિહાળવાનું સૌને મળ્યું એનો સૌએ ખૂબ જ આનંદ વ્યક્ત કર્યો.

સાંજના સાડા ચાર કલાકે આ પ્રદર્શનનું સમાપન કરવામાં આવ્યું. કુલ ચારસો આડત્રીસ વ્યક્તિઓએ પ્રદર્શન નિહાળ્યું હતું. આ કાર્યક્રમ દબદબાભરે અને કોલાહલપૂર્ણ બની રહ્યો. આ કાર્યક્રમનો આનંદ સૌ કોઈના ચહેરા પર ડોકિયું કરી જતો હતો.

પ્રતિ,

તંત્રીશ્રી,

ગુજરાત સમાચાર - ભાવનગર

નમસ્કાર !

અમારી શાળામાં ઉજવાયેલ આ પુસ્તક પ્રદર્શનનો અહેવાલ આપણા દૈનિકપત્રમાં જનહિતાર્થે પ્રગટ કરશો એવી અમારી લાગણી છે.

આચાર્ય,
કર્મતીર્થ વિદ્યાલય, મેવાસા.

સ્વાધ્યાય

1. તમારી શાળામાં ધો. 12ના વિદ્યાર્થીઓનો વિદાય સમારંભ યોજાયો તેનો અહેવાલ તૈયાર કરો.
2. રસ્તા પર એક બાળકના થયેલા અકસ્માતનો અહેવાલ લખો.
3. શાળાના શિક્ષકના વિદાય-સમારંભનો અહેવાલ તૈયાર કરો.
4. ગુરુપૂર્ણિમાની શાળામાં કરેલી ઉજવણીનો અહેવાલ લખો.
5. તમારી શાળામાં ઉજવાયેલ 'સ્વચ્છતા દિવસ'નો અહેવાલ તૈયાર કરો.

3. ગદ્યાર્થગ્રહણ

નિબંધ, વિચાર-વિસ્તાર, અહેવાલ - આ બધાં જ લેખનો દ્વારા ભાષા-સજ્જતા પ્રાપ્ત થાય છે. એ જ રીતે કાવ્યનું પરિશીલન અને ગદ્યાર્થગ્રહણ દ્વારા પણ ભાષા-વ્યાપારને સમજવાની કુશળતા કેળવાય છે. કાવ્યો અને ગદ્યના વાચનથી ઉત્તરોત્તર ભાષાપ્રીતિ વૃદ્ધિ પામતી રહે છે.

ગદ્યાર્થગ્રહણ એટલે ગદ્યના અર્થનું ગ્રહણ. અર્થ બરાબર સમજાય એટલે લેખકનો આશય સારી રીતે પકડી શકાય. જો લખાણનો અર્થ આપણે તારવી-સારવી ન શકીએ તો તેની નીચે આપેલા પ્રશ્નોના જવાબ આપવામાં મુશ્કેલી પડે છે.

કાવ્યકૃતિ હોય કે ગદ્યખંડ હોય એના અર્થગ્રહણ-પરિશીલન માટે આ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ :

1. સારી રીતે અર્થગ્રહણ કરવા માટે ગદ્યખંડ/કાવ્યને એકચિત્તે બે-ત્રણ વાર વાંચો.
2. ત્યારબાદ તેની નીચે આપેલા પ્રશ્નો બે વખત વાંચી જુઓ.
3. હવે પ્રશ્નોને ચિત્તમાં સ્થાન મળ્યું હોય એટલે ફરીથી એકવાર ગદ્યખંડ/કાવ્ય વાંચી જાઓ.
4. કયા પ્રશ્નનો ઉત્તર કઈ પંક્તિમાં છે તે આપોઆપ પકડાતું જશે, તેને અધોરેખિત કરતાં જાઓ.
5. તમારા પોતાના શબ્દો વાપરીને ટૂંકા, સચોટ જવાબો લખો.
6. જો શીર્ષક માગ્યું હોય તો તેના મધ્યવર્તી (મૂળ) વિચારને અનુરૂપ ટૂંકું યોગ્ય શીર્ષક આપો.
7. સમગ્ર લખાણમાં ભાષાશુદ્ધિ જાળવી રાખો.
8. લખાણ પૂરું થયા પછી સમગ્રતયા ઝડપથી એક નજર તેના પર ફેરવી લો, કે જેથી નાની-મોટી ક્ષતિઓ હોય તો દૂર કરી શકાય.

નમૂનો :

ગાંધીવાદ જેવી કોઈ વસ્તુ છે જ નહીં. મારે મારી પાછળ કોઈ સંપ્રદાય મૂકી જવો નથી. મેં કંઈ નવું તત્ત્વ કે નવો સિદ્ધાંત શોધી કાઢ્યો છે એવો મારો દાવો નથી. મેં માત્ર શાશ્વત સત્યો છે તેને આપણા રોજરોજના જીવન અને પ્રશ્નોને લાગુ પાડવાનો મારી ઢબે પ્રયાસ કર્યો છે. એટલે મનુસ્મૃતિના જેવી સ્મૃતિ મૂકી જવાનો પ્રશ્ન મારી બાબતમાં ઊઠતો નથી. એ મહાન સ્મૃતિકાર અને મારી વચ્ચે સરખામણી જ ન હોય. મેં જે અભિપ્રાયો બાંધ્યા છે અને જે નિર્ણયો પર આવ્યો છું તે છેવટના નથી. હું એ કાલે બદલું. મારે દુનિયાને કશું નવું શીખવવાનું નથી, સત્ય અને અહિંસા અનાદિકાળથી ચાલ્યાં આવે છે. મેં માત્ર મારાથી બન્યા એટલા વિશાળ પ્રમાણમાં એ બંનેના પ્રયોગો કર્યા છે. એમ કરવામાં મેં કેટલીક વાર ભૂલો કરી છે ને એ ભૂલોમાંથી હું શીખ્યો છું. એટલે જીવન અને એના પ્રશ્નોમાંથી મને સત્ય અને અહિંસાના આચરણમાં પ્રયોગો કરવાનો અવકાશ મળી ગયો છે. સ્વભાવથી હું સત્યવાદી હતો પણ અહિંસક નહોતો.

(સત્યના પ્રયોગો)

- ગાંધીજી

પ્રશ્નો :

1. ગાંધીજી પોતાના અભિપ્રાયો અને નિર્ણયો વિશે શું કહે છે ?
2. ગાંધીજી કેવો દાવો નકારે છે ?
3. ગાંધીજી શો પ્રયાસ કરી રહ્યા છે ?
4. કયા વિષય પર ગાંધીજીએ ઘણા પ્રયોગો કર્યા છે ?
5. આ ગદ્યખંડમાંથી તારવીને ગાંધીજીની નમ્રતા સૂચવતાં બે વાક્યો લખો.
6. આ ગદ્યખંડને યોગ્ય શીર્ષક આપો.

જવાબો :

1. ગાંધીજી કહે છે, ‘મેં જે અભિપ્રાયો બાંધ્યા છે અને જે નિર્ણયો પર આવ્યો છું તે છેવટના નથી. હું એ કાલે બદલું.

અથવા

- ગાંધીજી કહે છે કે તેમણે જે અભિપ્રાયો કે નિર્ણયો બાંધ્યા છે તે આખરી નથી. સમય અને સંજોગો અનુસાર તેને બદલવા પણ પડે.
2. પોતે કોઈ નવો સિદ્ધાંત કે નવું તત્ત્વ શોધી કાઢ્યો છે એવો મારો દાવો નથી.
3. જીવનનાં જે શાશ્વત - કાયમી સત્યો છે તેને રોજેરોજના જીવન સાથે જોડીને, જીવનના પ્રશ્નો ઉકેલવાનો પ્રયાસ ગાંધીજી કરી રહ્યા છે.
4. જીવન અને જીવનના પ્રશ્નોમાંથી, સત્ય અને અહિંસાના આચરણમાં વિવિધ પ્રયોગો કરવાની અનુકૂળતા પોતાને પ્રાપ્ત થઈ છે - એમ ગાંધીજી કહે છે.
5. 1. ગાંધીજી પોતાની પાછળ કોઈ સંપ્રદાય મૂકી જવા ઈચ્છતા નથી.
2. સત્ય અને અહિંસાના આચરણમાં તેમને ઘણીવાર નિષ્ફળતા મળી છે એમ તેઓ પ્રામાણિકતાથી સ્વીકારે છે.
3. મનુસ્મૃતિ લખનાર ભગવાન મનુ કરતાં તેઓ પોતાને અતિ સામાન્ય ગણાવે છે.

અથવા

- આ પ્રશ્નને ગાંધીજીના સીધાં જ અવતરણો મૂકીને પણ લખી શકાય :
- દા. ત.1. ‘એ મહાન સ્મૃતિકાર અને મારી વચ્ચે સરખામણી જ ન હોય.’
 2. ‘મેં કંઈ નવું તત્ત્વ કે નવો સિદ્ધાંત શોધી કાઢ્યો છે એવો મારો દાવો નથી.’
 3. ‘મારે મારી પાછળ કોઈ સંપ્રદાય મૂકી જવો નથી.’
6. આ ગદ્યખંડને આ મુજબનાં શીર્ષકો આપી શકાય :
- ગાંધીજીની નમ્રતા
સત્ય અને અહિંસા

સ્વાધ્યાય

નીચેના ગદ્યખંડને વાંચી તેની નીચે આપેલા પ્રશ્નોના જવાબ લખો.

પોતે પોતાને માટે કોઈ પણ પ્રકારનો શ્રમ કરવો, ને પારકા ઉપર આધાર ન રાખવો, એનું નામ સ્વાશ્રય. જે ખરા સ્વાશ્રયી મનુષ્ય છે તે તો પોતાને યોગ્ય ન હોય, એટલે પોતે જેનો બદલો કોઈ પણ પ્રકારના ઉપયોગી શ્રમથી વાળ્યો ન હોય, તેવા ફળને કદાપિ સ્વીકારતા નથી. તેમને પોતાનાં બળ અને પરાક્રમ ઉપર જ વિશ્વાસ હોય છે. તેનાથી તે પ્રાપ્ત થાય તેને મોટી સમૃદ્ધિ માને છે. તેમને ધનવાન થવાની, અધિકાર ભોગવવાની, કીર્તિ મેળવવાની ઈચ્છા નથી હોતી એમ નથી. પણ તે બધું પોતાના બાહુબળથી જ મળે તો ભોગવે છે, નહીં તો પારકી ખુશામતથી તે લેવાને કદી ઈચ્છતા નથી, તે ન મળે તેનાથી શોક પામતા નથી.

પ્રશ્નો :

1. સ્વાશ્રય એટલે શું ?
2. સ્વાશ્રયી મનુષ્ય કેવાં ફળને સ્વીકારતા નથી ?
3. સ્વાશ્રયી મનુષ્યના મતે મોટી સમૃદ્ધિ કઈ છે ?
4. સ્વાશ્રયી મનુષ્ય કેવા સંજોગોમાં પણ શોક કરતા નથી ?
5. ગદ્યખંડોમાંથી વિશેષણ-વિશેષ્યની ત્રણ જોડી શોધીને લખો.
6. ગદ્યખંડને યોગ્ય શીર્ષક આપો.

નરેન બારડ

(જન્મ : 1954; અવસાન : 2000)

લઘુકથા ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર પ્રદાન કરનાર નરેન્દ્ર બાબુલાલ બારડ, કેટલાંક નોંધપાત્ર પુસ્તકો આપીને, નાની ઉંમરે અવસાન પામ્યા છે. ‘મને જ ગમશે’, ‘સૂના સંબંધ’, ‘મન વડવાનલ’ તેમજ ‘ગૃહબંધન’ એમના યશસ્વી સર્જન-ગ્રંથો છે. ગુજરાતી ભાષામાં લઘુકથાના ખેડાણમાં જે કેટલાંક નામો મૂકી શકાય એમાં નરેન બારડની પ્રયોગશીલ લઘુકથાઓ મોખરે છે.

ઢાઘની શરૂઆતમાં જ ‘ગમે તેમ તોય આ તો દીકરીની જાત.’ આ વાક્ય દ્વારા સાવ નિર્દોષ છતાં ગંભીર વાત સમાજના કહેવાના ડાઘા ને સમજ માણસો તરફ અંગૂલિનિર્દેશ કરે છે. લગ્ન જેવા પવિત્ર સંબંધને કેવી નજરથી જુએ છે તેની ગંભીર વાત ડૉક્ટરના જીવનમાં બની ગયેલી ઘટના દર્શાવે છે.

ઈશ્વર પરમાર

(જન્મ : 06-10-1941)

બાળ સાહિત્યકાર અને શિક્ષણક્ષેત્રે મહત્વનું પ્રદાન કરનાર ઈશ્વર પરમારનું કર્મક્ષેત્ર દ્વારકા રહ્યું છે. દ્વારકાની બી.એડ. કોલેજમાં તેઓ અધ્યાપક હતા. એમણે કેટલીક લઘુકથાઓ પણ લખી છે. ‘શિક્ષણના સિતારા’ એમનું શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ કે શિક્ષકો વિશેના ચરિત્ર લેખોનું પુસ્તક છે. ‘તુલસીની માળા’ તેમજ બીજાં કેટલાંક પુસ્તકો શિક્ષણ તેમજ બાળસાહિત્યને લગતાં છે. એમને કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમીનો એવોર્ડ મળેલો છે.

થોડામાં ઘણું એ લઘુકથાનો પ્રાણ. એ ન્યાયે જીવતા - કહેવાતા આધુનિક જીવનનો વતન-ભાવ વિચ્છેદ કેવો આકરો-અકારો છે તે પ્રસ્તુત લઘુકથા બળકટ રીતે સૂચવે છે. સુખી દીકરાઓ ગામડું છોડીને રાજમાને પોતાને શહેર બોલાવે છે, પણ માની મમતા દોરાંથી છૂટતી નથી. દોરાં વિના રાજમા અને રાજમા વિના દોરાંનું અસ્તિત્વ જ જાણે અલોપ થઈ જાય તેવો પારસ્પરિક પ્રગાઢ પ્રેમ-લાગણીનો, અજબ-અવિચ્છિન્ન સેતુ અહીં રચાયો છે. કહેવાતા લોહીના સંબંધોની તુલનામાં, એકલપંડની એકલતા અબોલ દોરાં દ્વારા કેવી સજીવ સભરતાથી છલકાય છે, લીલીછમ - રળિયામણી બની જાય છે તેની અપ્રતીમ ગૂંથણી આ લઘુકથાઓનો ખરો કસબ છે. અંતે વિધિની વક્તારૂપે ગુજરાતી સાહિત્યની અમર પંક્તિ સ્વરૂપે સૂચવાયા છે : “ભઈ, હવે તો મારે છોરાં ઈ દોરાં ને દોરાં ઈ છોરાં.”

1. ડાઘ

નરેન બારડ

‘ગમે તેમ તોય, આ તો દીકરીની જાત ! સાવ સાચું કહેજો બેન ! આમાં ચિન્તાનું તો કોઈ કારણ નથી ને ?’

‘ના, બિલકુલ નહીં. તમારી બેબીને, વિટામિન-એની ડેફિસિઅન્સી આવી ગઈ છે એટલે જ એના આખા શરીરે સફેદ છાંટણાં ઊપસી આવ્યાં છે. જુઓ, તમને આ ગોળી લખી આપું છું. ગોળી પૂરી થયે તમે બેબીને ફરીવાર બતાવી જજો, હોં.’

ડૉક્ટર સુનીતા શાહના શબ્દોની, તેની સામે ફૂલ જેવી બાળકીને તેડીને બેઠેલી સ્ત્રી ઉપર જાદુઈ અસર થઈ અને આભારસૂચક નજરે તે સ્ત્રી દેવાખાનું છોડી ગઈ.

તૂટી પડતી ડાળીની જેમ એકાએક, ડૉક્ટર સુનીતા શાહે, પોતાનું માથું ટેબલ પર ઢાળી દીધું અને આંખો મીંચી દીધી...

તેની બિડાઈ ગયેલી પાંપણો તળે, પોતાના કપાળ ઉપર ચાંદલો કરવાની જગ્યાએ જનમથી ઊગેલા કોઢના સફેદ ડાઘને લીધે, લગ્નની પહેલી જ રાત્રે ‘ત્યક્તા’.....

2. દોરાં

ઈશ્વર પરમાર

રાજમા એકલપંડ ને ડેલીબંધ ઘરમાં નાનાંમોટાં દોર નવ ! માજી દોર સાથે બોલે ને બાઝે; પાછાં પંપાળે ! એમના બેઉ દીકરા ભણતાં ભણતાં પરણીને દૂરના શહેરમાં સ્થિર થયા. તેઓ તેડાવે ખરા પણ માજી જવાબ લખાવે : ‘ભોમકાની માયા મેલી નથી મેલાતી. તમે સઘરિયાં આંટો દઈ જાવ વે’લેરાં.’

ફરી દીકરાનો કાગળ : ‘અમારે નોકરીમાં રજા જમે નથી. આવીએ તો છોકરાંનું ભણતર ભાંગે; તમારી વહુની તબિયત ઠીક-અઠીક રહ્યા કહે છે. હાલ તો નહીં અવાય. પૈસા મેલ્યા છે. હવે ઢોરાં વેચીને નિરાંતે રહો. ઘણું વેઠ્યું. ભજનભાવ કરો. તબિયત સાચવજો...’

એકવાર આવા કાગળનો જવાબ લખાવવા મારી દુકાને પત્તું લઈને રાજીમા આવ્યાં ત્યારે મેં ય કહ્યું, ‘માડી, વેચી દો ને ઢોર. રહો નિરાંતે. નાણાંની ક્યાં આપદા છે તમારે ?’

ચહેરા પરની કરચલીઓ પર અટકી અટકીને સરતાં આંસુથી ભીના થતા શબ્દોમાં રાજીમા કહે : ‘ગગા, ઢોરાંને વેચું છું તો પીટ્યાં પારકા ખીલા તોડાવી-છોડાવીને અધરાતે ડેલીબા’ર ભાંભરડાં નાખે છે, ને પંડનાં છોરાં... વણવેચે વેચાઈ ગયાં ! નથી લખવો કાગળ મારે...’ પેલું કોરું પત્તું ફાડીને ફેંકતાં વળી કહે : ‘ભઈ, હવે તો મારે છોરાં ઈ ઢોરાં ને ઢોરાં ઈ છોરાં...’

શબ્દસમજૂતી

ઢોર પશુ પંડ શરીર, કાયા, દેહ માજી મા મરહૂમ પૂર્વનું અગાઉ થયેલું માયા છળ, પ્રપંચ, જેનાથી બ્રહ્માંડ રચાયું છે તે ભાસમાન થાય છે તે આદિ શક્તિ, અવિદ્યા સઘરિયા સહકુટુંબ, પરિવાર આંટો ફેરો વે’લેરા વહેલા જમે જમા ભાંગે તૂટે વેઠ્યું સહન કરવું, ખમવું, નિભાવવું ભજન નામસ્મરણ પતુ કાગળ, પત્ર માડી માતા, દેવી, એક પ્રકારનું પીણું આપદા ભય કરચલી ચહેરા પરની રેખા, કરચલાની માદા ગગો બાળકોનું ઝબલું, અહીં પુત્ર પીટયું મૂઉં, એક ગાળ, ખરાબ શબ્દ ખીલો પશુ બાંધવા જમીનમાં ખોદી બેસાડેલું ભાંભરડાં પશુનો અવાજ છોરાં બાળકો સફેદ છાંટણાં કોઢના સફેદ ડાઘ બિડાવું બંધ થવું ત્યક્તા ત્યજી દીધેલું

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક - એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) રાજીમાને કોનું અનહદ વળગણ હતું ?
- (2) લેખકે રાજીમાને શી સલાહ આપી ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યમાં ટૂંકમાં ઉત્તર લખો.

- (1) રાજીમા દીકરાને પત્રમાં શો સંદેશો મોકલે છે ? દીકરા તેનો શો પ્રત્યુત્તર આપે છે ?
- (2) શા કારણથી રાજીમાએ કાગળ લખવાનો નિર્ણય માંડી વાળ્યો ?

3. સવિસ્તર ઉત્તર લખો.

- (1) ‘ઢોરાં’ લઘુકથા શી માર્મિકતા પ્રગટાવે છે ?

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક - એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) ‘વિટામિન-એ’ની ઉણપથી શરીર પર શી અસર થાય છે ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) ડૉ. સુનીતા શાહનું લગ્ન શા કારણે ભાંગેલું ?
- (2) શાના લીધે ડૉ. સુનીતા શાહ હૃદયથી ભાંગેલી હતી ?

3. વિસ્તૃત ઉત્તર લખો.

- (1) ‘ડાઘ’ લઘુકથામાં પ્રગટતી સંવેદના આલેખો.

વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

1. શિક્ષક પાસેથી લઘુકથા વિશે માહિતી મેળવી એકાદ લઘુકથા લખવા પ્રયાસ કરો.
2. લાઈબ્રેરીમાંથી લઘુકથાઓ વિશેનું પુસ્તક મેળવીને વાંચો.

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

1. વિદ્યાર્થીઓને લઘુકથા વિશેનાં પુસ્તકો ઉપલબ્ધ થાય તેવી વ્યવસ્થા-માહિતી ઉપલબ્ધ કરાવવી.
2. કોઈ સારી લઘુકથાનું વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ પઠન કરી તેના સ્વરૂપ વિશે સમજાવો.

ઉમા મહેશ્વરનનો જન્મ મદ્રાસ (ઈ.સ. 1938)માં થયો હતો. અભ્યાસ અને ઉછેર જબલપુરમાં થયાં. બી.એ. જબલપુર યુનિ. દ્વારા અને એમ.એ. નાગપુર યુનિ. દ્વારા થયાં. ઉચ્ચ અભ્યાસ મિશિગન યુનિ.માં કર્યો. ત્યાં પીએચ.ડી.ની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી. કવયિત્રી, લેખક-સંશોધક તરીકે જાણીતાં થયાં. સી.વી. રામન જેવા સમર્થ વિજ્ઞાનીનું જીવનચરિત્ર લખ્યું. ‘ત્રિશંકુ એન્ડ પોએટ્રી’ એમનો કાવ્યસંગ્રહ છે. ‘અ સાયકલ ઓફ ધ મુન’ તેમજ ‘મેન્ગોઝ ઓન ધ મેમ્પલ ટ્રી’ એમનાં નોંધપાત્ર પુસ્તકો છે. વીસેક પુસ્તકો એમને નામે છે.

એમના એક જાણીતા કાવ્યનો અનુવાદ ‘બેટા, મને પાછી જવા દે’ અહીં લીધો છે. જેનો અનુવાદ નીતા રામૈયાએ કર્યો છે. પલટાતી સંસ્કૃતિ સાથે, બદલાતી જીવનશૈલીનું પ્રતિબિંબ આ કાવ્યમાં છે. દીકરાને ભણાવ્યો, તે સારી રીતે ઠેકાણે પડ્યો. સુખી છે. માને એનો આનંદ છે... પણ જીવનની બદલાયેલી શૈલી સાથે માને ગોઠતું નથી. એ રીતે માના હૃદયની સૂક્ષ્મ સંવેદનાને કવયિત્રીએ કાવ્યમાં ગૂંથી છે.

કોને ખબર કેવી જગ્યાએ તું મને લઈ આવ્યો છે, બેટા ?
 અહીં બધી જ બારીઓ હંમેશાં બંધ રખાય
 ને આગલે બારણે હંમેશાં તાળું વાસ્યું હોય ?
 ભલે પધાર્યા કહેવા માટે
 ઉંબરામાં કોઈ રંગોળી જ નહીં ?
 લક્ષ્મીજી ક્યાંથી પધારે, બેટા ?
 જ્યાં એની એ જ હવા ગોળગોળ ફરતી હોય ત્યાં
 લક્ષ્મીજી પધારવાની પરવા કરે ખરાં, કહે તો બેટા ?
 કમળ ઉપર જે બિરાજમાન છે અને
 આદિકાળના દૂધના સમુદ્રમાં જેનો વાસ છે તે દેવની પત્ની
 તું શું એમ ધારે છે કે
 ડબ્બામાં ને બરફમાં સંઘરેલું
 ત્રણ દિવસનું વાસી ખાવાનું આરોગશે ?
 બેટા, હું ખૂબ રાજી છું, બેટા,
 તને સારી રીતે ઠેકાણે પડેલો જોઈને,
 બાળકો ને પત્ની ને બધું જ
 જોકે તારી પત્ની અન્ય પુરુષોના હાથ પકડે
 તું અન્ય પુરુષોની પત્નીના હાથ પકડે ત્યારે
 ઊભાં થઈ જાય છે મારાં રૂંવાડાં.
 પણ હું રાજી છું બેટા, ખરેખર રાજી છું
 એ વાતે કે તું ઠેકાણે પડી ગયો સારું થયું સારું
 અને મને લઈ આવ્યો છેક આટલે દૂર

આ તારું રૂપકડું ઘર, તારી કાર અને બધું જોવા.
 પણ આ વાસી હવા મારાથી શ્વાસમાં લેવાતી નથી.
 ગઈ કાલની રસોઈની વાસ હવામાં
 ગોળગોળ ફર્યા કરતી
 બેટા, રસોઈ તો રોજ રોજ કરવાની બાબત છે.
 માત્ર રવિવારે કરવાનું કામ નથી
 અને બેટા, રસોઈનો ધમધમાટ મજાનો હોય
 સોડમ ઊછળતી હોય
 હળદર ને લીલી કોથમીરની
 અને ગરમ તેલમાં રાઈનો તડતડાટ
 જમણામાં સોડમ લાવે, હવાને ગંધવી મારે નહીં,
 બધી બારી ખોલી નાખ, બેટા.
 મને ટેવ છે જીવંત વસ્તુના
 ધ્વનિ સાંભળવાની
 સવારે પંખીનો
 રાત્રે વરસાદ ને પવનનો
 ફર્નેસ ફેનનો ઘરઘરાટ નહીં
 અને ગરમ ગરમ હવાના સુસવાટા નહીં
 અને વોશિંગમશીનનું વ્હૂશ વ્હૂશ નહીં.
 બધી બારીઓ ખોલી નાખ, બેટા,
 અને મને પાછી જવા દે
 સૂર્ય અને હવા તરફ
 અને પરસેવો અને માખી ને એવું બધું
 પણ આ તો નહીં, ના નહીં જ.

શબ્દસમજૂતી

વાસી - આગલા દિવસોનું પડતર; સોડમ - સુગંધ; ઉંબરો - આવ-જા કરવાની જગ્યા, ઘરનો ઉંબરો; આદિકાળ - આરંભકાળ, સૃષ્ટિની શરૂઆતનો સમય

રૂઢિપ્રયોગ

ઠેકાણે પડવું ધંધે વળગવું

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક - એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) બાને શી ટેવ છે ?
- (2) બાને શું મંજૂર છે ?
- (3) બાનો શ્વાસ શાથી રૂંધાય છે ?
- (4) બા બારી ખોલવાનું શાથી કહે છે ?
- (5) લક્ષ્મીજીનો વસવાટ ક્યાં છે ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) નગરજીવનનું બંધિયારપણું બાને શી રીતે સતાવે છે ?
- (2) બા ક્યારે રોમાંચ અનુભવે છે ? શા માટે ?
- (3) ગ્રામજીવનનો મુક્ત વિહાર કવિએ શી રીતે પ્રગટાવ્યો છે ?
- (4) રસોડાનો વૈભવ કવિ શી રીતે આલેખે છે ?

3. વિસ્તૃત ઉત્તર લખો.

- (1) બાની રાજી-નારાજી લખો.
- (2) નગર જીવનની વેધકતા કવિ શી રીતે પ્રગટાવે છે ?
- (3) ગ્રામ અને નગર સંસ્કૃતિનો ભેદ કાવ્યના સંદર્ભમાં સમજાવો.
- (4) નોંધ લખો :
 1. બાની મૂંઝવણ
 2. બદલાયેલી સંસ્કૃતિ અને જીવનશૈલી

વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

1. તમને શહેર ગમે કે ગામડું ? આ વિશે લેખન કરો.
2. તમને કેવી જીવનશૈલી ગમે ? - એ વિશે ટૂંકમાં લખો.

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

1. ‘ગામડાનો પરિવેશ’ વિદ્યાર્થીઓ આગળ રજૂ કરો.
2. ગામડા વિશે અને ગ્રામીણ પરિવેશ સાથે સંબંધિત નિબંધો વિશે વિદ્યાર્થીઓને કહો.
દા.ત. ભૂંસાતાં ગ્રામચિત્રો - મણિલાલ ડ. પટેલ
આથમતાં અજવાળાં - ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ

ભાષાભિવ્યક્તિ

સુસવાટા, ધમધમાટ, તડતડાટ, ઘરઘરાટ, શબ્દો દ્વારા કવિ વિવિધ અવાજો દ્વારા કર્ણેન્દ્રિયને સતેજ કરવાની વાત કરે છે.

સુધારકયુગના કવીશ્વર દલપતરામનો જન્મ ઈ.સ. 1820માં વઢવાણ ગામમાં થયો હતો. અગ્નિહોત્રી પિતા પાસે વેદ, સંહિતા, વૈદિક ક્રિયામાણ વગેરે શીખીને સજ્જ થયેલા દલપતરામે અંગ્રેજી સંસ્કૃતિને પણ આવકારી. ચૌદ વર્ષની ઊગતી વયથી તેઓ નીતિપરાયણ નિર્મળ અને ધર્મવંતા હતા. સ્વામી નારાયણ સંપ્રદાયના સદ્ગુરુ ભૂમાનન્દ સ્વામી તથા કાવ્યગુરુ દેવાનન્દ સ્વામીના હાથે તેમનું ઘડતર થયું. તેઓ પ્રજાપુરોહિત હતા. નવયુગની મંગળવંદા ગુજરાતભરમાં વગાડનાર કવિ સો ટચના સોના જેવા હતા.

ફાર્બસે તેમને વઢવાણથી નોતર્યા અને અમદાવાદમાં સંસ્કૃતિઓના સંગમઘાટને ઓવારે પ્રજાકેળવણીના સારસ્વત યજ્ઞના આચાર્યપદે સ્થાપ્યા. તેઓ નવયુગના પ્રથમ કવિ, ઇતિહાસ સંશોધક, ગદ્યલેખક, પ્રજાસેવક, નાટકકાર, પિંગળકાર, નવલિકાકાર અને સ્વદેશી પોકારનાર દેશભક્ત હતા. દલપતકાવ્ય બે ભાગમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેમના પદમાં અર્થ અને શબ્દ ચમત્કૃતિ, ઉપમા, ઉત્પ્રેક્ષા, ચિત્રપ્રબંધી, પ્રાસો - અનુપ્રાસો, યમકઝમક વગેરે સમાયેલ છે જે તેમના કવિ કૌશલ્યને પ્રગટ કરે છે.

પ્રસ્તુત કાવ્ય દેશપ્રેમનું છે. ભારતભૂમિ ખ્યારી અને ન્યારી છે. જેના હૈયે દેશદાઝ વસી નથી તેવા શુષ્ક હૃદયને શું કહેવું ? ધન, રૂપ કે સત્તા હોવા છતાં જેનું હૃદય માતૃભૂમિ માટે સંવેદનશીલ નથી તેને કોઈ વખાણે નહિ. લોકકલ્યાણનાં કામ કરનાર હંમેશાં પૂજાય છે. પોતાની વિદ્વતા દેશ માટે ન વાપરનાર વ્યક્તિનો જન્મ વ્યર્થ ગયો જાણવો ! વિદેશમાં વસનાર કાળક્રમે પોતાને વતન પરત ફરે છે ત્યારે તેને જોઈને સહુની આંખમાં હર્ષના આંસુ આવે છે અંતે તો વતનની ધૂળ સાથે જ માનવીનો સાચો સંબંધ છે.

ભલી ભારતભૂમિ વિષે રોજ રહેતો,
હશે કો બિચારો, નથી જેહ કહેતો:
“ભલો દેશ મારો, ભલી ભોમ મારી,
મને પ્રાણથી નિત્ય છે એ જ ખ્યારી,” ?
હશે મૂજ કો મારતો ભૂમિ ભારે,
નથી દેશની દાઝ જેને લગારે ?
સદા શુષ્ક હૈયું રહે વજ્ર જેવું, બઈ
કશું કેમ જાણે નથી લેવું દેવું ?
હશે તે કદાપિ બહુ લક્ષ્મીવાળો,
વડો વૈભવી રાજવી ને રૂપાળો,
તથાપિ ન તેને વિવેકી વખાણે,
ભરે પેટ તે કાગડીડા પ્રમાણે.
સ્વદેશી વડો દેશીનાં દુઃખ ટાળે,
હજારો જનોને સદા જેહ પાળે,
વળી લોકકલ્યાણમાં લાભ લેખે,
પૂરા પ્રેમથી કોણ તેને ન પેખે ?
નથી વિદ્વતા વાપરી દેશદાઝે,
નથી વાપરી પાઈ જો લોક કાજે,
નથી કામ કીધાં સ્વદેશાભિમાની,

વૃથા જન્મ ખોયો, કરી શી કમાણી ?
વિદેશે વસીને ઘણો કાળ ગાળી,
સ્વદેશે ગયો જે ભલો ભાગ્યશાળી,
વિયોગી સગાં ભૂમિને ભેટી ભાવે,
કહો કોણને હર્ષનાં આંસુ ના'વે ?

શબ્દસમજૂતી

દાઝ - લાગણી; ભોમ - ભૂમિ; મૂજ - સંકુચિત મનવાળો; વડો - મોટો; પેખે - પારખે; વૃથા - ફોગટ/નકામું;
વિયોગી - વિયોગવાળું; ના'વે - ન આવે

મોહનલાલ અંબારામ પરમારનો જન્મ મહેસાણા જિલ્લાના ભાસરિયા ગામે થયો હતો. સાહિત્યમાં પીએચ.ડી. થયેલા આ લેખકનાં ચાળીસથી પણ વધુ પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે. મુખ્યત્વે વાર્તાકાર અને નવલકથાકાર તરીકે જાણીતા આ લેખકે - ‘નકલંક’, ‘કુંભી’, ‘પોઠ’ અને ‘અંચળો’ જેવા વાર્તાસંગ્રહો આપ્યા છે. ‘પ્રિયતમા’, ‘આસ્થાફળ’, ‘ડાયા પશાની વાડી’, ‘વિક્રિયા’, ‘નેળિયું’, ‘સંકટ’, ‘નજરકેદ’ અને ‘ભ્રમણકથા’ તેમની જાણીતી નવલકથાઓ છે. તેમનો ‘અંચળો’ વાર્તાસંગ્રહ કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા પુરસ્કૃત થયો છે. આ ઉપરાંત આ લેખકને કથા એવોર્ડ (દિલ્હી), ધૂમકેતુ પુરસ્કાર, ઉમા સ્નેહરશ્મિ પુરસ્કાર, ગોવર્ધનરામ એવોર્ડ અને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના પુરસ્કારો મળ્યા છે. તેમની વાર્તાઓ વિવિધ ભારતીય ભાષાઓ ઉપરાંત અંગ્રેજી ભાષામાં પણ અનૂદિત થઈ છે.

આ વાર્તા તેની વિશિષ્ટ રચનારીતિને કારણે જાણીતી બની છે. આ વાર્તામાં કથાનાયિકા કોકિલાની મનઃસ્થિતિ વાર્તાને અંતે પલટાય છે, સાસુનું વહાલપ એને ગમવા લાગે છે. કોકિલાનું સાસુમાં થયેલું રૂપાંતર બન્ને વચ્ચેના ખટરાગનું શમન કરે છે. વહુનું રૂપાંતર સાસુમાં થાય તે પ્રકારની રચનાપ્રયુક્તિમાં બે સ્તરે વાર્તા વહે છે. સાસુમાં વહાલપનો ઊભાર એમની નિજી અનિવાર્યતામાંથી જન્મ્યો છે. સાસુનું મમ્મીમાં થયેલું રૂપાંતર કથાનાયિકાના માનસપલટાનું કારણ છે. આ બન્ને કારણો કથાનાયિકાને સાસુની નજીક લાવી દે છે. અહીં નાયિકાના દોલાયમાન મનનું નાની-નાની ક્રિયા-વિક્રિયા અને ઘટનાઓથી આલેખન થયું છે. જેમાં ટૂંકા-ટૂંકા સંવાદો બળ પૂરું પાડે છે.

ઘરમાં જતાં જતાં મને થાક લાગ્યો. બેબી ટીનુએ ભેંકડો તાણ્યો, ને હું હલબલી ગઈ. ક્યાં સુધી આ બધું ! કોઈ વાતનો અંત જ નહોતો. દિનેશ તો મને આદેશ કરીને ઓફિસે ચાલ્યા જાય પણ પછી ... પછી તો એ જ યંત્રણામાં ફસાતા જવાનું, કોઈ ફરક નહિ. હુકમ પર હુકમ. દવા આપીને માંડ પરવારું ત્યાં ‘પાણી લાવજે’લી !’ની બૂમ પડે. દોડતી પાણી આપતી આવું. તોય કોઈ ગણ-જશ નહિ. કડક આંખો મારા પર ફરતી રહે. મન હીબકે ચડે. હોઠ ભીડીને ત્યાંથી ખસી જાઉં. ઓહ, હું આ બધું ક્યાં કારણોસર કરી રહી છું. પાછું એમાંય મહેમાનોની લંગાર ચાલુ.. એકલા હાથે બધું કરવાનું. એક દિવસે ન રહેવાતાં હળવાશની પળોમાં કહેલું, ‘હવે તો એક કામવાળી રાખી લ્યો. મારાથી પહોંચી વળાતું નથી.’ હુંય કાંઈ ગાંડી નથી કે સમજી ના શકું. એકના પગારમાં ઘર ચલાવવું પડે છે. માંડ માંડ મહિનો પૂરો થાય છે ને દવાનો મારો તો ચાલુ... આ પળોજણમાં તો ક્યાંય જવાનું થતું નથી. દિનેશ તો થાક્યા-પાક્યા આવે. છોકરાંને થોડું ભણાવીને પછી ઊંઘી જાય. રજાના દિવસે આડાતેડા કામમાં સમય વીતી જાય. મારે તો ક્યાંય હરવાફરવાનુંય નહિ. પરણીને આવી છું ત્યારની બસ આ જ આળપંપાળ... કોને કહું ? મમ્મીને વાત કરી તો એ કહે, સાસુની સેવા કરીશ તો ભગવાન તને સુખ આપશે... સુખના દા’ડા તો આવશે આવતા ભવે, પગ હવે તો થાકીને લોથપોથ થઈ ગયા છે. આજ સવારની જ વાત છે બોલો ! છાપાવાળો છાપું નાખી ગયો મને એમ કે કામમાંથી પરવારીને છાપું લઉં. એમાં ને એમાં ભૂલાઈ ગયું. ને ગાય છાપું ચાવી ગઈ. સવારમાં જ એ તો એવા બગડ્યા ! કહે,

‘તારાથી છાપુંય લેવાતું નથી.’

‘તમે જુઓ છો ને, મને એક પળનીય નવરાશ મળે છે ?’

‘હુંય જાણું છું. પણ બાનો બખાળો તેં સાંભળ્યો ?’

‘એમને તો ભડભડ કરવાની આદત પડી ગઈ છે.’

મારાથી સહસા બોલાઈ ગયેલું. બાજુના રૂમમાં એ સરવા કાન કરીને બેઠેલાં. તરત જ તાડૂક્યાં;

‘ના ,ના હું તો તમને બધાંને બોલી નાખું છું નહિ, હે ભગવાન ! આમાંથી મને છુટકારો આપ હવે ’

એમણે તો રુદ્ધન આરંભ્યું. એ મારા પર બરાબરનાં બગડી બેઠાં. મને રડવું આવી ગયું. હવે એમને શું કહેવું ? હું તેમના રૂમમાં પોતું કરવા ગઈ કે એ બોલી ઊઠ્યાં;

‘શું કે’તી’લી !’

હું મૂંગી રહેલી. મારા મૌનનો જુદો અર્થ કરીને એ બોલેલાં;

‘મને ખબર છે કે તું મારા મરવાની રાહ જોઈને બેઠી છો.’

‘હવે તમે ચૂપ રહો તો સારું !’

‘આ ખાટલો પકડ્યો ત્યારની ચૂપ જ છું. તારા પગલાં થયાં, ને હું ખાટલે પડી.’

હું તો બધું સાંભળતી હતી, તોય નિષાદ આવીને કહી ગયો.

‘દાદી બોલાવે છે.’

હું ટીનુને તેડીને એમની પાસે ગઈ. એમનું વંકાઈ ગયેલું મોં જરા વધારે વાંકું થયું. સંધિવાને કારણે રાંટા થઈ ગયેલા પગ આઘા-પાછા થયા. પલંગમાં ફસડાઈને પડેલો લક્વાગ્રસ્ત હાથ જરા ઊંચો કરવા એ મથ્યાં. બીજો હાથ માથામાં ફેરવીને એ બોલ્યા: ‘જોને મારું આ માથું. સાંજ પડવા આવી તોય માથું તે ઓળાવ્યું ?’

શું કરવું ? હમણાં ઓળાવું - હમણાં ઓળાવું એમ કરવામાં એમનું માથું ઓળાવવાનું રહી ગયું. હું ટીનુને ઘોડિયામાં નાખીને એમનું માથું ઓળાવવા બેઠી. મનમાં ચીડ હતી. કાંસકો રોજ કરતાં જરા વધારે જોશથી ફરવા લાગ્યો.

‘તું મારી કયા ભવની વેરી છો ? આ થોડા વાળ બચ્યા છે તેય તોડી નાખ, એટલે પાર આવે.’

મેં હળવે રહીને એમના મોં સામે જોયું તો ત્યાં પારવાર ગુસ્સો તરવરતો હતો. મને એમ કે હમણાં મને ધક્કો મારીને પાડી નાખશે. હું થોડી વિચલિત થઈ ગઈ. મેં હળવે હળવે માથું ઓળાવીને અંબોડો વાળ્યો. ત્યાં ટીનુનો અવાજ સાંભળીને હું મનમાં વલવલી ઊઠી. હું કાંસકો મૂકવા ગઈ, ત્યાં એ ગાલ પર હાથ ફેરવતાં બોલ્યાં :

‘ભૂખી થઈ લાગે છે. ધવડાવી ઘોડિયું અહીં મૂક. હું હિંચોળું...’ પળવાર તો હું એમની સામે જોતી જ રહી ગઈ.

સાંજે દિનેશ મોડા આવ્યા. બાની દવા લેતા આવ્યા હતા. મારી સામે જોઈને કહે,

‘લે, ફીજમાં મૂક !’

એ વખતે એમનું મોં જરા વિલાયેલું હતું . મેં આંખના ઈશારાથી કારણ પૂછ્યું, એમણે આંખો ઢાળી દેતાં કહ્યું,

‘આ દવાનો ખર્ચો મારાથી વેઠાતો નથી. ક્યાં સુધી ચાલશે આ બધું ?’

‘એટલે ?’

જાણે એમને પોતાની ભૂલ સમજાઈ ગઈ હોય તેમ એ ઓશિયાળા થઈ ગયા. મારે એમને વધારે ઉદાસ થવા દેવા નહોતા. હું કાંઈ બોલું અને એમને લાગી આવે તો ? આ તો રોજનું થયું. એ ‘ડોસી’ને જીવતી રાખવા મથતા હતા. હું સેવા કરનારી બેઠી છું ને એટલે...તે દિવસે હું ના પાડતી હતી, તોય એ ઊભાં થયાં. મેં કહ્યું, ‘આ ટીનુને જરા ઊંઘવા દો, પછી તમને બાથરૂમમાં મૂકી જાઉં છું.’ એ ના માન્યાં કાખઘોડી લઈને ઊપડ્યાં. શરીર સાબૂત હોય તેમ દોડવા મંડ્યાં. પણ બારણા આગળ જતાં જતાં કોણ જાણે શાની ઠેસ વાગી તે ગુલાંટ ખાઈને પડ્યાં ભોંય પર. એ તો સારું હતું કે કશું વાગ્યું નહિ. નહિતર... પણ તોય પગ તો મચકોડાઈ જ ગયો. ઘોડિયામાં ટીનુ જાગતી પડી રહેલી. આ બધા કમઠાણમાં એની ખબર ન રહી. ઘોડિયામાંથી નીચે પડી ગઈ. એક બાજુ ડોસીને ઊભાં કરવાની રામાયણ અને બીજી બાજુ ટીનુની રાડારાડ. હું તો બાવરી બની ગયેલી. એ તો ઓફિસે ગયેલા. બપોરનો સમય એટલે આડોશીપાડોશી જંપી ગયેલાં. હું તો એવી મૂંઝવણમાં મુકાઈ ગયેલી કે હૈયુંય કાબૂમાં રહેલું નહિ. જેમતેમ કરીને એમને ભોંય પરથી ઉઠાવી પલંગ સુધી લઈ ગયેલી. પછી ટીનુને લેવા દોડેલી. એને કપાળમાં ઢીમડું પડી ગયેલું. હજી તો માંડ સ્વસ્થ થાઉં ત્યાં તો એમણે બુમરાણ મચાવી મૂકેલી.

‘અલી, અહીં આવને !’

‘શું છે પાછું !’

‘મારા પગમાં જોને, દુઃખે છે.’

ટીનુને તેડીને એમની પાસે પહોંચેલી. પગ જોયો. ખાસ્સો સોજો આવ્યો હતો. મચકોડ જ હશે. ટીનુ જંપી ગઈ પછી હળદર પલાળીને લેપ કરેલો. પણ એમને જંપ વળેલો નહિ. હાડવૈદ્ય પાસે જઈને પાટો બંધાવેલો ત્યારે નિરાંત થયેલી. પંદર

દિવસ તો સગાંવહાલાં ખબર જોવા ઊમટી પડેલાં. કેવા દુઃખના દિવસો હતા. આ ક્યા જનમનાં પાપ નડી રહ્યાં છે મને ! સોસાયટીની વહુવારુઓ નવરી પડીને ગામગપાટા મારે ત્યારે એમને જોઈને હું લાંબા નિસાસા નાખ્યા કરું. કોઈની સાથે સુખદુઃખની વાત કરવાનોય વખત જ ક્યાં હતો ? નથી જીરવાતું આ બધું ! ક્યારેક તો એમની આગળ થઈને નીકળું ત્યારે અકારણ ચીડાઈ જાઉં. ‘હવે ક્યાં સુધી જીવવું છે ?’ એવું ઘણુંબધું બોલી નાખવાનું મન થાય. પણ એમ કરીનેય રહું ક્યાં ? આ તો લાગે છે એવાં... પણ ઘુઘવાટો તો હજી એવો ને એવો જ છે. આમેય આટઆટલું કરવા છતાં સગાંવહાલાં આગળ તો નિંદા જ નિંદા. કોઈની આગળ મારી સેવાની કદર કરી હોય તોય મન વળે. એવું તો એમના મોઢે શેનું આવે ? એક દિવસે શાકભાજી લઈને આવતાં મોડું થયું. આવતાવેંત કહે, ‘ક્યાં ગઈ’તી ? કે પછી....’ એ શું કહેવા માગે છે તે સમજી ગયેલી. મેં માત્ર એટલું જ કીધેલું, ‘કહેતાં હોવ તો ઊડીને આવું !’ તો ઊડી પડેલાં, ‘હમણાંથી તારો લવારો વધી પડ્યો છે. પેલાને આવવા દે પછી તારી વાત છે.’ શું કરવું ? કશાય વાંક વગરની સજા. સાંજે દિનેશ ઘેર આવેલા ત્યારે હું રોઈ પડેલી. એમણે મને આશ્વાસન આપીને બાને ઝાટકી નાખેલાં. બે દિવસ અમારાં બધાં સામે થોબડું ચઢાવી રાખેલું એમણે. ત્રીજા દિવસે મારે જ એમને મનાવવાં પડેલાં. આ તો રોજનું થયું. હું રીસ રાખું તો બધું રફેદફે થઈ જાય. મારે દેરાણી હોત તો કામમાં બટવારો તો થાત. હું પરણીને આવી તે પહેલાં તો નણંદો પરણીને સાસરે જતી રહી. બધું માથે આવી પડ્યું. શું કરીએ ? મારે જ કરવું પડે ને ! ખૂબ થાકી જવાય છે. સવાર પડી નથી ને મારી હાલમેલ ચાલું. એમને નવડાવવા બાથરૂમ સુધી લઈ જાઉં. એ નહાય તે દરમ્યાન દિનેશનું ટિફિન તૈયાર કરવાનું. રસોઈ બનાવતાં બનાવતાં એ સત્તર વખત બૂમો પાડે. આમથી તેમ, ને તેમથી આમ - ગાંડી થઈ ગઈ હોય તેમ દોડ્યા કરું. ને એમાંય ટીનું જાગી જાય તો આવી જ બને. આટઆટલું કરવા છતાંય મારા કામમાં તો એમને ક્યાં ભલીવાર દેખાયો છે ? કોઈ સોસાયટીનું કે સગુંવહાલું આવ્યું નથી ને એ બોલવા મંડી પડે : અમારી આ કોકિલા કામની બહુ આળસુ. પાર જ આવે નહિ. પાપડ-શેકી. હું એના જેવડી હતી ત્યારે...’ હું સમસમી જાઉં. એ પોતાનાં વખાણ કરતાં થાકે નહિ. ને એમાંય કોઈ વાતોડિયણ બાઈ આવી ચડે તો પતી ગયું. અમારા વખતમાં તો આમ ને અમારા વખતમાં તેમ. અમે તો કામ કરતાં ક્યારેય થાક્યાં નથી. હું ચાલું એટલે ધરતી ધમ ધમ થાય. આ મારો ફોટો જ જુઓને, જુવાનીમાં કેવી લાગું છું. આ દિનેશના પપ્પા જીવતા હોત તો મારી આ હાલત ન હોત. હવે તો બધી વાતો - ઘણુંબધું બોલી નાખે. પછી ઉદાસ થઈ જાય. એમના રૂમમાં દીવાલ પર ટીંગાડેલા ફોટો સામે એકીટશે જોઈ રહે. પછી આંખમાં ઝળઝળિયાં લાવી દે. એમની એક વાત તો સાચી જ હતી. એમનો ભરજુવાનીમાં પડાવેલો ફોટો જોતાં એમની જુવાની જોવા જેવી હશે જ - શંકા નહોતી. પણ અત્યારે એનું શું છે ? ગઈ ગુજરી ભૂલી જવાની. આ માંદગીના બિછાને પડ્યાં એમાં મારો કાંઈ વાંક ? એમને તો હુકમ કરવાના . પગ તો મારા જ દુખાવાના ને ...

હમણાં - હમણાંથી માથું ભારેખમ રહેતું હતું. કશેય ગમતું નહોતું. ત્યાં રક્ષાબંધન પર નણંદો આવી. એમની સરભરા તો ઊલટથી કરવી જ જોઈએ ! મારી જેમ પિયર એમનેય વહાલું હોય જ ને ! હું રસોડામાં રસોઈ બનાવતી હતી. ને નણંદો બાના રૂમમાં વાતે વળી હતી. દિનેશ અને નિષાદ ટી.વી. જોતા હતા. મન ઉપર ભાર હતો. એટલે જ કદાચ મને એવું લાગ્યું કે અંદર મા-દીકરીઓ મારે વિશે જ વાતો કરે છે ! મારાથી દિનેશને ફરિયાદ થઈ જ ગઈ,

‘આટઆટલું કરીએ તોય !’ ને નિસાસો નાખ્યો - ‘કેમ ? શું થયું?’

‘બાના રૂમમાં જાઓ તો ખબર પડે.’

દિનેશ ટી.વી. જોવાનું પડતું મેલીને બાના રૂમમાં ગયા. હું રસોડામાં રસોઈ કરતાં કરતાં સરવા કાન કરીને ઊભી રહી. કશું સંભળાતું નહોતું. પણ ગુસપુસ વધી પડી હતી. નક્કી કાંઈ રંધાઈ રહ્યું છે. મારાથી રહેવાયું નહિ. હું નણંદોને પાણી આપવાને બહાને ત્યાં ગઈ, તો દિનેશ બાની જોડાજોડ બેઠેલા. ને બાનો વાત્સલ્યભર્યો હાથ એમની પીઠ પર ફરતો હતો. એ ઓશિયાળા થઈને બેઠેલા. જાણે હમણાં રડી પડશે તેવું એમનું મોં હતું. બાની રડી રડીને આંખો સૂઝી ગઈ હતી. મને પ્રાસકો પડ્યો. મેં જે કલ્પના કરેલી તેવું અહીં કશું નહોતું. હું ઊભી રહી. મેં બધાની સામે વારાફરતી પ્રાર્થાર્થભરી આંખો માંડી. નાની નણંદ મારી સામે જોઈને બોલી પડી.

‘મામા બીમાર છે. દાખલ કર્યા છે હોસ્પિટલમાં ગામડે.’

‘હૈં ! ક્યા મામા ?’

‘કરસનમામા.’

મારા પગ થંભી ગયા. મેં બાની સામે જોયું. એમનું મોં સાવ પડી ગયું હતું. એમણે ઊભા થવા કોશિશ કરી. ઊભા થઈ શકાયું નહિ. ઢીંચણમાં ટચાકો બોલ્યો. પગ જરા ફાંગા પડ્યા. મોટી નણંદે દોડીને એમને સહારો આપ્યો. ઘોડી આગળ લાવીને મૂકી. લકવાથી નબળા પડી ગયેલા હાથની હથેળીઓ જરા વાંકી વળી ગઈ હતી તોય એમણે ઘોડી પકડી. એ ઠચક ઠચક કરતાં ઘોડીના સહારે ચાલવા લાગ્યાં.

‘ક્યાં જવું છે મા ?’

‘બાથરૂમ’

‘ચાલ હું મૂકી જાઉં...’

મોટી નણંદે એમનો એક હાથ પકડી લીધો. નાની નણંદે બીજો. એમને બાથરૂમ તરફ દોરવા લાગ્યાં બન્ને. દિનેશ બાના પલંગ પર બેઠેલા. એમણે મારી સામે મોં કટાણું કરતાં કહ્યું :

‘તું કેમ ઊભી છે ? બે બહેનો બિચારી...’

‘કહેતા હોવ તો હવે મરું.’

‘તું કઠણ કાળજાની છે. સમયને ઓળખતાં શીખ.’

‘હવે શું શીખવાનું બાકી રાખ્યું છે. તમે લોકોએ...’

‘તું આજે અવળચંડાઈ કરી રહી છે.’

‘તમેય કાંઈ ઓછા નથી. માએ થોડીવાર પીઠ પર હાથ ફેરવ્યો એમાં તો જાણે....’

એ ધૂંઆપૂંઆ થઈ ગયા. બા અને નણંદો પાછી આવે તે પહેલાં આ વાતને મારે આગળ વધતી અટકાવવી હતી. હું રસોડામાં ઘૂસી ગઈ. નણંદો તો સાંજે ગઈ. બે દા’ડા પછી બાએ મને બોલાવીને કહ્યું :

‘તું અને દિનેશ મારા ભાઈની ખબર કાઢી આવો.’

‘તમે નહિ આવો ?’

‘તું જોતી નથી મારી હાલત. ભગવાને મારા પગ જ ભાંગી નાખ્યા છે. મારો સગો ભાઈ મરણપથારીએ પડ્યો છે ને હું અહીં બેસી રહી છું. બસમાં તો મારાથી કઈ રીતે અવાય ?’

‘ભાડેથી ગાડી કરાવીએ.’ હું એમની આગળ આમ તો સહજભાવે બોલી, પણ અંતરમાં તો કટાક્ષ ઊછળતો હતો. મેં દિનેશને વાત કરી. એમણે તાબડતોબ જીપ કરાવી. અમે બધાં મામાની ખબર કાઢી આવ્યાં. બાને લઈ જવા-લાવવામાં જે તકલીફ પડી તેનાથી હું કંટાળી ગઈ. આના કરતાં તો એમને ઘેર મૂકીને ગયા હોત તો સારું થાત. લોકો તો વાત કરીને રહી જાત. ને એમની પરિસ્થિતિ તો બધા સમજે જ છે. પછી કોઈને વાત કરવાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં હતો ? તોય બધું સમુંસૂથરું પાર પડ્યું. પણ ત્યાંથી આવ્યા પછી બાના ઘાંટા વધી પડ્યા હતા. દિનેશેય જાણે બદલાઈ ગયા હતા. એક રાતે કામથી પરવારીને નિરાંતવી થઈને એમની પાસે જઈને બેઠી. એ મોં ચઢાવીને બેઠા હતા. મેં નાકનું ટેરવું મસળીને એમની સામે મોં મચકોડ્યું. જાણે મારી સામે નફરત વેરતા હોય તેમ એ અવળા ફરીને ઓફિસની ફાઈલો કાઢીને બેઠા. મેં એમના પરથી નજર ખસેડીને છોકરામાં ધ્યાન પોરોવ્યું. ગરમી ખૂબ પડતી હતી. સાડી વડે મોં લૂછતાં લૂછતાં મેં ટીનુને ખોળામાં લીધી. ટીનુ નિષાદ સામે જોઈને હસતી હતી. હું વહાલપૂર્વક બન્ને બાળકો સાથે રમતે ચડીને હસવા લાગી. મને હસતી જોઈને એ ગુસ્સે થઈ ગયા.

‘શેનું ફી ફી થાય છે ?’

‘તમને શેની ચૂંક આવી ?’

‘જોતી નથી, હું શું કરું છું તે !’

‘બસ, એ જ કર્યા કરો. મારા જેવી નોકરાણી મળી છે પછી...’

‘એ તારા મનનો ભાવ છે, પોતાનું સમજીને રહે.’

‘તો બીજું છે પણ શું ? મારીયે કોઈ અપેક્ષાઓ હોય. મારે જીવન જેવું તો હશે કે નહિ !’

‘આ ઘર તારું છે. ખાઓ પીઓ અને લહેર કરો.’

‘ઘરને બટકાં ભરું ? લહેરના પણ ઘણા પ્રકારો છે.’

‘તો નાચવા માંડ. લાગ આવે તો કૂદકા માર.’

‘એવું નથી. કર્યું એટલે જ તમે બધાં ફાવી ગયાં છો. મારી મમ્મી બીમાર છે તોય હું પિયર જઈ શકતી નથી. હું તો જાણે તમારાં બધાંની સેવા કરવા જ જન્મી છું.’

‘બસ, બસ હવે ! તને તારા પિયરમાં જતાં કોણે રોકી ?’

‘તો હાથે ક્યાં પાડી છે ?’

‘ક્યારે જવું છે બોલ !’

કદીયે નહિ. ને આજે એ હા પાડી બેઠા. કે પછી હું એમના મનથી ઊતરી ગઈ છું ? બેત્રણ દિવસથી નાના ભાઈનો ફોન આવતો હતો કે મમ્મી બીમાર છે. બેચાર દિવસ માટે આવી જા. પણ અહીંથી જવાય કઈ રીતે ? હું વળતી પળે જ બોલી:

‘હમણાંથી ગઈ નથી, તે મમ્મીની ખબરેય કાઢતી આવું. પણ તમે બધાં કરશો શું ?’

‘અમે ગમે તે કરીશું. બાની રજા લઈને જા !’

ઘડીભરતો હું હરખપટ્ટી થઈ ગઈ. બા પાસે ગઈ. એ બેઠાં બેઠાં માથામાં ખણતાં હતાં. હું એમની સામે ખુરશીમાં જઈને બેઠી. હસતું મોં રાખીને બોલી : ‘બા, મારી મમ્મી બીમાર છે, બે દિવસ પિયર જતી આવું ?’ એ મારી સામે જોઈ રહ્યાં. એ નોંધારાં બેઠાં હતાં. આંખો જાણે સાવ નિયોવાઈ ગઈ હતી. પગ એમણે આઘાપાછા કર્યા. કાખઘોડી ત્રાંસી પડેલી હતી. એમનું મોં જરા ઓશિયાળું થઈ ગયું. ત્યાં નિષાદ દોડતો આવીને ‘દાદી, દાદી’ કહીને એમની બાજુમાં બેસી ગયો. બા એના માથા પર હાથ ફેરવવા લાગ્યાં. નિષાદે હળવેથી એમના ઢીંચણ પર માથું ઢાળી દીધું.

નિષાદની પીઠ પર હાથ પસરાવતાં બાએ મોં ખોલ્યું.

‘બળ્યું, હાથું કઉં, કાકી ! મને આ છોકરાં વિના જરાય ફાવતું નથી.’

‘પણ હું તો પરમ દિવસ બપોરે પાછી આવીશ.’

‘તારી મમ્મી બીમાર હોય અને તને ના જવા દઉં એવી હું ગાંડી નથી. સાચું કહું તો તું નથી હોતી ત્યારે હું સાવ એકલી પડી જાઉં છું...’

બા આ શું બોલી બેઠાં ? મેં બાની સામે ઝીણી આંખે જોયું. એમની આંખો બિલકુલ સાફ... કોઈ રીસ નહિ.. આંખોમાં ભીનાશ ધસી આવી. એમની પલળેલી આંખોએ મારું અંતર ભીંજવી નાખ્યું. મમ્મી-બા-મમ્મી એક વર્તુળ ગોળ ગોળ ફરવા લાગ્યું. વર્તુળની વચ્ચોવચ મારી લાગણીઓ ભીંસાવા લાગી. ને મારી અંદર બધું ઊથલપાથલ થઈ ગયું. અંતર ફેરફારી ફરવા લાગ્યું. મેં નિષાદને ઊંચકીને બાજુના પલંગમાં સુવરાવી દીધો. પછી ભારે હૈયે બા સામે જોયું. એ પલંગમાં આડા પડી ગયાં. એકાએક શું થયું કે એ મારી સામે એકીટસે તાકી રહ્યાં. હું આંખો પહોળી કરી કરીને એમનો ચહેરો જોવા મથી. એમના ચહેરામાં ન કળી શકાય તેવું કશુંક દેખાયું. હું એમની આંખોમાં ભૂલી પડી ગઈ. મારું રૂપાન્તર થતું ચાલ્યું. ભાવિ કલ્પનાએ મને સજાગ કરી મૂકી. બાના ચહેરા પર મારો ચહેરો ગોઠવાયો. એકાએક મારા ચહેરા પર કરચલીઓ ધસી આવી. બાની જેમ જ હું પલંગમાં બેઠી બેઠી નિસાસા નાખવા માંડી. અપંગ માણસની જેમ ત્રાંસી પડેલી કાખઘોડી સળવળી. હું એમાં ગોઠવાઈ. ઢચૂક ઢચૂક કરતી કાખઘોડી ચાલી. મારા પગ લંઘાતા હતા. હાથ વાટકા જેવા થઈને કાખઘોડીના હાથા પર ભીંસાતા હતા. હું સાવ નિઃસહાય, ઘર બધું સૂમસામ, અણગમો, મેણાંટોણાં અને નફરતનાં જાળાં ખૂણેખાંચરે બંધાયાં હતાં. ફળિયું આખું દયા ખાતું ખાતું કાખઘોડીની આસપાસ ચકરાવે ચડ્યું હતું. હું મોં વકાસી બધાંની સામે જોતી જોતી દીવાલોનાં

પોપડા ઉખેડવા લાગી. મારા ચહેરા પર પોપડાની રજ ઊડી, ચહેરો સાવ ભૂખરો ભૂખરો. તે સમયે બાની નજર હલવા લાગી. હું સ્થિર થઈ ગઈ. બાની નજરમાં ખૂલતી જતી અવદશા મેં પંજો ફેલાવીને રોળી નાખી. મારી છાતી પર હાથ મુકાઈ ગયો. રૂપાન્તર થયેલું મારું અસ્તિત્વ બામાં ભળ્યું. હું કોકિલા મટીને બા બની બેઠી. બા એકાએક બેઠાં થઈ ગયાં. એના ચહેરાની ઉઘડતી રેખાઓમાં મમ્મીનું મમતાળું સ્મિત ફરક્યું. બા જાણે મારી મમ્મી. એમની આંખોનું વહાલપ મારા અંગેઅંગમાં પ્રસર્યું. અંતરમાં ગૂંથાયેલાં નફરતનાં જાળાં ઉકેલાતાં ગયાં, ને હું પળનોય વિલંબ કર્યા વિના દોડીને બાની સાવ અડોઅડ બેસી પડી.

શબ્દસમજૂતી

પળોજણ ઊઠવેઠ, ઉપાધિ સહસા ઓચિંતું, એકાએક બખાળો હોહા, બુમાટો ચીડ ગુસ્સો, રીસ પારાવાર પુષ્કળ, ખૂબ વધારે (અહીં) માથાકૂટ રાડારાડ બૂમ-બરાડા જીરવવું સહન કરવું કાયર ભારેખમડરપોક, (અહીં - આળસુ) ભારેખમ ભારે (અહીં) થાકેલું, ત્રસ્ત કટાણું કસમય (અહીં - ખરાબ) ગણજશ ગુણ-યશ (કીર્તિ) ભવ જન્મ ગામગપાટાં આખા ગામની વાતો લી અલી (સ્ત્રી સંબોધન માટે શબ્દ) તોબરો રીસથી ચડેલું મો બટવારો વહેંચણી

સંજીભાઈ નારણભાઈ વાળાનો જન્મ સાવરકુંડલા (સૌરાષ્ટ્ર) તાલુકાના બાઢડા ગામમાં થયો હતો. અન્ડર ગ્રેજ્યુએટ છે, ગુજરાત સરકારના રેવન્યુ ખાતામાં સેવા આપે છે. ‘કંઈક કશુંક અથવા તો.’ એમનો ગીત-ગઝલ સંગ્રહ છે. ‘કિલ્લેબંધી’ છાંદસ-અછાંદસ તેમનો દીર્ઘ કવિતાનો સંગ્રહ છે. તે સિવાય ‘રાગાધીનમ્’, ‘કવિતા નામે સંજીવની’ અનુક્રમે ગીત-ગઝલ સંગ્રહો પ્રગટ થયા છે. શ્યામ સાધુની સંપૂર્ણ કવિતા ‘ઘર સામે સરોવર’, શૂન્ય પાલનપુરીની કવિતા ‘યાદને રાજ્યાભિષેક’, રમેશ પારેખની સંપૂર્ણ કવિતા ‘મનપાંચમના મેળામાં’ એમનાં સંપાદનો છે. તેઓ ‘ડો. જયંત પાઠક એવોર્ડ’, ‘શયદા એવોર્ડ’, ‘રા. વિ. પાઠક એવોર્ડ’, ‘શ્રી હરીન્દ્ર દવે એવોર્ડ’થી પુરસ્કૃત થયા છે, તેમજ ‘શ્રી મનુભાઈ પંચોળી’, ‘દર્શક સાહિત્ય સન્માન’ અને ‘કવિશ્રી રમેશ પારેખ સન્માન’ દ્વારા એમના વિશેષ ગુણવત્તાસભર સર્જન માટે સન્માનિત થયા છે.

પ્રસ્તુત ‘ગીત’ની પ્રત્યેક પંક્તિની શરૂમાં જ આવતો ‘હજી’ ને કારણે ગીતની સંરચના અભિવ્યક્તિની દૃષ્ટિએ અલગ તરી આવે છે. આ રીતિને કારણે આજ સુધી જે બનતું રહ્યું છે અને બનતું રહેશે એનું નિરૂપણ કલાત્મક રીતે થયું છે. તુલસીક્યારો ને એને પાણી સીંચવું વાતનું અનુસંધાન ભારતીય સંસ્કૃતિ સાથે છે. પવનમાં ભેજ, ટેકરીઓના ઢાળમાં લીલમ, ઋતુનો બદલાવ, એની વધામણીમાં પંખીઓનું ગાન, જીવન સાથે જોડાયેલ પ્રજનન, ઉછેર, વિકાસ, મૃત્યુ જેવી શાશ્વતી કે સામે જ તરવરતી જીવન ઘટનાઓમાં ધબકતું જીવન-સ્વાભાવિક રીતે જ ગીતના પ્રાગટ્યનું નિમિત્ત બને છે. કાવ્યની છેલ્લી પંક્તિમાં ‘તું પ્રગટે છે પીંછી’ એવો ભાવ આશાવાદને વ્યક્ત કરે છે. જીવતરમાં તેમ કવિતામાં પણ હજી નવતર રંગો ઉમેરાતા રહેશે ત્યાં સુધી કવિતા ગવાતી જ રહેશે. અરૂઢ શૈલી અને નાવીન્યસભર ભાષાભિવ્યક્તિ આ ગીતનું સૌંદર્ય છે.

હજી પ્રભાતી સ્વર ઊઘડતા તુલસીક્યારો સીંચી,
હજી મને એ લય ગણગણવો ગમતો આંખો મીચી.

હજી પવનમાં ભેજ વહે છે, હજી ઢાળ છે લીલા,
હજી ઋતુઓ વળાંક લઈને છેડે કંઠ સુરીલા.
હજી કોઈ માળામાં પ્રગટે પહેલવહેલું ચીં...ચીં...
હજી મને એ લય ગણગણવો ગમતો આંખો મીચી.

હજી ક્યાંક આથમતી વેળે બેસી બે-ત્રણ વૃદ્ધા,
હજી વિગતના સ્વાદ ચગળતી ખખડધજ સમૃદ્ધા.
હજી વયસ્કા પુત્રી ઉત્તર વાળે નજરે નીચી
હજી મને એ લય ગણગણવો ગમતો આંખો મીચી.

હજી નદીના કાંઠે કૂબામાં ગાતી મુનિયા,
હજી ય ચાંદામામા કહીને મા દેખાડે દુનિયા.
હજી ય નવતર રંગ પકડવા તું પકડે છે પીંછી,
હજી મને એ લય ગમગણવો ગમતો આંખો મીચી.

ભારતી ગિ. શાહ (ભારતી ર. દવે)નો જન્મ ભાવનગરમાં થયો હતો. પ્રાથમિકથી લઈ ઉચ્ચતર માધ્યમિકમાં શિક્ષિકા તરીકે સેવા આપી; હાલ અમદાવાદમાં નિવૃત્ત જીવન ગાળે છે. તેઓ 1998થી વાર્તાલેખન, ગ્રંથસમીક્ષા, કૃતિ આસ્વાદ, નિબંધલેખન તેમજ સંપાદન અને અનુવાદ ક્ષેત્રે કાર્યરત છે. તેમના ‘આ એક ખંડ’ વાર્તાસંગ્રહને ભગિની નિવેદિતા પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયું છે.

આ નવલિકામાં કાન્તાબાને પોતાની પૌત્રી સુષ્માની બાળસહજ વેદના જોઈને ખૂબ દુઃખ થાય છે. પોતાની પુત્રવધૂ ઈન્દિરાને ડર છે કે કાન્તાબા પાસે પોતાની દીકરી રહેશે તો તે ભણવામાં પાછળ રહી જશે; તેથી કાન્તાબા સાથે આનંદથી રહેતી સુષ્માને તેની માતા તેમની પાસે જવાની મનાઈ ફરમાવી દે છે. પરિણામે શિક્ષિકા કાન્તાબાનો તેની પૌત્રી પ્રત્યેનો સ્નેહ તેની નોકરાણીની પુત્રી ફાલ્ગુની પ્રત્યે વહે છે. તેથી તે કાન્તાબાનું સ્નેહસભર શિક્ષણ પામીને ભણવામાં આગળ વધે છે. જ્યારે સતત દબાણમાં અને રોકટોકમાં જીવતી સુષ્મા ભણવામાં પાછળ પડતી જાય છે. બે પેઢી વચ્ચેના સંઘર્ષમાં બાળકો કેવાં રહેસાતાં હોય છે તેનો ખ્યાલ આ વાર્તામાંથી સુપેરે આવશે.

‘બા ! બા ! જુઓ મને પે’લું ઇનામ મળ્યું.’

શાળાના સફેદ યુનિફોર્મમાં, કાળી રિબન બાંધેલા લાંબા પણ અરધેથી વાળીને ઉપર ફૂલ વાળેલા બે ચોટલા, સફેદ કેન્વાસના જરા ધૂળધૂળ બૂટ અને પીઠ પર ભારેખમ દફતર સાથે ફાલ્ગુની કાન્તાબાને બૂમો પાડતી, શ્વાસભર પગથિયાં ચડતી ઘરમાં આવી. આમેય કાન્તાબા ફાલ્ગુનીના શાળાએથી આવવાના સમયે બેય બારણાં ખુલ્લાં જ રાખતાં. અંદર આવી ફાલ્ગુનીએ ફરીથી મોટેથી બૂમ પાડી :

‘બા ! ઓ... બા ! ક્યાં છો ? જુઓ તો ખરાં ?’ આનંદથી એનું મોઢું હસી રહ્યું હતું.

કાન્તાબા રસોડામાંથી હાથ લૂછતાં લૂછતાં આવ્યાં અને બોલ્યાં : ‘અરે મારી દીકરી ! આજ આટલી બધી ખુશ કેમ છો ?’

‘બા, મને શ્લોકગાનની હરીફાઈમાં પે’લું ઇનામ મળ્યું !’

કાન્તાબાએ ફાલ્ગુનીને બાથમાં લઈ એના ગુલાબી ગાલને વહાલથી ચૂમી લીધા અને બોલ્યાં :

‘વાહ ભાઈ, વાહ ! તું તો ભારે હોશિયાર ! ઇનામમાં શું મળ્યું ?’ - કહી એની પીઠ પર ‘શાબાશ’ કહી ધબ્બો માર્યો.

‘બા, આ જુઓ ! સંસ્કૃતનાં સુભાષિતોનું પુસ્તક ઇનામમાં મળ્યું.’

પુસ્તક કાન્તાબાના હાથમાં આપતાં એ કૂદવા લાગી.

‘તને તો બહુ સરસ ઇનામ મળ્યું ! હવે આમાંથી નવાં સુભાષિતો મોઢે કરીને ગાવાની તને મજા પડશે. આ વખતે તો તે ભારે તૈયારી કરી’તી એટલે તને મજા પડી ગઈ !’

‘બા, ઈ તો તમે જ મને શ્લોક ગાતાં શીખવ્યું. વળી, રોજ તમે શ્લોક મોઢે પણ લેતાં ને ! એટલે જ મારો પે’લો નંબર આવ્યો.’

‘અરે મારી મીઠડી !’ કહી ફાલ્ગુનીની પીઠ પરથી દફતર લેતાં બોલ્યાં : ‘આનું વજન નથી લાગતું ?’

‘ના... રે... !’

‘લે, ચાલ હવે, જલદી હાથ-મોં ધોઈને જમવા આવી જા.’ પછી કાન્તાબા પાટલા પર બેઠાં અને ખૂણામાં પડેલા ટેબલ પરથી આસન લઈ ફાલ્ગુની સામે બેઠી. કાન્તાબાએ બંનેની થાળી પીરસતાં કહ્યું : ‘આજે તો બહુ ભૂખ લાગી છે.’

‘તે બા, તમે વે’લાં જમી લેતાં હો તો ! મારી વાટ ને જોવાની.’

‘ના રે દીકરી ! મને એકલાં જમવાનું નથી ગમતું.’

‘હું... મારી મમ્મી નઈ આવી ?’

‘એ હમણાં આવશે. તું તારે જમીને તારું લેસન કરી લે. ત્યાં એ આવી જશે. આપણાં વાસણ કરી લેશે ત્યાં સુધીમાં તારું લેસન

પતાવી દેજે. પછી તું સજન સાથે એને કામ કરાવવા જજે... બેટા, તું તારી મમ્મીને કામમાં મદદ કરે છે એ મને બહુ ગમે છે, હોં ! સાંજે પાછી પાંચ વાગે ભણવા આવી જજે !

‘ભલે... બા, કામ તો કરવું જ જોઈએ ને ? તમે જ મને નો’તાં કે’તાં ?’

* * *

જમી-પરવારીને કાન્તાબા આડે પડખે થયાં પણ આજે તેમને ઊંઘ ન આવી. રહી રહીને એમને સુષ્મા સાંભરી આવી : ‘સુષ્માનું ગળું તો મીઠું મધુરું છે. ગાવામાં તો અદલ મારી જ દીકરી છે ! પણ એની મમ્મીને કોણ જાણે શું ય ભૂત ભરાણું છે તે મારી પાસે ભણવા ય આવવા દેતી નથી ! એ જો મારી પાસે આવતી હોત તો આજ ફાલ્ગુનીને મળ્યું છે એવું ઇનામ એનેય ન મળત ? પણ ઈંદિરા ડગલે ને પગલે એને ટોક્યા કરે અને મે’ણાં-ટોણાં માર્યા કરે. એ બાપડી ખીલતી કળીને એની મમ્મીએ જ કરમાવી નાખી એને સારુ મારો જીવ બહુ બળે પણ... શું કરું ? એની ને સુષ્માની વાતમાં હું કંઈ કહેવા જઉં તો તરત મોઢું તોડી લે... હું કંઈ ખોટો પક્ષ લેતી હોઉં ? પણ હું કંઈ કહું એ એને ન ગમે. તે દિવસે કેવું મહાભારત માંડ્યું હતું ! મેં તો એને માત્ર એટલું જ કહેલું :

‘ઈંદિરા, હવે બસ કર. એને વાતે વાતે વઢ્યા કર મા. નાનાં છોકરાં હારે જરા ધીરજથી સમજાવીને કામ ન કરાય ?’

‘બા, તમે વચ્ચે ન બોલો. તમે જ એને ફટાવી મારી છે. એક તો ભણતી નથી ને વળી, સામું બોલ્યા કરે છે - જોતાં નથી તમે ? ચલ, સુષ્મા ! બધા આંક ત્રણ ત્રણ વાર લખી નાખ જોઈએ... નહીં તો...’

‘પણ, મમ્મી બેમાં જ ભૂલ પડી તો...’

‘વળી, પાછી સામું બોલે છે ?’ - કહેતાં સુષ્માને વાંસામાં બે ધબ્બા ઝીંકી દીધા.

‘હં...હં... ઈંદિરા ! છોકરીને આમ મરાતું હશે ? અહીં આવ બેટા !’

‘તમે વળી પાછાં વચ્ચે આવ્યાં !’ - કહેતાં દોડીને કાન્તાબાને વળગી પડેલી સુષ્માનું બાવડું પકડી ખેંચી, ગાલે ચોંટિયો ભરી લખવા બેસાડી દીધી. સુષ્મા બાપડી શું કરે ? એ હીબકાં ભરતી રહી રહી.

‘લે, હવે મૂંગી મર ! પાછી ઢોંગ કરે છે ! અને બા, તમારે અમારી મા-દીકરીની વાતમાં વચ્ચે ન પડવું, સમજ્યાં ! એ તો સોટી વાગે ચમચમ ને વિદ્યા આવે રમઝમ !... આટલું લેસન પૂરું કરીને પછી જ ઊભા થવાનું છે, સમજી ! ત્યાં સુધી રમવા જવાનું નામ ન લેતી !’

‘ઈંદિરા, તું છોકરી પર જુલમ કરે છે. આખો દિવસ ભણ ભણ કરે તો મગજ બહેર મારી જાય. બે ઘડી છોકરીને રમવા જવા દેતી હો તો !’

‘આ... તમે જ એનું ઉપરાણું લઈ લઈને એને બગાડી દીધી છે. ભલાં થઈને તમે તમારા રૂમમાં જશો ?’ - કહેતાં પગ પછાડતી ઈંદિરા રસોડામાં ઘૂસી ગઈ.

બસ, તે દિવસથી ઈંદિરાએ કાન્તાબા સાથે બોલવાનું બંધ કરી દીધું. કાન્તાબા સુષ્માને પોતાની પાસે ભણાવવા બેસાડે તો એ તરત પોતાની પાસે બોલાવી લે. આખો દિવસ છણકા કરતી વહુથી કાન્તાબા ગળે આવી ગયાં હતાં. અજય જરા વહુઘેલો હતો એટલે એને કંઈ રાવ-ફરિયાદ કરવાનો અર્થ ન હતો. એક દિવસ રાતે સૌ સાથે બેઠાં ટી.વી. જોતાં હતાં ત્યારે કાન્તાબાએ કહ્યું :

‘અજય, બેટા ! મારી એક વાત સાંભળીશ ?’

‘બા, કહો ને. તમારી વાત હું સાંભળું જ છું ને ! તમારા મનમાં જે હોય તે કહી નાખો ને !’

કાન્તાબા પળ વાર મૂંગાં રહ્યાં. પછી ગળે કડવો ઘૂંટડો ઉતારતાં હોય એમ ધીરેથી બોલ્યાં :

‘જો, તારા બાપુજીએ બાજુની પ્રેરણા સોસાયટીમાં, પૈસાનું રોકાણ કરવા માટે, ફ્લેટ લીધો હતો. એ ફ્લેટ આપણે વિદ્યાર્થીઓને ભાડે આપીએ છીએ. એકાદ મહિનામાં વેકેશન પડતાં એ વિદ્યાર્થીઓ ઘરે ચાલ્યા જશે.’ ...થોડી વાર અટકીને નિસાસા સાથે કાંતાબાએ ઉમેર્યું : ‘એ ફ્લેટ...’

‘હં, એ ફ્લેટ શું ? વાક્ય પૂરું કરો ને ! કેમ અટકી ગયાં ?’

‘હં,... એ ફ્લેટમાં તો તમે રહેવા જાવ અથવા હું જાઉં ! જે સારું એ તમારું.’

‘પણ બા, તમે... એકલાં રહેશો ?... શા માટે ?’

‘જો ભઈલા, એનું કંઈ ખાસ કારણ નથી અને એની કંઈ લાંબી ટૂંકી ચર્ચા ય કરવી નથી. આપણે બધાં આપણી રીતે આપણા ઘરમાં નિરાંતે રહીએ, બીજું શું ?... વળી, એ ફ્લેટ દૂર ક્યાં છે ? તમે બાજુમાં જ હો પછી ચિંતા શાની ?’

અજય ઈંદિરાનો ટેંટાખોર સ્વભાવ જાણતો હતો. વળી, થોડા સમયથી બા સાથેનો એનો વ્યવહાર એને ગમતો ન હતો. એણે કહેવા જેવા બે શબ્દો કહ્યા પણ ઈંદિરા કંઈ એમ સુધરે એમ ન હતી. એનો કોઈ ઉપાય ન'તો એમ સમજીને એણે કાન્તાબાની વાત, થોડી આનાકાની પછી, સ્વીકારી :

‘ભલે, બા, તમે કહો તેમ. બીજું શું ?... અને મને ખબર છે. આ ઘર તમને - ભલે જૂનું છે - પણ તમને એ છોડવું નહીં ગમે. તમે કહો તો અમે જ પેલા ફ્લેટમાં જઈશું.’

* * *

આ બાજુ ઉનાળુ રજાઓ પડી અને અજયે તરત સામાન પેક કર્યો. હવે કાન્તાબા આવડા મોટા ઘરમાં એકલાં પડ્યાં. થોડો વખત તો ઘર પોતાની રીતે ગોઠવવામાં એમનો સમય ગયો. શાળામાંથી નિવૃત્ત થયા પછીનો સમય સુખ્યાને ભણાવવા કે ઘરનાં નાનાં-મોટાં કામકાજમાં અને દેવદર્શનમાં કે લાઈબ્રેરીમાંથી ચોપડીઓ લાવી વાંચવામાં વીતી જતો. પણ અજય ફ્લેટમાં રહેવા ગયો પછી એ સુખ્યાને આંગળીએ વળગાડીને વચ્ચે વચ્ચે કાન્તાબાની ખબર કાઢવા આવતો. પછી તો ધીમે-ધીમે એય ઓછું થતું ગયું. કાન્તાબાનો સવારનો સમય તો કામકાજમાં વીતી જતો પરંતુ ઉનાળાનો લાંબો દિવસ કેમેય પૂરો ન થાય. સાવ એકલું એકલું લાગે. સૂમસામ ઘરમાં એનું મન મૂંઝાય. ઘર ખાવા ધાય પણ બીજો કોઈ ઈલાજ નહોતો. એક વાર સુખ્યાને પસાર થતી જોઈ બોલાવેલી ત્યારે એ દોડતી આવી અને ‘બા-બા’ કહી એમને વળગી પડેલી પણ પછી ગભરાયેલી હરિણી શી બારણાં બહાર રસ્તા તરફ તાકી રહી. કાન્તાબાએ એને પૂછ્યું :

‘કેમ બેટા ! તું મારી પાસે આવતી નથી ? રોજ ભણવા આવતી હો તો ?’

‘બા... મારી મમ્મી... મમ્મી મને...’ કહી અટકી ગઈ.

‘તારી મમ્મી શું કહે છે ? ગભરાયા વિના કહે. હું એને કંઈ નહીં કહું !’ - કહી કાન્તાબાએ એને મોંએ-માથે વહાલથી હાથ ફેરવ્યો.

‘મમ્મી મને... મને અહીં આવવાની ના કે’ છે.’ - કહી એ નીચું જોઈ ગઈ. વહાલથી એની હડપચી પકડી મોં ઊંચું કરતાં કાન્તાબાએ પૂછ્યું :

‘ભણવા આવવાની પણ ના પાડે છે ?’

સુખ્યા નીચું જોઈ બોલી : ‘હા... અને અહીં આવી છું એની ખબર પડે તો મને વઢે... મારે...’

‘ઠીક ઠીક !... તારી મમ્મી ના પાડતી હોય તો નૈં આવતી હોં !’ કહેતાં કાન્તાબાનું ગળું ભરાઈ આવ્યું. આંખમાં આવેલ ઝળઝળિયાં સાડીના પાલવથી લૂછતાં લૂછતાં અંદરથી ચોકલેટ લાવી સુખ્યાને આપી. ‘લે, અહીં ઊભાં ઊભાં ખાઈ લે. પછી તું તારે જા... નકામી તારી મમ્મી પાછી વઢશે.’

એ પછીથી સુખ્યા કાન્તાબા પાસે આવી નથી. એને જોવા એમનું મન તલસે, પણ...

* * *

એક દિવસ બપોરે સજન કામ કરવા આવી હતી ત્યારે સાથે એની દીકરી ફાલ્ગુની પણ આવેલી. મા-દીકરીએ સાથે મળી કામ કર્યું. પછી કાન્તાબાએ સજનને પૂછ્યું :

‘ફાલ્ગુની હવે ભણવા નથી જતી ?’

‘બા, હાત ધોરણ સુધી તો ભણી... હવે આગળનું તો ચ્યમ ભણાવોય ? બૌ કાહું સે... ને હવે તો નિહાળની ફી પણ ભરવી પડે ને ! ઈ ચ્યમ પાલવે બા ? બાકી મારી દીકરી ભણવામાં તો હુંશિયાર સે. ઈને તો બૌ મન સે, પણ... ?’

‘જો સજન, તારી દીકરીનો ભણવાનો જે ખર્ચ થશે તે હું આપીશ. હવે તો આઠમામાં આવી ને ? એટલે એની નિશાળ સવારની થશે. બપોર પછી તને કામમાં ટેકો કરશે ને સાંજે કલાકેક મારી પાસે ભણશે. કેમ ફાલ્ગુની બેટા ! ભણવું છે ને તારે ?’

‘હોવે કાન્તાબા, તમે મને ભણાવશો તો તો મને બૌ ગમશે હોં !’

ફાલ્ગુની અને કાન્તાબાને તો ભારે મજા પડી ગઈ ! કાન્તાબા રોજ બપોર પછી ફાલ્ગુનીને ભણાવે. પરસાળમાં હીંચકા પર બેસી વીણવા - ચૂંટવા - સાંધવા - સીવવાનું ઘરનું કંઈ કામ હોય તો તે લઈને બેસે. ફાલ્ગુની કામ કરીને સાંજે આવે એટલે એને ભણાવે. એ એની નિશાળની વાતો કરે અને સોસાયટીમાં રમતાં છોકરાં સાથે બે ઘડી રમે. કાન્તાબા ક્યારેક વળી રામાયણ, મહાભારતની વાતો કરે. ‘ભીમના ટોડા’ કે ‘ભીમનાં પરાક્રમો’ની વાતો સાંભળવા તો આસપાસના ફ્લેટમાં રહેતાં છોકરાં પણ હીંચકા આસપાસ ગોઠવાઈ જાય. એ છોકરાંમાંથી બીજાં ત્રણ-ચાર છોકરાં પણ કાન્તાબા પાસે ભણવા આવે. આમ એક વખતનું

ખાવાધાતું સૂમસામ ઘર છોકરાંઓના કલરવથી કિલ્લોલતું થઈ ગયું. કાન્તાબાનો સ્વભાવ આમેય પ્રેમાળ. છોકરાંઓ આવે એટલે એમને દિલ દઈને ભણાવે, રોજ કંઈ ને કંઈ ભાગ ખિસ્સામાં ભરી આપે, વાર્તા કહે, રમત રમાડે. આમ કિલ્લોલ કરતાં છોકરાંઓની વચ્ચે કાન્તાબાનો સમય ક્યાં વીતી જતો એની ખબર ન રહેતી. આટલા આનંદની વચ્ચે પણ કાન્તાબાના હૈયાના છાને ખૂણે સંતાપ રહેતો. એમની લાડકી સુખ્માને એમણે નાનેથી મોટી કરી છે : સાંજે આરતી ટાણે એને કાખમાં બેસાડી મંદિરે લઈ જાય, મોટી થતાં એમની આંગળી પકડી બધે સાથે થાય. એને ભણાવવી, નિશાળે જવા તૈયાર કરવી. બસ, એ એમની આસપાસ નિરંત વીટળાઈ વળતી. પણ, પછી એની નિશાળ સવારની થઈ અને કાન્તાબાનો સ્કૂલનો સમય બપોરનો હતો. ત્યારથી એને ભણાવવાનું ઈંદિરાએ હાથમાં લીધું. છેવટે એમની નિવૃત્તિ પછી પણ કાન્તાબા પાસે ભણવાનો વારો ન આવવા દે. કાન્તાબા પાસે સુખ્મા ઈંદિરાની રાવ-ફરિયાદ કરે એ એને ન પોસાતું.

આ હોળી ટાણે કાન્તાબાએ લાડવા કરેલા. ફાલ્ગુનીને ભાઈને ત્યાં લાડવાનો ડબ્બો ભરી આપવા મોકલી. કાન્તાબા કંઈ પણ સારું બનાવે તો સુખ્મા માટે અચૂક મોકલાવે જ. એને મોકલ્યા વિના એમને ખાધું ગળે ન ઊતરે. ફાલ્ગુની ખાલી ડબ્બો લઈને આવી એટલે એમણે પૂછ્યું :

‘મામી કંઈ બોલ્યાં ?’

‘ના.’

‘હશે... પણ સુખ્મા શું કરતી’તી ?’

‘એ ભણતી’તી. મેં એને રમવા આવવા કહ્યું તો મારી સામે એમ જ તાકી રહી ને મામી તરત બોલી પડ્યાં : ‘રમવા ક્યાંથી આવે ? આ વખતે પરીક્ષામાં નાપાસ થઈ છે !’ પછી મને પૂછ્યું : ‘તે ફાલ્ગુની તું સુખ્માની સાથે ભણે છે તે તું પરીક્ષામાં પાસ થઈ ગઈ ?’

‘હું તો પાસ થઈ જ જાઉં ને ? મને તો દરરોજ કાન્તાબા ભણાવે છે !’

‘પછી ?’

‘પછી વળી સુખ્માને કે’ કે ફાલ્ગુની તો કામ કરતાં કરતાં ય ભણે છે ને તું તો મૂઈ નાપાસ થઈ !’ - કહી એને વાંસામાં એક ધબ્બો મારી દીધો ! કાન્તાબા, મને તો રડવું આવી ગયું પણ... સુખ્માએ તરત બોલી દીધું : ‘ફાલ્ગુનીને તો કાન્તાબા ભણાવે છે ને એટલે સારા માર્ક્સ પાસ થઈ ! ને મમ્મી, કાન્તાબાએ ફાલ્ગુનીને સંસ્કૃતના શ્લોક ગાતાં પણ શીખવ્યું એટલે સ્કૂલમાં શ્લોકગાનની હરીફાઈમાં એનો પહેલો નંબર આવ્યો હતો !’

‘હું ફાલ્ગુની, આ સુખ્મા કહે છે એમ તારો પહેલો નંબર આવ્યો હતો ?’ ‘મામીએ પૂછ્યું એટલે હું શું કરું ? મેં માથું હલાવીને હા કીધી ને સુખ્માને બાય કરી નીકળી ગઈ.’

‘ઠીક, લે હવે ડબ્બો સાફ કરી રસોડામાં મૂકી આવજે. અને જતી વખતે હોળીના હારડા, ધાણી ને ખજૂર લેતી જજે.’

ફાલ્ગુની ગઈ પણ કાન્તાબા સાવ હોલવાઈ ગયાં. સુખ્માને થતી સજા ને પીડા એ અહીં બેઠાં ભોગવતાં હતાં ! સુખ્માને એની મમ્મીના ત્રાસમાંથી કેમ કરીને છોડાવવી એ જ વિચારમાં ને વિચારમાં એમની બપોરની ઊંઘ હરામ થઈ ગઈ.

* * *

ઈંદિરા દરેક મા-બાપની જેમ પોતાનું સંતાન મારી રીતે ભણી-ગણી આગળ વધે તેમ ઈચ્છતી હતી. એ સુખ્માને પોતાની સમજ પ્રમાણે ભણાવતી પરંતુ ફાલ્ગુનીએ જે વાતો કરી તે પછી એનું મન ચકરાવે ચડ્યું. એ વિચારમાં પડી :

‘કાન્તાબા પાસે સુખ્મા ભણે તો... ના, ના. એમ કંઈ એમની પાસે પગે પડતાં જવાની શી જરૂર છે ? વળી, હું તો એમની કરતાં વધારે ભણી છું... એટલે સુખ્માને હું જ વધુ સારી રીતે ભણાવી શકું. પણ... તો સુખ્માનું ગ્રાસ્પિંગ ઓછું હશે ?... ના, ના. એવું તો નથી. એ નાની હતી ત્યારે તો કેટલું બધું કડકડાટ યાદ રહેતું ! તો પછી... કાન્તાબા કેવી રીતે ભણાવે છે એ ફાલ્ગુની પાસેથી જાણું તો ?... એ તો અવાર-નવાર અહીં આવતી જ હોય છે... છટ્ ! એમ કરવાની શી જરૂર ? ફાલ્ગુનીને પૂછું તો એ કાન્તાબાને કહ્યા વિના ન રહે. એમ કહીને તો મારે એમની ગરજ છે એવું બતાવવું ?... જ્યારે હોય ત્યારે સુખ્માની બાબતમાં મને ટોક્યા કરતાં... ના, ના. મારે એમની ગરજ નથી જ નથી ! બસ, હું મારી રીતે ભણાવીશ. સુખ્માને ન કેમ આવડે ?’

સુખ્મા સારી રીતે ભણી શકે એ માટે ઈંદિરા સુખ્માના શિક્ષકોને મળવા જતી. એમની પાસેથી સુખ્માને વધુ સારી રીતે કેવી રીતે ભણાવવી - જુદા જુદા વિષયોનું શિક્ષણ નવી પદ્ધતિથી કેવી રીતે આપી શકાય એ દિશામાં એ વિચારતી. તેથી એક દિવસ એણે સુખ્માને પૂછ્યું :

‘સુષ્મા બેટા ! અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત શીખવામાં તને સ્પેલિંગ કે રૂપોની ગોખણપટ્ટીથી કંટાળો આવે છે ને ?’

‘હા... હા... મમ્મી !’ - સુષ્માએ ગભરાતાં ગભરાતાં જવાબ આપ્યો.

‘જો સુષ્મા, તું મારાથી ગભરાય છે શા માટે ? કાન્તાબા પાસે ભણતી વખતે તું કંઈ ગભરાતી હતી ?’

સુષ્માએ કંઈ જવાબ ન આપ્યો. ફક્ત એની મમ્મી સામે જોઈ રહી.

‘વારુ, જો તને સંસ્કૃતનાં રૂપો અને સ્પેલિંગ સહેલાઈથી યાદ રહી જાય એવી રીતે શીખવીશ.’

‘મમ્મી, તો તો મને બહુ મજા પડશે ભણવાની !’

ઈંદિરા આ પ્રયત્નમાં થોડા-ઘણા અંશે સફળ થઈ. તેથી તેણે મનોમન વિચાર્યું :

‘હાશ, આ બંને ભાષા શીખવવામાં સુષ્માની હોંશ જોઈને મને નિરાંત થઈ. હવે મારે સુષ્માને ભણાવવા માટે કોઈના ઓશિયાળા તો નહીં થવું પડે ને !... પણ, ... સુષ્મા મારાથી ગભરાય છે... જ્યારે કાન્તાબા પાસે તો તે હોંશથી ભણવા બેસતી !... કદાચ એટલે જ... એટલે જ... એટલે જ એને મારી કરતાં કાન્તાબા પાસે ભણવામાં વધારે મજા પડતી, અને..., - ઈંદિરાને આ સત્ય ગળે ઉતારવું અઘરું લાગ્યું.

* * *

ફાલ્ગુની રોજ કાન્તાબા સાથે જમવા બેસે ત્યારે સુષ્માને અચૂક યાદ કરે જ. આજે પણ જમતાં જમતાં એણે કહ્યું :

‘કાન્તાબા, આપણે બેઉ જણાં મૂંગાં મૂંગાં ખાઈ લઈએ છીએ, પણ... સુષ્મા જમવામાં હારે હોય તો કેટલી મજા પડે, ને !’

કાન્તાબા મૂંગાં રહ્યાં એટલે ફાલ્ગુની ફરી બોલી :

‘બા, તમે કેમ કેં જવાબ નો દીધો ? આજે તો વળી, સુષ્માને ભાવતી વસ્તુ છે - કઢી, છૂટી દાળ, ભાત અને બટાટાની સૂકી ભાજી ! આજ ઈ આપણી હારે જમતી હોત તો કેવી રાજીની રેડ થઈ જાત, ખરું ને કાન્તાબા ?’

કાન્તાબાના હૈયામાં જે વાત સતત ડાબ્યા કરતી હતી એ વાત ફાલ્ગુનીએ અત્યારે ફરી પૂછી એટલે હવે એમણે હોંકારો દીધે જ છૂટકો હતો. એમને હૈયે સુષ્મા એવી તો જડાયેલી હતી કે એમની આંખોમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં ! છલછલ આંખે એ બોલ્યાં :

‘હા બેટા ! મને ય તારી જેમ સુષ્મા બહુ સાંભરી આવે છે. એ બાપડીને એની મમ્મી જ મારી પાસે આવવા દેતી નથી તો !’

‘તમે કો’ છો ઈ વાત હાવ હાથી. નિશાળમાં તો સુષ્મા મારી હારે કેવી હસી હસીને વાતું કરે છે, જ્યારે અહીં તો હામે મળે તો પણ હામું જોઈને ય તરત નજર ઢાળી દે છે ! જાણે ઈ નિશાળવાળી સુષ્મા જ ને !’

આ સાંભળી કાન્તાબાના મોંએથી ફળફળતો નિરસાસો નીકળી ગયો.

શબ્દસમજૂતી

ભારેખમ - વધારે વજનવાળું; ટંટાખોર - ઝઘડો કરવાવાળું; ધાણી - શેકવાથી ફૂટેલા અનાજના દાણા.

રૂઢિપ્રયોગ

ભૂત ભરાવું ધૂંધવાઈને બેસવું / વાકું પડવું; જીવ બળવો - કોઈનું દુઃખ જોઈને દયા આવવી; મોઢું તોડી લેવું - ધમકાવીને ચૂપ કરી દેવું; ટેકો કરવો - મદદરૂપ થવું.

ગુજરાતી સાહિત્યની વેબસાઈટ :

મૃગેશ શાહ

- (1) readgujarati.co m ટૂંકી વાર્તા, પ્રવાસવર્ણન, નિબંધ, હાસ્ય-લેખ, ગઝલ, બાળસાહિત્ય, લઘુકથા, વિજ્ઞાન, ગુજરાતી સાહિત્યનો રસથાળ, રોજેરોજ પ્રકાશિત થતી બે કૃતિઓ સાથે 33000થી વધુ લેખોનો સંગ્રહ.
- (2) Tahuko.com ગુજરાતી સુગમ સંગીત, લોકગીત, ગઝલ તેમજ કાવ્યનો સમન્વય, મનગમતાં ગીતો સરળ... અનુક્રમણિકા 300થી વધુ કવિઓ, 75થી વધુ સંગીતકારોની 1500થી વધુ કૃતિઓ.
- (3) layastaro.com રોજેરોજ કવિતા, કવિતાનો આસ્વાદ અને વિવિધ પ્રકારના પદ્યસાહિત્યનું રસપાન, કવિઓ તેમજ ગઝલકારોની ઉત્તમ રચનાઓ.
- (4) aksharnaad.com ચૂંટેલા સાહિત્ય - લેખો, વાર્તાઓ, ગીરનાં પ્રવાસવર્ણનો, પુસ્તકસમીક્ષા તેમજ અનુવાદ, ગરબા-ભજનનું મનનીય સંપાદન.
- (5) gujaratilexicon.com આશરે 25 લાખ શબ્દો ધરાવતો ઓનલાઈન ગુજરાતી શબ્દકોશ. ગુજરાતીથી ... શબ્દાર્થ શોધવાની સુવિધા. ગુજરાતી જોડણી તપાસવા સહિત વિવિધ પ્રકારની અન્ય ઉપયોગી સુવિધાઓ.
- (6) bhagwadgomandal.com 2.81 લાખ શબ્દો અને 8.22 લાખ અર્થોને સમાવિષ્ટ કરતો ગુજરાતી ભાષા જ્ઞાનનો વ્યાપક, વૈજ્ઞાનિક અને ઉત્તમ ખજાનો. ડિજિટલ રૂપમાં ઈન્ટરનેટ અને સીડી માધ્યમ દ્વારા ઉપલબ્ધ ઓનલાઈન નિઃશુલ્ક ઉપલબ્ધ.
- (7) Mitixa.com કાવ્ય અને સંગીત સ્વરૂપે ગુજરાતી લોકગીતો, ભક્તિગીતો, શૌર્યગીતો, ગઝલો, ફિલ્મી રચનાઓ.
- (8) sheetalsangeet.com ઈન્ટરનેટ પર 24 કલાક પ્રસારિત થતો ગુજરાતી રેડિયો.
- (9) Rankaar.com પ્રાચીન-અર્વાચીન ગીતો, ગઝલો, કાવ્ય, ભજન, બાળગીતો, લગ્નગીત, સ્તુતિ, હાલ થતી સંગીતબદ્ધ રચનાઓનો સમન્વય.
- (10) jhaverchandmeghani.com રાષ્ટ્રીય શાયર શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણીની વેબસાઈટ.
- (11) Gujaratisahityaparishad.org ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની વેબસાઈટ.

